

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI**

“TASDIQLAYMAN”

Filologiya fakulteti dekani;

_____ **A.Qurbonov**

“ ” _____ 2022 yil

**O'zbek tilshunosligi kafedrasi dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi
Abdurahmanov Shavkatjon Ashurovichning**

**«O'ZBEK TILI USLUBIYATI»
fanidan tayyorlagan o'quv-uslubiy majmua materiallari
2022/2023 o'quv yili 4-kurs o'zbek guruh talabalari uchun**

Mazkur majmua materiallari Namangan davlat universiteti kengashining 2022-yil ____ .08. dagi 1- sonli majlisida muhokama qilinib, ma'qullangan namunaviy fan dasturi asosida tuzilgan.

Tuzuvchi:

f.f.n., dots: Sh.Abdurahmanov

Taqrizchilar:

f.f.n., dots: D.Boboxonova

Fanning o'quv-uslubiy majmua materiallari o'zbek tili va adabiyoti kafedrasining 2022-yil ____-avgustdagi 1-sonli yig'ilishida muhokamadan o'tgan va fakultet Kengashida ko'rib chiqish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri:

PhD, katta o'qit. U. Qo'ziyev

O'quv-uslubiy majmua materiallari filologiya fakultetining 2022-yil ____-avgustdagi 1-sonli Kengashida ko'rib chiqilgan va foydalanishga tavsiya etilgan.

Fakultet kengashi raisi:

A.Qurbonov

MUNDARIJA

I.	Ma’ruzalar matni.....
II.	Amaliy mashg‘ulot ishlanmalari.....
III.	Mustaqil ta’lim mashg‘ulotlari.....
IV.	Glossariy.....
V.	Ilovalar:
	Fan dasturi.....
	Ishchi fan dasturi
	Tarqatma materiallar.....
	Nazorat variantlari.....
	Nazorat testlari.....

I.MA'RUZALAR

1-Ma'ruza

"O'zbek tili uslubiylati" fanining predmeti, maqsad va vazifalari

Reja:

1. Uslubiyat, uning maqsad va vazifalari.
2. Stil (uslub) so'zining ma'nosi.
3. Nutq uslublari.
4. Xulosa

Uslubiyat (stilistika) - grekcha «stylos» so'zidan olingan bo'lib, suyakdan yasalgan uchli tayoqcha degan ma'noni bildiradi. Qadimgi greklar mum suriigan taxtaga ana shu tayoqcha bilan yozganlar. Xato yozilgan so'zni tayoqchaniing ikkinchi - kurakcha ko'rinishdagi tomoni bilan to'g'riiar va uchli tomoni bilan yozar edilarl.

Stil - uslub so'zining izohli lug'atlarda bir necha ma'nolari berilgan. O'tgan asrning 40-yillarida D.A.Ushakovning tahriri ostida cbiqqan «Толковый словарь русского языка » asarida stil so'zining 4 xi! ma'nosi berilgan (bu 2 tomlik (1981) va 5 tomiik (2007-2008) «O'zbek tilining izohli lug'ati»da ham izohlangan):

Stil 1 - biror san'at asarining bir ijodkor, davr, millatning xarakterli belgilar yig'indisi. Masalan, arxitekturadagi sharqona stil (naqshinkorlik, gumbazii binolar) yoki yevropacha stil.

Stil 2 - biror adabiy asar, adabiyot yo'nalishi, adabiy janr yoki biror muallifga xos bo'lgan g'o'ya va til vositalarining sistemasi.

Stil 3 - ko'chma ma'noni ifodalaydi. Bunda xulq, axloqqa xos bo'lgan xususiyatlar yig'indisi, faoliyat metodi, biror ishni amalga oshirishning yo'l-yo'riqlari tushuniladi.

Stil 4 - bu ma'no adabiyotga ham tilga ham xos ernas. Bu davrga nisbatan ishlatiladi. Bu yil hisobiga nisbatan ishlatiladi. Masalan, melodiy yil hisobi, hijriy yil hisobi.

Ko'rinadiki, Uslubiyat (stilistika) fani 2-ma'no bilan bog'liq vujudga kelgan ekan. Bunda fikr ifodalash uslublari ham tushuniladi. Masalan, A.Qahhor uslubi, S.Ahmad uslubi, Oybek uslubi, Tog'ay Murod uslubi, Tohir Malik va boshqa ijodkorlar uslubi kabi. Boshqacha aytganda, G'.G'ulomning «Sen etim emassan» she'ri ko'tarinki uslubda, A.Qahhor asarlari fosh qiluvchi uslubda, Oybek asarlari keng ko'lamlilik uslubida, T. Murod va Sh.Xolmirzayev asarlari milliylik uslubida yozilgan.

Shuni ham ta'kidlab o'tmoq lozimki, stil so'zining yuqoridagilardan tashqari boshqa ma'nolari harn mavjud. Masalart, kiyinish (moda)dagi, yurish-turishdagi stil kabi. Uslubshunoslik fanining o'rganish ob'ekti haqidagi turli qarashlar mavjud, Akademik V.V.Vinogradov stilistika bahsida bir-biri bilan uzviy aloqador, lekin vazifalari turlicha bo'lgan uchta tekshirish aspektini farqlash zarur, deb uqiiradi.

Shunga ko'ra olim usiubivatni 3 qismga ajratadi:

1. Tilning vazifaviy uslublari o'rganuvchi uslubiyat (структурная стилистика).
2. Turli janrlarning ma'noviy va ekspressiv-uslubiy xarakterlarini hamda og'zaki va yozma nutq orasidagi farqni tekshiruvchi nutq uslubiylati (стилистика речи).
3. Adabiy yo'nalishlar, badiiy asar hamda yozuvchi uslubini tadqiq etuvchi badiiy adabiyot ulubiyati'.

Uslubiyat (stilistika) fani akademik V.V.Vinogradov tasnifning 1-va 2-si asosida shakllangan. 3-si adabiyotshunoslikning o'rganish ob'ekti hisoblanadi.

Sababi badiiy adabiyot uslubi keng qamrovliligi bilan ajralib turadi Shunga ko'ra, uslubshunoslikning ikki ko'rinishini ajratamiz:

1. Nutq uslubiyati. Bunga so'zlashuv uslubi, rasmiy uslub, ilmiy uslub, publitsistik uslub va badiiy uslub kiradi.

2. Lingvistik, ya'ni til uslubiyati. Bunga fonetik uslubshunoslik, leksik uslubshunoslik, frazeologik uslubshunoslik, grammatik uslubshunoslik kabilari kiradi.

2-ma'ruza:

ADABIY TIL VA UNING ME'YORLARI

REJA:

1. Adabiy til haqida ma'lumot.
2. Adabiy til me'yorlari.
3. Adabiy til va nutq uslublari.

Adabiy tilning normalari - adabiy norma haqida gapirishdan oldin adabiy tilga xos bo'lgan ba'zi muhim xususiyat va belgilar haqida fikr yuritish lozim bo'ladi. Chunki adabiy tilning bu kabi o'ziga xos tomonlarini bilmasdan turib adabiy normaning mohiyatini talqin qilish qiyin.

Adabiy til normalariga xos ko'pgina sifatiy xususiyatlar aslida adabiy til bajaruvchi alohida vazifalarning ehtiyoji, talabi tufayli yuzaga kelgandır.

Adabiy tilga doir ko'pgina tadqiqotlarda adabiy tilga xos quyidagi xususiyatlar qayd etiladi:

1. Adabiy til umumxalq tili, umumxalqiy tildir.
2. Adabiy til ko'p vazifali (polifunksional), ya'ni Polivalentli tildir.
3. Adabiy til - umummajburiy tildir.
4. Adabiy til - normativ til, ya'ni muayyan lisoniy me'yorlarga solingan, grammatik qoidalar ostiga olingan tildir.
5. Adabiy til keng darajada uslubiy tarmoqlangan tildir.
6. Adabiy til ham yozma, ham og'zaki shakllarga ega tildir.
7. Adabiy til umumxalq tilining, ya'ni milliy tilning oliy shaklidir.

Adabiy tilning keltirilgan belgi va xususiyatlarini keng va batafsil yoritish alohida olib boriluvchi ulkan tadqiqotlarning vazifasidir. Biz quyida ularga qisqacha to'xtalamiz.

Adabiy til - umumxalqiy til. Adabiy tilning bu xususiyati bu til bajaruvchi vazifalar, u xizmat qiluvchi doiraning umumxalq harakteriga egaligi bilan izoo'lanadi.

Adabiy tilning umumxalqiy xususiyati aslida tilning xalqchil va demokratik asoslariga tayanadi. Adabiy til o'z polivalentligiga ko'ra, o'z vazifalari doirasining kengligiga ko'ra butun millat doirasida keng tarqaladi va umumxalq mulkiga, uning mushtarak aloqa quroliga aylanadi. Bu o'zbek adabiy tili uchun ham xosdir. Butun o'quv-o'qitish ishlari, barcha ommaviy axborotlar, ilmiy-madaniy xabarlar o'zbek adabiy tilida olib boriladi. Ilmiy-adabiy anjumanlar. ilmiy chiqishlar, yig'ilishlar o'zbek adabiy tilida o'tkaziladi, hatto kishilar kundalik turmushda o'zaro adabiy tilda gaplashishga intiladilar. Aynio'sa, bu rasmiy doiralardagi nutqlarda, muomalalarda yorqin ko'rinadi, Mana shunday omillar tufayli o'zbek adabiy tili o'zbek xalqi turmushiga, uning ilmiy, madaniy, kundalik hayoti doirasiga faol kirib borgan. Bu o'zbek adabiy tilining endilikda umumxalq mulkiga, o'zbek xalqining umumiy aloqa quroliga aylanganini ko'rsatadi. Bu o'zbek adabiy tilining umumxalqiylik xususiyatidir. Adabiy tilning umumxalqiyliigi bu tilning mohiyati, vazifasi va shakllanish xususiyatlarida ham namoyon bo'ladi. Adabiy tilning umumxalqiyliigi – bu tilning butun xalq uchun yagona qurol ekani va umumxalq mulki ekanligidir.

Demak, o'zbek adabiy tilining umumxalqiyliigi uning butun o'zbek xalqi uchun yagona aloqa quroli sifatida xizmat qilishidir. O'zbek tilining hech bir lahjasi, shevasi adabiy til o'taydigan mana shu vazifani o'tay olmaydi. Chunki ular muayyan tor hudud, mintaq aholisi uchungina xizmat qiladi. Adabiy til ma'lum hudud bilan chegaralanmaydi. Ushbu ma'noda o'zbek adabiy tili nafaqat O'zbekiston Respublikasi doirasida yashovchi o'zbeklarning, balki boshqa xorijiy davlatlarda yashaydigan o'zbeklarning ham umumiy aloqa qurolidir.

Umumxalq tili ekanlik, umumxalqiylik o'zbek adabiy tilining yetakchi fazilatidir. Chunki bu xususiyat ushbu tilning asosiy maqsadi va vazifasini belgilaydi. Adabiy til umumxalqiy, umummilliy aloqa ehtiyojini qondirish uchun yuzaga keladi.

Adabiy tilga xos va quyida gan yuritiladigan boshqa xususiyatlarning barchasi aslida adabiy tilning ushbu vazifasi, fazilati bilan bog'liqdir.

Adabiy til ko'p vazifali tildir. O'zbek adabiy tili bajaradigan vazifalar doirasi, bu til xizmat qiladigan sohalar nihoyatda kengdir. Bu o'zbek adabiy tilining ko'p vazifali ekanini, ilmiy terminlar bilan aytilganda polifunksional, Polivalentli til ekanini ko'rsatadi.

Adabiy tilning polivalentligi ushbu til ijtimoiy tipining vazifa doirasi bilan aloqadordir. Adabiy til o'z xizmat qiluvchi doirasi, sohalarning kengligi jihatdan dialekt va shevalardan boshqa ijtimoiy ko'rinishlaridan farq qiladi. Masalan, o'zbek tilidagi har bir sheva o'zi tarqalgan mahalliy hudud aholisiga xizmat qiladi. Bu jihatdan har qanday shevaning ham xizmat doirasi chegaralidir. O'zbek adabiy tili esa, o'zbek millati hayotining barcha doiralari va vazifa o'taydi. O'zbek adabiy tili ilmiy til, badiiy til, san'at va so'z tili, matbuot tili, radio va televidenie tili, og'zaki adabiy til, kundalik muloqotlar tili sifatida tarqalgandir. Bu o'zbek adabiy tilining Polivalentligidir. Kent tarmoqlilik, ya'ni polivalentlik adabiy tilning muhim vazifaviy mohiyatini, paydo bo'lishi, shakllanish, rivojlanish maqsadini ifodalaydi.

Shunday qilib, o'zbek adabiy tilining polivalentligi bu tilning o'zbek millatining butun hayoti sohalarida xizmat qilishini anglatadi.

Adabiy til - umummajburiy til. O'zbek adabiy tili o'zbek adabiy tilida so'zlashuvchilar uchun umummajburiy tildir. «Umummajburiy» tushunchasi bu o'rinda o'zbek tilini majburan singdiriladi, O'qitiladi, o'zlashtiriladi yoki bu tilda so'zlashga majbur qilinadi, deyilgan ma'noni ifodalamaydi, balki bu tildan foydalanuvchilarning o'zbek tilining qonun-qoidalariga, lisoniy normalariga rioya qilishlik barcha uchun majburiy ekanligini anglatadi.

Adabiy tilning umummajburiylik xususiyati, ushbu tilning shakllanishi, keng tarqalishi adabiy til normalarining yagonaligi, yaxlitligi (monolitligi)ni tahminlovchi muhim omildir.

Adabiy tilning umummajburiylik ko'pchilik tomonidan qabul qilingan, mahquqlangan adabiy til shaklining undan foydalanuvchi barcha kishilar uchun yagona va bir xilda tegishli ekanini bildiradi Masalan, o'zbek tili O'zbekiston hududida yashovchi va ushbu adabiy tildan foydalanuvchi, shuningdek, bu respublika doirasidan tashqarida yashaydiganlar, ammo o'zbek adabiy tilida ta'lim oluvchi, gaplashuvchi kishilarning barchasi uchun yagona va bir xildir. Shuning uchun o'zbek adabiy tilining normalari, me'yoriy qoidalar haqida ma'lumot beruvchi o'quv qo'llanmalari, darsliklar, grammatikalar, lug'atlar butun respublika va undan tashqaridagilar uchun bitta yagona reja asosida tuzilgandir. Shunday qilib, o'zbek adabiy tili, uning normalari bu tildan foydalanuvchi barcha uchun bir xilda tegishli hamda unga amal qilish umummajburiydir. Demak, o'zbek adabiy tili o'z mohiyatiga ko'ra yagona yaxlit (monolit) tizimdir. O'zbek adabiy tilining turli hududiy, mahalliy yoki individual - nutqiy ko'rinishlari bo'lishi mumkin. Adabiy tilga xos ushbu xususiyat adabiy til normalarining tqlik shakllanishi, uning turg'unligini tahminlashi, qolaversa adabiy tilning keng doiralar va xalq hayotining barcha sohalariga kirib borishi uchun muhim omildir.

Adabiy til - muayyan me'yorlarga solingan me'yoriy (normativ) tildir. Me'yoriylik xususiyati adabiy tilning markaziy va eng muhim belgisidir. Me'yoriylik adabiy til normalarining o'ziga xos mohiyatidan iborat bulib, adabiy tilning Polivalentlik, umumxalqiylik, umummajburiylik xususiyatlari mana shu xususiyatsiz amalga osha olmaydi. Chinakam ma'noda normativlikka erishgan, adabiy normalari shakllangan tilgina o'zining umummilliy aloqaviy (kommunikativ) vazifalarini chinakam ma'noda amalga oshira oladi. Shu tufayli ham, me'yoriylik

adabiy tilda (ham yozma, ham og'zaki shaklida) me'yor tushunchasini belgilovchi xususiyat hisoblanadi.

Adabiy tilning me'yoriyligi haqida gap borganda, adabiy tilning o'ziga xos, sifat jihatdan farqli bo'lgan normalari ko'zda tutiladi. Chunki lisoniy norma faqat adabiy tilgagina xos belgi emas, balki til yashash shakllarining barchasi uchun taalluqlidir

Adabiy tilga xos lisoniy norma va me'yoriylik o'ziga xos bo'lgan me'yor va me'yoriylikdir. Mana shunday sabablarga ko'ra, ba'zi tadqiqotchilar adabiy tilni umumiy va oddiy ma'nodagi me'yoriylik harakterlay olmasligini tahkidlashadi. Chunki me'yor, me'yoriylik lahjalarga ham xosdir. Adabiy til tilning boshqa yashash shakllaridan me'yoriy bo'lgani bilan farqlanmaydi, balki o'z me'yoringa o'ziga xosligi, sifatiy belgilarga egaligi adabiy me'yor ekanligi bilan farqlanadi. Demak, tilning yashash shakllarini (masalan, adabiy til va lahjalar, shevalarni) me'yorli yoki me'yorsiz deb qarama-qarshi qiyish mumkin emas. Gap bu yerda til turli tiplarining qanday sifatga ega bo'lgan normalarga egaligida. Anglashiladiki, adabiy til normali bo'lgan yagona hodisa emas. Ammo o'ziga xos normalarga ega bo'lgan tildir

Adabiy til uslubiy tarmoqlangan tildir. Adabiy til tilning boshqa har qanday ko'rinishidan uslubiy tarmoqlanganligi bilan ajralib turadi. Adabiy tilning turli mavzular, sharoitga, doiralarga, sohalarga moslanishi polivalentlikka olib keladi. Natijada adabiy til vositalari turli-tuman nutqiy vaziyatlar, ko'rinishlarda o'ziga xos vazifa o'taydi, xilma-xil aloqaviy xoslanishlarga ega bo'ladi. Shu sababli adabiy til turli nutq uslublariga ko'ra tarmoqlanadi, ularga moslashadi. Adabiy tilning uslubiy tarmoqlanishi ayni o'sa adabiy tilning milliy adabiy tillik davrida aniq namoyon bo'ladi. Bunday xususiyat hozirgi o'zbek adabiy tili uchun ham xosdir.

O'zbek adabiy tilida: 1) so'zlashuv uslub; 2) rasmiy uslub; 3) ilmiy uslub; 4) publitsistik uslub, 5) badiiy uslub keng rivoj topgan. Ushbu uslublar o'z navbatida yana bir qator yordamchi (kenja) uslublarga bo'linadi: ilmiy-ommabop uslub, maktubiy uslub, adabiy so'zlashuv uslub, sodda so'zlashuv uslub va boshqalar. Adabiy tilning bu kabi keng ravishda uslubiy tarmoqlanishi u xizmat qiladigan sohalarning qanchalik keng va serqirraligidan dalolat beradi.

O'zbek tilining boshqa birorta yashash shaklida bu kabi uslublar, uslubiy tarmoqlar tqliq mavjud emas. Qayd qilingan uslublarning ba'zilar mohiyatan faqatgina adabiy tilga xosdir. Masalan, ilmiy uslub, rasmiy uslub, publitsistik uslub.

Demak, keng ravishda uslubiy tarmoqlanganlik adabiy tilning quziga xos belgilaridan biridir.

Adabiy til ham yozma, ham og'zaki shaklga ega tildir.

Adabiy tilning muhim xususiyatlaridan biri uning murakkab, ko'p qirrali vazifalarini ham yozma, ham og'zaki shakllarda o'tashidir. Har qanday adabiy tilning yozma va og'zaki shakllarining yuzaga kelishi o'z tarixiga va murakkab qonuniyatlarga egadir. Adabiy til har ikki shaklning paydo bo'lishi ham o'ziga xosdir. Bu dastlab adabiy til yozma shaklining yuzaga kelishi, keyinchalik esa og'zaki shaklining paydo bo'lishida ko'rinadi.

Adabiy tillarning yozma shakli yuzasidan ko'pgina tadqiqotlar olib borilgan. Lekin adabiy til og'zaki shaklining paydo bo'lishi va shakllanish qonuniyatlari nihoyatda kam o'rganilgan. Shuni hisobga olib biz quyida bu masalaga qisqacha to'xtalamiz.

Adabiy tilning dastlabki namunalar ilk davrda xalq jonli tilining yozuvdagi ifodasi bo'lgan. Shu sababli ilk davrdagi yozma va og'zaki nutq, orasida shakliy farq kam bo'lgan. Hozirgi ma'nodagi sezilarli xususiyatlar bo'lmagan. Lekin yozuv, yozma nutqning o'zi ma'lum ma'noda unga ijodiy yondoshish, uni estetik-normativ baholash natijasidir. Yozuv kishining o'z tili, ya'ni yozma nutqi ustida qylashiga, unga muayyan o'zgartirishlar kiritishiga imkon beradi. Yozma tilda badiiy, ilmiy asarlar ijod qilish, yozishmalar olib borish esa qayd qilingan imkoniyat chegaralarini

yanada kengaytirdi va chuqurlashtirdi. Natijada muayyan davrga kelib, o'zining ma'lum xususiyatlari bilan jonli og'zaki til (xalq tili) namunalaridan (Sheva va dialektlardan) farqlanuvchi til, shakli yuzaga keladi. Bu hozirgi adabiy tilning ilk namunasi edi. Shunday qilib, adabiy tilning paydo bo'lishida yozuv muhim va belgilovchi rol o'ynadi. Shu tufayli ham adabiy til dastlab yozma til - yozma adabiy til sifatida shakllandi. O'zbek adabiy tilining paydo bo'lishi va shakllanishi XI-XV asrlarga to'g'ri keladi.

Adabiy til og'zaki shaklining yuzaga kelishi ma'lum sharoitlar bilan bog'liqdir. Bulardan eng muhimi adabiy tildan kundalik turmushda foydalanish zaruriyatining paydo bo'lishi va bu jarayonning kundalik hayotiy ehtiyojga aylanishi bilan bog'liqdir. Natijada adabiy tilning o'ziga xos alohida ko'rinishi og'zaki adabiy nutq yuzaga keladi va u o'ziga xos xususiyatlari bilan yozma tildan farq qiladi.

Adabiy til og'zaki shaklining paydo bo'lishi sheva va dialektlardan ustun turuvchi, qo'llanish doirasiga ko'ra ulardan ustunlik qiluvchi og'zaki nutqning yuzaga kelishidir. Og'zaki adabiy nutqning yuzaga kelishi har qanday rivoj topgan milliy tilning ham muhim belgisidir. Adabiy tilning dastlabki davrlarida adabiy tilning ikki shakli - yozma nutq va og'zaki adabiy nutq bir-biriga qarama-qarshi qqyib kelingan bo'lsa, adabiy tilning milliy tillik davriga kelib, adabiy nutqning bu ikki turi o'zaro yaqinlashadi, o'zaro bir-biriga o'tib turadigan bo'lib qoladi.

Shunday qilib, adabiy til og'zaki shakli tilning milliy tillik davrlarida, ya'ni milliy til shakllanishi davrida yuzaga keladi. Bu paytgacha kelib adabiy til og'zaki shakli uchun zaruriyat tug'iladi. Muayyan ijtimoiy-tarixiy sharoitlar yuzaga keladi. Adabiy til bu davrda keng xalq ommasi hayotiga kirib boradi, u og'zaki nutq tarzida qo'llana boshlaydi. Og'zaki adabiy tilda gapiruvchilar soni kengayib va kqpayib boradi. Adabiy tilning og'zaki shakli, xuddi uning yozma shakli kabi maktab va maorif sohalariga kirib boradi, og'zaki nutq radio, keyinchalik televidenie tiliga aylanadi, og'zaki tilda keng doirada bilim beriladi, og'zaki targ'ibot ishlari olib boriladi. Adabiy tilning og'zaki shakli uning yozma shakli kabi ma'lum qoidalarga solinadi, uning me'yorlari belgilanadi.

Adabiy til og'zaki shaklining yoyilishi va shakllanishida milliy, teatr, radio, televidenie tili, aynio'sa, o'rta va oliy maktab ta'limi alohida rol o'ynaydi. Mana shunday sharoitlar o'zbek adabiy tili uchun XX asr davrida yuzaga keldi. Bu hol o'zbek adabiy tili og'zaki shaklining yuzaga kelishi va shakllanishi uchun asos bo'ldi. Shunday qilib, o'zbek adabiy tilida yangi kom'onent - **o'zbek adabiy tilining og'zaki shakli** paydo bo'ldi.

Demak, o'zbek adabiy tili aloqa quroli sifatida ikki shaklga ega: 1) o'zbek yozma adabiy tili; 2) o'zbek og'zaki adabiy tili. Adabiy tilning bu ikki shakli yozma adabiy nutq, og'zaki adabiy nutq deb ham yuritiladi.

Adabiy til – umumxalq tilining oliy shaklidir. Ushbu fikr adabiy tillarga bag'ishlangan ishlarning barchasida qayd qilinadi. Ammo adabiy tilning «oliy shakl» ekanligi, bu tushunchaning mazmun va mohiyati tilshunoslikda yetarli ravishda ochib berilgan emas. R.A.Budagov to'g'ri tahkidlaganidek, adabiy til tushunchasini izoo'lashda xali anchagina chalkashliklar, muammoli o'rinlar bor.

«Adabiy til» tushunchasiniig leksikografik ishlarda talqin qilinishiga diqqat qilinsa, bu til shaklining asosiy belgilari uning normalariga, bu normalardagi fziga xosliklarga bog'langan holda tushuntirilishini ko'ramiz. Chunonchi, adabiy til bu namunaviy ravishda normalangan tildir. Uning normalari «to'g'ri» va umummajburiy deb qabul qilinadi va dialektlar, shuningdek, sodda til so'zlariga qarama-qarshi qo'yiladi. Yoki: adabiy til «umumxalq tilining ishlangan, sayqal berilgan, ma'lum normaga solingan, xalqning turli madaniy ehtiyojlariga xizmat qiluvchi formasidir». Adabiy tilning, oliy shakllik xususiyati uning normalariga bog'lanayotgani bejiz emas, albatta.

Chunki adabiy til milliy tilning boshqa ko'rinishlaridan normalanganligi, bu normalarga ishlov berilganligi, ifoda usullari va uslublarining sayqallanganligi, normativ vositalarning qayta baholanganligi, ular muayyan qoidalar ostiga olinganligi, norma deb qabul qilingan hodisalarning bu tilda gaplashuvchilar tomonidan mahqullanganligi va namunaviy deb tan olinganligi bilan farqlanadi. Ushbu normalar adabiy tildan foydalanuvchilar uchun umummajburiy hamdir. Adabiy til yo'q joydan olinmaydi, balki umumxalq tili asosida paydo bo'ladi. Ammo adabiy til uchun asos bo'lgan xalq tilidan, lahja va shevalar normalaridan yuqorida qayd qilingan xususiyatlarga ko'ra farqlanadi va ustun turadi. Shuning uchun ham adabiy til milliy tilning lahja va shevalarga nisbatan ustunlikka ega bo'lgan oliy shakli deb hisoblanadi.

Adabiy til o'z qllanish doirasining kengligi, umumxalq quroli sifatidagi afzalliklari, imkoniyatlariga ko'ra ham milliy tilning boshqa ko'rinishlaridan ustun turadi. Bu adabiy tilning ko'p vazifaligida, ya'ni Polivalentligida, keng ravishda uslubiy tarmoqlanganligida ham namoyon bo'ladi Bu xususiyat yuqorida izoo'landi.

Adabiy tilga xos qayd qilingan fazilatlar, afzalliklar adabiy tilni milliy tilning (xalq tilining) oliy shakli deb atashga asos bo'ladi. Adabiy til alohida sifatlarga ega madaniy tildir. Adabiy til paydo bo'lgunga qadar o'zbek nutqi madaniyati borasida amal qilgan talab va tasavvurlar adabiy til paydo bo'lgandan keyingi davr, ya'ni adabiy til bilan bog'liq bo'lgan o'zbek nutqi madaniyati tasavvurlaridan farqlanadi. Chunki o'zbek nutqi madaniyati chinakam ma'noda adabiy til va uning normalari bilan bog'liqdir.

Demak, adabiy til xalq tili negizida yuzaga keladi. Adabiy tilning paydo bo'lishi va uni yaratishdan maqsad umumxalq ommaviy aloqa vositasini yaratishdir. Adabiy tildan rasmiy davlat tili sifatida foydalanish bu tilning ijtimoiy-siyosiy sohalar tili, rasmiy muomala va yozishmalar tili, idoraviy ishlar va o'ujjatlar tili, diplomatik aloqalar tili, radio va televidenie tili, og'zaki targ'ibot va tashviqot tili, ilmiy uslublar tili, badiiy adabiyot va sao'na tili, maorif, madaniyat tili kabi ko'p yo'nalishlarda rivoj topish uchun yo'l ochadi.

Adabiy til ijtimoiy siyosiy va ilmiy-madaniy hayotning barcha sohalarida aloqa quroli darajasiga ko'tariladi. Bu hol adabiy tilni madaniyat va tsivilizatsiyaning vositachisiga, bunga doir tushuncha va tasavvurlarni ifodalovchi, o'zida saqlovchi va keyingi nasllarga yetkazuvchi qurolga aylantiradi. Adabiy tilda ijtimoiy va madaniy hayotning turli sohalariga oid boy bilimlar mujassamlangan bo'ladi. Shuningdek, adabiy til abstrakt va mantiqiy fikrlashning amalga oshishida ham vosita vazifasini bajaradi. Adabiy tilga xos keltirilgan xususiyatlar adabiy tilning og'zaki shakli uchun ham xosdir. Chunki hozirgi paytda so'zlangan og'zaki nutqni tabiiy holda yozib olish va uzoq davr saqlashning keng texnikaviy usul va imkoniyatlari mavjud.

Adabiy til vazifasining kengayishi, unda murakkab uslubiy tarmoqlarning yuzaga kelishi, adabiy til vosita va imkoniyat-larining rivoj topishini va boy bo'lishini taqozo qiladi. Shu sababli ham adabiy til xalq tilining boshqa ko'rinishlariga nisbatan boy lug'aviy fondi, takomillashgan grammatik qurilishiga egaligi hamda uslubiy tarmoqlarining rivoj topganligi bilan farqlanadi. Adabiy tilda mana shu uslublar talabiga ko'ra sinonimik vositalar, lug'aviy variantlar, ko'p ma'noli so'zlar, xilma-xil ma'nolarni ifoda qiluvchi lug'aviy birliklar, so'z shakllari rivoj thadi. Bularning barchasi adabiy tilga ko'p qirrali murakkab tushunchalar va fikrlarni tushunarli va oson ifodalash imkonini beradi. Ammo adabiy tilning lug'at tarkibi va grammatik tuzilishi juda ko'p sonli va boy vositalarning shunchaki aralash-quralash yig'indisidangina iborat emas. Adabiy tilning lugg'at tarkibi, grammatik tuzilishi lahja va shevalardan farqli ravishda muayyan qonun-qoidalariga bo'ysunadi, ular saralangan, ishlangan, baholangan bo'ladi.

Lisoniy norma adabiy til uchun ham, lahja va shevalar, turli ijtimoiy jargonlar uchun ham xosdir. Ammo adabiy til normali tilgina emas, normalangan - muayyan normalarga solingan tildir.

Normalanganlik, normalashga muxtojlik adabiy tilning muhim xususiyatlaridan biridir. Adabiy tilning lug'aviy (so'z qo'llash) normalari, morfologik va sintaktik normalari, imloviy va talaffuz normalari mavjud. Adabiy til normasi tabiiy shakllangan normalar bilan bir qatorda ongli ishlangan, ongli baholangan normalardan ham iboratdir. Bu normalar muayyan grammatik qoidalar, darslik va qo'llanmalarda, leksikografik tadqiqotlarda jamlangan bo'ladi.

Adabiy tilda yozuvchi va so'zlovchi shaxs mana shu qoidalar asosida adabiy tilni o'rganadi, uning normalarini egallaydi. Adabiy til doimo o'z normalarining shakllanishi, turg'un holatga kelishiga intiladi. Shu sababli boshboshdoqlik adabiy tilga ziddir.

Adabiy tilning normalanishi, bu normalarning muayyan qoidalarga olinishi aslida adabiy tilning umumxalq quroli, umumxalq mulki ekanligi bilan bog'liqdir. Adabiy til o'zaro aloqa vositasi sifatida uzi xizmat qilayotgan millatning barcha vakili uchun umumiydir. Adabiy tilning qabul qilingan, qoidalashtirilgan normalariga barcha joyda, barcha kishilar (yozuvda va so'zlovchilar) tomonidan bir xilda amal qilinadi. Chunki adabiy til ushbu til egasi bo'lgan barcha tomonidan milliy tilning namunali va ishlangan shakli deb qabul qilinadi va tan olinadi. Shunga ko'ra ham adabiy tilning ko'pchilik tomonidan qabul qilingan va mahqullangan normalariga, bu normalarga doir qoidalarga amal qilish, unga bo'ysunish hamma uchun majburiydir. Bunday umummajburiy normalar va qoidalar adabiy tilning so'z qo'llash va so'z yasash, gap tuzish, so'zlarni yozish va talaffuz qilish kabi barcha sohalarida ham mavjuddir. Adabiy tilda to'g'ri so'zlash va yozish uchun mana shu normalar, ular haqidagi qoidalarni bilish, o'zlashtirish lozim.

Bahzan adabiy tilni bir yoqlama va noto'g'ri tushunish va tushuntirish hollariga ham duch kelamiz. Bunda adabiy til deb faqatgina ro'znoma tili, ilmiy asarlar tili va badiiy adabiyot tili ko'zda tutiladi. Bunda adabiy tilning og'zaki shakli hisobga olinmaydi. Shuningdek, ba'zi hollarda adabiy til faqatgina yozma til orqali qolipga solinadi, adabiy til normalari yozma nutqdagina tqla saqlanadi, deyilgan mulohazalar ham bildiriladi. Keltirilgan fikrlardan adabiy tilning og'zaki shakli normalangan emas ekan-da, adabiy til og'zaki shaklida adabiy til normalariga tqliq rioya qilish shart emas ekan-da, deyilgan noto'g'ri fikrga kelish mumkin.

Adabiy tilni normalash haqida gap borar ekan, ba'zi olimlar, hatto adabiy til doirasida bir xil, yagona talaffuzga erishib bo'lmaydi, adabiy tilda talaffuzning yagona namunasi yo'q deb hisoblaydilar. Bunday mulohazalar ba'zi tadqiqotchilarning notiqlik madaniyati uchun yagona yo'riq (retsept) yo'q, nutqning qanday bo'lishini aniq sharoit belgilaydi, degan fikrlarni eslatadi. Keltirilgan tarzda fikrlash, albatta, bir yoqlamali bo'lib, og'zaki o'zbek nutqi madaniyatini takomillashtirish ishiga zarar yetkazadi.

Kishilardan o'zbek nutqi madaniyatini, ya'ni to'g'ri so'zlash va yozishni talab kilish uchun mana shunday so'zlash va yozishga vosita, namuna bo'la oluvchi qurolni belgilash lozim bo'ladi. Bunday qurol - adabiy tildir. Adabiy tilsiz o'zbek nutqi madaniyatini tasavvur qilib bo'lmaydi. Adabiy til o'zbek nutqi madaniyatining - to'g'ri so'zlash va yozishning o'lchovi, mezonidir. Ammo adabiy til tayyor holda qaerdandir paydo bo'lgan, birdan tayyor holda osmondan tushgan hodisa emas. U aslida milliy madaniyatning tarkibiy qismi, o'zi ham madaniylikka intiluvchi hodisadir. Shuning uchun ham, masalan, «raga lingvistik to'garagi» deb yuritiluvchi ilmiy maktabning vakillari bo'lmish tilshunoslar o'zbek nutqi madaniyati tushunchasini til madaniyati, adabiy til madaniyati deb nomlashadi. Ular o'zbek nutqi madaniyati deyilganda, avvalo, adabiy til madaniyatini tushunishadi. «Adabiy til madaniyati deganda biz adabiy tilni ongli ravishda qayta ishlashni tushunamiz».

Adabiy tilni qayta ishlashning nima zaruriyati bor, deyilgan savol tug'iladi. Adabiy til va uning normalari rivojiga ongli ravishda aralashish va qayta ishlash, bir tomondan, adabiy tilning paydo bo'lishi uchun, ikkinchidan, adabiy til normalarining takomillashuvi va silliqilanishi uchun,

uchinchidan esa, bu normalarning kishilar tomonidan tan olinishi, kundalik nutqni hayotda qo'llanishi uchun zarur.

xo'sh, adabiy tilni qayta ishlash deyilganda nimani tushunish zarur, adabiy tilning qaysi tomonlari qayta ishlanadi deyilgan savollar tug'iladi. Bu savolga javobni o'zbek adabiy tilining bir necha yillardagi rivoji tarixidan bema'lol topish mumkin. Masalan, o'zbek yozuvi o'tgan asrning 1930 yiliga qadar anpanaviy arab alfaviti asosida bir necha bor takomillashtiriladi, 1930 yillardan esa lotin alifbosi asosidagi, 1940 yildan esa rus alifbosi asosidagi yozuvga o'tkazildi; o'zbek tilining imlo qoidalari yaratildi, imlo lug'atlari tuzildi va ular bir necha marotaba qayta ishlandi va takomillashtirildi. O'zbek adabiy tilining lug'aviy normalari ham ongli ravishda boshqarildi. Bir qancha ikki tilli lug'atlar, terminologik lug'atlar tuzildi va ularda so'z qo'llashning adabiy normalari muayyan darajada belgilab berildi. Imlo qoidalari, imlo lug'atlari, normativ darslik va qo'llanmalar yordamida o'zbek tilining morfologik va sintaktik normalari ham muayyan qoidalar ostiga olindi. Adabiy tilning lahjaviy bazasini belgilash, uning tayanch shevalarini aniqlash o'zbek adabiy tili tovush va talaffuz normalarining belgilanishi va takomillashuviga yo'l ochdi va b.

O'zbek adabiy tilini ongli ishlash, bu til normalarining shakllanishi va takomilida o'tgan asrning 1920-1940 yillarida ijod qilgan yetakchi o'zbek yozuvchilari, jurnalistlar, turli fan olimlari, aynio'sa tilshunslar, shuningdek radio muhim rol o'ynadi. Natijada o'zbek adabiy tili takomillashgan milliy, adabiy til darajasiga ko'tarildi. Uning to'g'ri yozish va to'g'ri so'zlash uchun lozim bo'ladigan til vositalari takomillashdi va silliqlandi. Adabiy tilning mana shu holati til madaniyatini, ya'ni madaniylashgan tilni bildiradi. Polyak tilshunosi B.Gavranek mana shu ma'noda quyidagilarni yozgan edi: «Adabiy tilni, zikr etilganidek, ongli ishlashning natijasi madaniylashtirilgan til va bu tildan amalda foydalanuvchi shaxslarning nutqiy faoliyati - til madaniyatidir». Demak, tilni ongli ravishda qayta ishlash natijasida madaniy til yuzaga keladi. Bu madaniy til - adabiy tildir. Madaniy adabiy tilni yuzaga keltirish uchun olib boriluvchi faoliyat jarayoni adabiy til madaniyati uchun harakat, kurashdir. Shuning uchun adabiy til madaniy til deb ataladi. Adabiy, ya'ni madaniy tilni yuzaga keltirishdan maqsad to'g'ri so'zlash, to'g'ri yozish qurolini yuzaga keltirishdir. Bu qurol faol foydalanilgandagina va jamiyat a'zolarining o'zaro aloqasi uchun muvaffaqiyatli xizmat qila olgandagina uning haqiqatan ham madaniy til ekanligi tasdiqlanadi. Demak, madaniy adabiy til bo'lish bilan bir qatorda bu tildan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan nutqiy jarayon, faoliyat ham mavjuddir.

Bu faoliyat oldiga qo'yiladigan muayyan talablar ham bor. Til madaniyati tufayli madaniy til - adabiy til yaratilgan ekan, endi bu madaniy quroldan to'g'ri, o'rinli foydalanish lozim, deyilgan talab o'rtaga qo'yiladi. Bu talab adabiy til uchun norma deb qabul qilingan til vositalariga, qoidalariga amal qilgan holda so'zlash va yozish bilan bog'liqdir. Adabiy til bilan amaliy nutqiy faoliyat orasidagi mana shu bog'liqlik jarayonini o'zbek nutqi madaniyati, polyak tilshunoslari fikricha esa, til madaniyati deb yuritish mumkin. Savodxonlik va savodsizlik, savodlilik va savodsizlik, to'g'ri imlo va noto'g'ri imlo, to'g'ri yozish va noto'g'ri yozish, imlo xatoli va imlo xatosiz, uslubiy xato, punktuatsion xato, so'zni to'g'ri tanlash va qo'llash (ishlatish), to'g'ri so'zlash kabi ko'pgina atamalar nutqiy faoliyat, ya'ni nutq, madaniyati bilan bog'liq tushunchalarni ifodalaydi.

Adabiy tilning normalari, bu normalarga oid qoida va ko'rsatmalar doimo va yuz foiz to'g'ri bo'lavermasligi, ularning ayrimlari nutqiy faoliyatga singmasligi mumkin. Adabiy til normalaridagi bunday holatlar tilning barcha ko'rinishlarida mavjud. Ammo ular, aynio'sa alifboda yozuv va talaffuzda qisman so'z qo'llash sohasida aniqroq ko'zga tashlanadi. Adabiy til normalaridagi bunday nuqsonlarni qayta baholash va bartaraf qilishga to'g'ri keladi. Masalan,

o'zbek alifbosidagi, imloviy va punktuatsion qoidalaridagi tinimsiz munozaralarga sababchi bo'layotgan holatlar bunga yorqin misoldir.

Adabiy til normalaridagi ba'zi nuqson va holatlarni vaqti-vaqti bilan qayta ko'rishga va ularni ilmiy baholashga to'g'ri keladi.

Demak, adabiy til madaniyati uchta hodisa (tushuncha)ni o'z ichiga qamraydi;

1) adabiy tilni ongli ishlash (normalash);

2) adabiy tilning ishlangan, ya'ni madaniylashgan holati.

3) madaniy adabiy til normalaridagi ba'zi salbiy holatlarni tanqidiy baholash va tugatish.

Yuqorida aytilganlardan ikki hodisaning mavjudligi aniq bo'lib qoladi:

1. Til madaniyati, ya'ni adabiy til madaniyati.

2. Madaniy adabiy tildan to'g'ri foydalanish bilan bog'liq bo'lgan o'zbek nutqi madaniyati.

Demak, o'zbek nutqi madaniyati madaniy adabiy tilni yuzaga keltirish va nutqiy faoliyatda ushbu til lisoniy normalariga amal qilishdan iboratdir.

1. Til normasi tushunchasi.

Til kishilarning bir-birini tushunishi, inson faoliyatining hamma doiralarida — ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalar, siyosat va madaniyat, fan va san'at, ijtimoiy hayot va kundalik turmushda ham o'z aloqalarini yo'lga qiyish imkoniyatlarini tug'diradigan ulug' vositadir. Shu sababli, har bir so'zlovchi o'zgalar bilan nutqiy aloqada bo'lar ekan, u til ishlatayotgan vositalari hamma uchun umumiy, o'zaro tushunarli bo'lishi lozim. Bu esa so'zlovchi shaxsning til vositalarini qay darajada egallaganligiga, uning nutqiy malakasiga bog'liqdir. Tilning barcha vositalarini egallamagan, unda gaplasha olishga yetarli kqnikma xosil qilmagan kishilar oldida nutqiy qiyinchilik va nuqsonlarning bo'lishi tabiiy holdir. Bunday qiyinchilik va nuqsonlarni yengish va bartaraf qilish adabiy til normasini egallash va adabiy nutqiy malaka xosil qilish bilan bog'liqdir.

Har bir til o'ziga xos va betakror hodisadir. Ilmiy manbalarda qayd qilinishicha, jahonda 3000 dan ortiq tillar, lahjalar mavjud. Har bir inson o'z nutqi, o'zi foydalanayotgan til tovushlarining fizikaviy imkoniyatlaridan, ohang (intonatsiya) ning turli-tuman tovlanishlaridan o'ziga xos ravishda foydalanadi.

Tilning lug'aviy, grammatik, fonetik va imloviy tizimi o'ziga xos bo'lib, bu tilni betakror lisoniy hodisaga aylantiradi. Shu sababli ham turli sistemaga mansub tillar bir-biridan, shuningdek, bir sistemaga mansub qardosh tillar ham o'zaro farqlanadi. Masalan, o'zbek adabiy tili qardosh bo'lmagan rus, frantsuz va opind tillaridan farqli va o'ziga xosdir. O'zbek tili qozoq, qoraqal'oq, uyg'ur, qirgiz tillari bilan bir sistemaga-turkiy tillar sistemasiga mansubdir. Ammo, shunga qaramasdan, bu tillarning fonetik, morfologik, sintaktik tuzilishida, alifbosi, imlosida anchagina farqlar bor. Bunday farq, hatto bir milliy tilning o'z ichida, doirasida ham mavjud. Masalan, XV asr o'zbek adabiy tili o'z grammatik, lug'aviy va fonetik xususiyatlariga ko'ra hozirgi o'zbek adabiy tilidan ma'lum darajada farqlanadi. Bunday farqli tomonlar hattoki hozirgi o'zbek adabiy tilining yaqin o'tmishida ham bo'lgan. Chunonchi, 1920-1930 yillar o'zbek adabiy tilida ishlatilgan bir qator so'zlar, so'z shakllari, hozirgi tildagidan qaysi bir tomonlari bilan farqlanib turadi. Masalan, o'sha yillarda keng istehmolda bo'lgan ba'zi so'zlar hozirgi adabiy tilda qo'llanmaydi; *tegra*, *tamug'*, *uchmog'*, *yozuq*, *emgak*, *mashriq*, *modiyun* (*materialist*), *tayyora* (*samolyot*) va boshqalar. Shuningdek, o'sha davr o'zbek matbuoti tilida uchraydigan; *-g'a*, *-g'uchi*, *-g'on*, *-qon* kabi morfologik ko'rsatkichlar hozirgi davr o'zbek matbuoti tilida mavjud emas. Aksincha, hozirgi o'zbek tilida tez-tez uchrovchi *vagonsozlik*, *kemasozlik*, *metrosozlik*, *elektrchi*, *nurxona* (*elektrostantsiya*), *nurchi* (*elektrik*), *qozonxona* (*bug' qozoni*), *uysozlik kombinati*, *radioaloqa*, *barter*, *firma*, *fotosurat*, *dalachilik*

(brigadasi), oo'shomxonlar, stanokchi, kirkxona singari bir qator so'zlarni 20-yillar o'zbek tilidan axtarishning natija berishi qiyin.

Demak, hozirgi o'zbek adabiy tili o'z sinxronik tuzilishi, imkoniyat va vositalari, ushbu vositalarning ishlatilish doirasi va darajasiga ko'ra, bir tomondan, o'zga, noqardosh va qardosh tillardan, ikkinchi tomondan esa o'z o'tmish holatidan, hatto yaqin kelajakdagi holatidan, shuningdek xalq shevalari, lahjalaridan ma'lum tomonlari bilan farqlanadi. Ushbu farqlarni o'rganish o'zbek adabiy tilini ilmiy tavsif etish nuqtayi nazaridangina emas, balki bu adabiy tilni egallash, adabiy til madaniyatini ko'tarish, o'zbek nutqi madaniyatini takomillashtirish nuqtayi nazaridan ham ahamiyatlidir.

xo'sh, yuqorida qayd qilingan turli tillararo va bir tilning o'z ichida mavjud bo'lgan umumiylik va farqli tomonlar, tafovutlar nimadan kelib chiqadi? Bunday savolga javobni har bir tilga mansub bo'ladigan til oilalaridan, har bir tilning lisoniy tizimidan, eng muhimi har qaysi til foydalanadigan vositalarning harakteridan axtarish mumkin.

Tildan, undagi imkoniyatlardan foydalanishning ma'lum me'yorlari, mezonlari, til o'z tabiiy ravishda tanlagan yoki ilmiy jihatdan ongli ravishda belgilangan qoidalari mavjud. Mana shu hodisalar tildan foydalanishning to'g'ri, maqbul imkoniyatlari doirasini belgilaydi, uni ma'lum yo'singa, yo'lga solib turadi. Ushbu holatlar tildan foydalanuvchilarning nutqiy faoliyatini ma'lum namunali, maqbul yo'lga solib turadi.

Demak, har qanday tilda mavjud va nomavjud maqbul va nomaqbul, namunali va namunaviy bo'lmagan, to'g'ri va nuqsonli imkoniyatlar mavjud. Shunga ko'ra, tildan foydalanish uning mavjud imkoniyatlari ma'lum o'lchovlar asosida yondoshishni talab qiladi. Jumladan, uning yozma va og'zaki shakllari, nutqiy uslublari o'z imkoniyat va ehtiyojlari doirasida ro'yobga chiqadi. Bunda til va nutqning mana shu ko'rinishlari o'zining ma'lum anpana, odatiy tusga kirgan muayyan talablar, ehtiyojlar asosida shakllangan vositalari tizimiga tayanadi. Mana shu hodisa tilshunoslik fanida til normasi yoki lisoniy norma tushunchasi terminlari bilan yuritiladi.

Har qanday til normalidir. Har qanday nutq nutqning tiplari, nutqiy uslublari, nutqning shakliy ko'rinishlari normalidir. Umuman milliy til, uning ijtimoiy-vazifaviy (funktional) va yashash ko'rinishlari (adabiy til, shevalar, lahjalar, jargonlar va boshqalar) normalidir. Ular mana shu normalariga ko'ra, bir-biridan farqlanadi yoki mushtarak tomonlarga ega bo'ladi.

Tilning nutqning normalini ekanligi aniq. Ammo mana shu normalarni belgilash, ularning to'g'riligi, maqbulligini aniqlash, baholash oson ish emas. Chunki hozirga qadar tillarning, jumladan, o'zbek tilining normalari maqsadga muvofiqligi, har bir nutqiy holat, vaziyat, nutqiy uslub talablari nuqtayi nazardan qanchalik to'g'ri hamda nufuzli ekanligi yetarli ravishda o'rganishgan emas. Bu masalani o'rganish, o'z navbatida, til normasi nazariyasi, lisoniy norma haqidagi ta'limot bilan bog'lanadi. Bunday ta'limot mavjud.

Norma termini tilshunoslikda ko'pincha ikki ma'noda tushuniladi. birinchidan, tildagi umum tomonidan qabul qilingan va mustao'kamlangan qo'llanishlar norma deb hisoblanadi; ikkinchidan, norma deb grammatikalar, lug'atlar ma'lumotnomalarda tavsiya qilingan, obrqli, tan olingan yozuvchi yoki shoirlar asarlaridan keltirilgan faktlar bilan isbot qilingan va mustao'kamlangan qo'llanishlar tushuniladi.

Umuman olganda hozirgi zamon tilshunosligida «norma» (lotincha - qoida, namuna, me'yor, marom, andoza) tushunchasini aniqlash borasida bir-birini mantiqan tqldirib, mustao'kamlab boruvchi ikki nazariya mavjud.

Birinchi nazariya tarafdorlari normani til vositalarining qo'llanilishini tartibga solib turadigan qonunlar deb qarasalar, ikkinchi nazariya tarafdorlari esa, normani tilning mustao'kamlangan, barqaror vositalarini umumxalq, umumjamoa tomonidan anpanaviy ravishda

nutqiy amaliyotga tadbiiq qilishlarning yig'indisidir, deb tushunadilar. Ikkinchi nazariya bo'yicha norma til birliklari, sistema va nutq o'rtasida so'zgich (filtr) vazifasini bajaradi. Ba'zi adabiyotlarda norma atamasi ikki ma'noda tushunilishi e'tirof etiladi. Birinchidan, tildagi umum tomonidan qabul qilingan va mustao'kamlangan qo'llanishlar yig'indisi norma deb yuritiladi, ikkinchidan, norma deb grammatikalar, lug'atlar, spravochniklarda tavsiya qilingan, yetakchi yozuvchi yoki shoirlar asarlaridan keltirilgan, nufuzli dalillar bilan isbot qilingan va mustao'kamlangan qoida tushuniladi.

Demak, til normasi - bu til sistemasini mavjudligining qonunidir, u til sistemasining hamma darajalarida namoyon bo'ladi, aynio'sa, adabiy tilda bu kuchayadi va ma'lum til sistemasining ta'sirida paydo bo'layotgan individual nutq sistemalarida bevosita ifodalanadi.

Adabiy norma - bu til yashashining ma'lum bir bosqichdagi qonuniyatidir. U yozuvda mustao'kamlangan bo'lib, hamma uchun umumiy namuna hisoblanadi. U barqaror, shu bilan birga rivojlanuvchi, o'z vazifasiga ko'ra me'yoriy muntazamlikka egadir.

Nutqiy norma - ma'lum tilning biror aniq (konkret) nutqda amalga oshirilishi: o'sha tilda so'zlovchining nutqiy kqnikmasi va adabiy normadan kelib chiqqan uzusidir.

Til normasini keng va tor ma'noda tushunish mumkin. Tor ma'nodagi til normasi tilning u yoki bu sohasi uchun belgilangan, o'shanday qo'llanuvchi til vositalari tizimidir (masalan, o'zbek adabiy tili doirasidagi norma). Keng ma'noda norma bu o'zbek tilida gaplashuvchi butun jamoa nutqidagi mavjud vositalar (hodisalar) yig'indisidir. Biz ham, hozircha normani keyingi ma'noda talqin qilmoqdamiz.

2. Umumnorma va xususiy norma tushunchasi.

Shunday qilib, norma hodisasi tilning barcha yashash shakllari, ijtimoiy tarmoqlari uchun birday tegishlidir. Har qanday norma uchun «adabiylik» xos emas. Chunonchi, ijtimoiy guruhlar nutqida, mahalliy ya'ni lahja va shevalarda ham «normani o'ziga xos tarzda etnik opis qilish» qobiliyati rivoj topgan bo'ladi. Shuning uchun «til ideali» tushunchasi faqat adabiy tilgagina xos xususiyat emas. Adabiy tildagina emas, mahalliy shevalarda ham lisoniy ideal mavjud bo'lib, u turg'un va konservativdir. Ammo dialekt va shevalardagi turg'unlik adabiy tildagiga ko'ra ojiz hamda kuchsizdir».

Lahjaviy - shevaviy normaning xususiyatlari umumtil tizimida lahjaviy tizimning tutgan o'rni bilan belgilanadi. Tadqiqotchilarning qayd, etishicha lahjaviy tizim, umumtil tizimidan: 1) tobeligi, 2) ochiqligi, 3) ko'proq o'tkazuvchanligi; 4) variantdorligi bilan farqlanadi. Adabiy til ham umumxalq tili tizimining alohida, o'ziga xos tadbiiqi, uning alohida ko'rinishidir. Ammo adabiy tilning umumtil tizimiga tobeligi boshqacharoq xarakterdadir: a) adabiy til umumtil sistemasiga tobe bo'lsa-da, asta-sekin u ushbu tizimga kiruvchi til ko'rinishlari orasida yetakchilik (avangardlik) rolini o'ynovchiga aylanadi; b) umumtil tizimining imkoniyatlari ko'proq adabiy tilda namoyon bo'ladi, ro'yobga chiqadi.

Yuqorida keltirilgan mulohazalardan muayyan til doirasidagi normani dastlab ikki katta guruhga bo'lish mumkin degan xulosa chiqadi:

1. Tilning umumnormasi - umumtil normasi yoki umumiy norma;
2. Tilning xususiy normalari yoki xususiy norma.

Umumiy norma ma'lum tilning, masalan, o'zbek milliy tilining barcha ko'rinishlarida qo'llanayotgan normalar yig'indisidan iborat. O'zbek tilining umumnormasi o'zbek tili doirasidagi xususiy norma ko'rinishlariga emas, boshqa qardosh va noqardosh tillar normasiga solishtirilgan holda aniqlanishi mumkin.

Turkiy tillar oilasiga kiruvchi har bir tilning lisoniy normalari o'ziga xos tomonlarga ega bo'lib, bu hol har bir turkiy tilning xususiy normalarini tashkil qiladi. Masalan, bu xususiyatni turkiy tillardagi so'z va so'z shakllari, ularning ma'nolaridagi farqlar misolida quyidagicha ko'rsatish mumkin.

1) So'z barcha turkiy tillarda bir xil, o'xshash yoki yaqin shaklda mavjud bo'ladi, ammo bu tillardan ba'zilarida so'z ifoda qiluvchi ma'nolar farqlanadi. Chunonchi, dard so'zining o'zbekcha va tatar tilida ifoda etuvchi ma'nolarini solishtirib ko'raylik.

O'zbek tilida	Tatar tilida
Dard-1) boleznig', nedug;	dert:-1) strastg', 'ql, chuvstvo, dushevnqy podg'yom
2) 'eren: gore, bolg', 'echalg', skorbg'.	2) jelanie, oxota, pobujdenie, stremlenie:
3) 'eren: zavetnaya mehta, mo'slg', dumq, zabota.	3) dial. gore, 'erejivanie (Tatarsko-russkiy slovarg', s. 140.).
4) rodovqe sxvatki (Uzbeksko-russkiy slovarg'.s. 113)	

Ko'rinadiki, dard so'zining asosiy ma'nolari bu tillarda qisman o'xshash bo'lsa-da, ba'zi hollarda qarama-qarshi ma'nolarni ifodalaydi.

2) So'z bir necha tilda bir xil denotativ ma'no anglatadi, lekin u har bir tilda shakliy jihatdan farqlidir. Chunonchi o'zbek va qozoq tillarida: yo'q - joq, yo'l - jol, paxta - maqta, yer - jer, yurish - juris, xushomad - qashamet, tovush - tauis, chim - shim, mushuk - misiq, chivin - Shubin va boshqalar.

3) Bitta so'z (Shakl) turkiy tillarning ba'zilarida farqli, turli ma'nolarni ifodalaydi. Bu ma'nolar har bir tilda miqdoran ham farqlanishi mumkin. Chunonchi: «ko'z» so'zining «Tatarcha-ruscha» lug'atda (Moskva, 1966) 9 ta ma'nosi (332-333-betlar), «O'zbekcha-ruscha lug'atda» (Toshkent, 198) 4 ta ma'nosi (216-228-betlar), tatar tilidagi 12 ta ma'nosi (O'Sha lug'at, 61-62-betlar). «EShitmoq» so'zining o'zbek tilidagi 5 ma'nosi (o'sha lug'at, 586-bet), tatar tilidagi 2 ma'nosi (o'sha lug'at, 182-bet) berilgan va hokazo.

4) So'z ma'nosi har bir tilda turli so'z yasovchilar orqali ifodalanadi; chizish (o'zbekcha) - sizuz (qozoqcha), haydaydigan (o'zbekcha) - aydaytin (qozoqcha), salqinlash (o'zbekcha) - salqindau (qozoqcha), kezuvi (o'zbekcha) - kezbe (qozoqcha) va boshqalar.

5) Bitta ma'no yakka so'z (leksema) orqali yoki birdan ortiq so'z-so'z birikmasi yordamida ifodalanadi. Chunonchi: san'at (o'zbekcha), korkem oner (qozoqcha), torf (o'zbekcha), shim tezek (qozoqcha), usti bilan (o'zbekcha), ustiminen (qozoqcha), achchig'i chiqish (o'zbekcha), ashulanu (qozoqcha) va boshqalar.

6) Bitta tushuncha turli tilda o'z so'z yoki o'zlashma so'z orqali ifodalanadi: navbatchi (o'zbekcha), kuzatchi (qozoqcha), neftg' (o'zbekcha) minay (qozoqcha), torf (o'zbekcha), shimtezek (qozoqcha) va boshqalar.

O'zbek tili umumnormasi bu til tizimi muayyan davrda imkon bergan barcha qo'llanishlar ko'rinishidir va tilning umumiy normasi bu normaning muayyan vaqt doirasida mavjud barcha, turlarini, uslubiy ko'rinishlarini qamraydi.

Yuqoridagi tahlillarga diqqat qilinsa, umumiy norma termini va tushunchasi bir necha lisoniy hodisalar uchun umumiy nom bo'lib keladi.

1. Umumiy norma deyilganda: bitta til sistemasiga, oilasiga mansub qardosh tillarning til tuzilishidagi mushtarak vositalar va xususiyatlar tushuniladi. Chunonchi, o'zbek, qozoq,

qoraqal'oq, qirg'iz, tatar tillarining lug'aviy normasi uchun bir qator qadimiy turkiy so'zlar, shuningdek, arab va fors tilidan o'zlashgan ma'lum guruh so'zlar mushtarak normadir. Ular faqat fonetik o'zgachaliklari bilangina farqlanadi. Chunonchi:

Tillar					
o'zbek tili	qoraqal'oq tili	qirg'iz tili	tatar tili	turkman tili	qozoq tili
bagpir	baqo'r	boor	bavo'r	bag'o'r	bauo'r
bo'y	Boy	boy	buy	boy	boy
er	Jer	jer	jir	er	jer
yosh	Jas	jash	yashg'	yash	jas
yil	Jql	jql	el	yo'l	jql
kelmoq	keliq	keluu	kilu	gilmek	kelu
kumush	gumis	kumush	kemeSh	kumush	kumis
ming	Mqn	min	men	mun	mqn
tish	Tis	tish	teSh	dish	tis
tosh	Tas	tash	tash	dash	tas va b.

2. Umumiy norma tushunchasi o'zbek milliy tilining barcha ijtimoiy - vazifaviy ko'rinishlari, nutq tiplari va uslublari uchun mushtarak bo'lgan vositalar tizimi ma'nosini ham anglatadi. Masalan, non, tosh, suv, og'iz, tish, qo'l kabi so'zlar, ba'zi morfologik qoliplar va so'z yasash modellari o'zbek adabiy tilida o'zbek sheva va lahjalarida uchraydi hamda deyarli bir ma'noda qo'llaniladi. Demak, bunday lisoniy vositalar o'zbek tilining keltirilgan ijtimoiy ko'rinishlari uchun umumiy normadir.

3. Umumiy norma tushunchasi til vositalarining qo'llanilishi doirasidagi mushtaraklik, umumiylikni ham bildiradi. Masalan, o'zbek milliy tili uchun norma hisoblangan lisoniy vositalar va ularga doir qoidalar bu tildan foydalanuvchi barcha kishilar uchun umumiy qo'llanmadir. Umumiy norma til normasining mana shu xususiyati ma'nosida ham talqin qilinadi.

Normadagi umumiylik xususiyati tilning turli ijtimoiy va yashash shakllarida har xil darajada namoyon bo'lishi mumkin.

Umumiy norma keng ma'noda milliy til normalarining barcha ko'rinishlari yig'indisidan iboratdir. Bunga o'zbek milliy tili doirasida qanday vosita va imkoniyatlar bo'lsa, barchasi kiradi. Demak, umumiy norma milliy til doirasida mavjud bo'lgan hamma xususiy normalar majmuidir.

Til umumiy normasini tor tushunish o'zbek adabiy til normasiga tegishli bo'ladi. Chunki o'zbek adabiy tili normasi umummilliy o'zbek tili normasining bir tarmog'i sifatida tor tushunchadir.

Xususiy norma - umumiy lisoniy normaning tilning aniq, yashash shakllaridagi, nutqning har xil tiplaridagi aniq ko'rinishi, tadbiquidir. Yuqoridagi tahlildan kelib chiqqan holda o'zbek tilining quyidagi xususiy normalarini ko'rsatish mumkin.

1) o'zbek adabiy tilining normasi, ya'ni adabiy norma,

2) o'zbek lahja va shevalari normasi, ya'ni dialektal (Shevaviy, lahjaviy) normalar;

O'zbek tili ijtimoiy tarmoqlarning normasi, ya'ni «sotsial dialektlar», «sotsial argolar» normasi (jargonlar, 'rofessional nutq, argoning boshqa tiplariga xos normalar).

«Xususiy norma» individual norma yoki juzhiy xususiy norma tarzida ham nomlanib normaning uslubiy tarmoqlari yoki alohida kasb egalari, shaxslar (diktorlar, yozuvchilar) nutqiga xos normalar ma'nosida ham qo'llaniladi. Ba'zi hollarda ma'lum til jamoasi guruhi nutqi normalari «ijtimoiy norma», alohida shaxs nutqidagi vositalar «individual norma», «alohida norma» terminlari bilan yuritiladi.

Shunday qilib, o'zbek milliy tili normasini quyidagi ko'rinishlarini qayd etish mumkin:

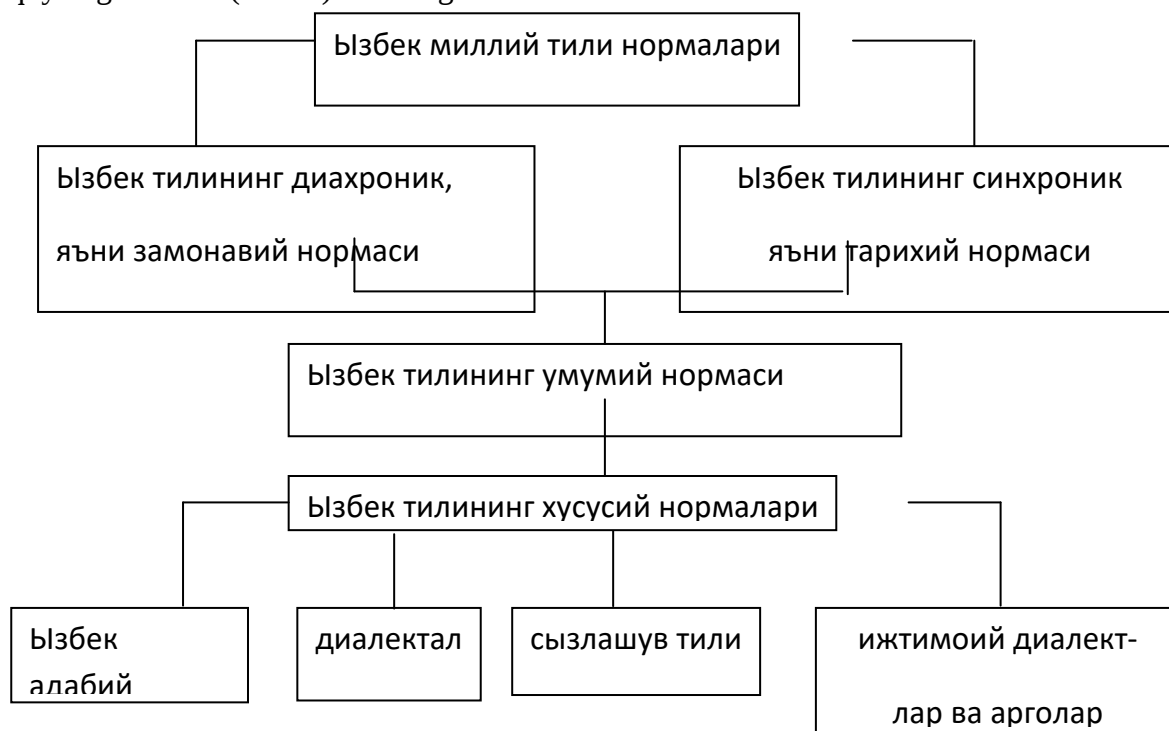
1. O'zbek tilining umumiy normasi yoki o'zbek umumtil normasi;
2. O'zbek adabiy tili normasi.
3. O'zbek tilining lahjaviy normasi (lahja va shevalar normasi).
4. O'zbek tilining ijtimoiy sohalar normasi (kasb-o'unar tili, jargonlar, ijtimoiy argolarning boshqa ko'rinishlari, tiplari normasi).

Shunday qilib, xususiy normalarni shartli ravishda ikki katta guruhga bo'lish mumkin: adabiy norma va adabiy bo'lmagan, noadabiy normalar. Shunga ko'ra, til vositalari tizimi adabiy normativlar va adabiyemas normativlar deb yuritilishi mumkin. Keyingi holatda adabiy til normasi uchun xos bo'lmagan, ammo tilning boshqa tiplariga xos norma ko'zda tutiladi. Demak, nutqni baholashning ikki o'lchovi mavjud:

1) nutqni adabiy til normasi mezoni bilan o'lchash;

2) nutqni til muopitining odatiy normasi mezoni, ya'ni uzus mezoni bilan o'lchash. Uzus normasiga ma'lum ijtimoiy muopit, kasb-o'unar muopiti, mahrifiy (o'qimishli) muopit, ma'lum jargon, ya'ni «sirli» ifoda vositalari maxfiy tutiluvchi nutq egasi bo'lmish muopit nutqiga xos bo'lgan normalar kiradi.

Umumiy va xususiy normaga doir yuqorida bayon qilingan tahlillarni xulosa sifatida quyidagi chizma (sxema) bilan tugallash mumkin.

Lisoniy normaning tiplari

Til normalariga doir adabiyotlar kuzatilsa, ularda til normasining majmui ma'lum tamoyillar asosida izchil tasnif qilinmaganligini ko'ramiz. Umuman olganda, bu masalada quyidagi - 7 tamoyilga tayanilmoqda:

1. Normani tilning yashash shakllari, ijtimoiy ko'rinishlari nuqtayi nazaridan tasniflash: adabiy norma, lahjaviy norma, argo va jargonlar normasi va boshqalar.
2. Normani nutqning shakliy ko'rinishiga nisbatan tasniflash: yozma nutq normalari, og'zaki nutq normalari.

3. Normani nutq uslublari nuqtayi nazaridan tasniflash: ilmiy nutq normalari, so'zlashuv nutq, badiiy nutq normasi kabilar.
4. Normani undagi lisoniy materialga, til sato'lariga ko'ra tasniflash: fonetik norma, lug'aviy norma, grammatik norma kabilar.
5. Normani kodifikatsiya (normaning ongli ishlanganligi)ga ko'ra tasniflash: qoida ostita olingan normalar, qoida ostita olinmagan normalar yoki qonunlashgan normalar, qonunlashmagan normalar.
6. Normani vazifaviy holatiga ko'ra tasniflash: amalga oshgan normalar, amalga oshmagan normalar.
7. Normani unga asos bo'lgan lisoniy manbaga ko'ra tasniflash; til tizimi orqali belgilangan normalar, til qurilishi orqali belgilangan normalar va boshqalar.

Yuqoridagi tahlillar asosida hozirgi o'zbek adabiy tilida lisoniy normalarning quyidagi tiplari mavjudligini qayd etish mumkin:

- O'zbek tilining fonetik normasi.
- O'zbek tilining adabiy talaffuz (orfoe'ik) normasi.
- O'zbek tilining grafik (yozuv) normasi.
- O'zbek tilining imloviy (orfografik) normasi.
- O'zbek tilining aktsentologik normasi.
- O'zbek tilining tinish belgilari (punktuatsiya) normasi.
- O'zbek tilining lug'aviy (leksik) normasi.
- O'zbek tilining ma'noviy (semantik) normasi.
- O'zbek tilining frazeologik normasi.
- O'zbek tilining morfologik normasi.
- O'zbek tilining so'z yasash normalari.
- O'zbek tilining sintaktik normasi.
- O'zbek tilining uslubiy (stilistik) normalari.

3-Ma'ruza

Nutqning vazifaviy uslublari

Reja:

1. So'zlashuv uslubi.
2. Rasmiy ish uslubi.
3. Ilmiy uslub.
4. Publitsistik uslub.
5. Badiiy uslub.

«**Stil**» so'zi barcha sohada ishlatiladi. Ma'lum bir sohaning ish yuritishida bir xil takroriylik, muntazamlik bilan ajralib turishi va mana shu o'ziga xoslik stil (uslub) nomi bilan yuritiladi. Masalan, Sharq uslubidagi bino, Sharq uslubidagi muzika, Yevropa uslubidagi kiyim va boshqalar.

«**Nutq uslubi**» tushunchasi ham ma'lum bir shaklning fikr almashuv jarayonida ko'p yoki oz ishlatilishi bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xoslikka aloqador.

Kishilar o'zaro aloqa-munosabat jarayonida tilning fonetik, leksik, frazeologik va grammatik vositalaridan tanlab foydalanadilar. «... Maftun etishning asosiy vositasi sifatida yozuvchi birinchi o'ringa uslubni qo'yadi».[1] Umumxalq tili vositalarining bunday tanlab ishlatilishi nutqning turlicha ko'rinishlarining paydo bo'lishiga olib keladiki, bu «nutq uslublari» deb yuritiladi.

Nutq uslublari leksik-grammatik jihatdan farqlanib turadi. Masalan, so'zlashuv uslubida odatdagi tartib turlicha o'zgarib tursa, terminlar, murakkab tuzilgan qo'shma gaplar kam ishlatilsa, ilmiy uslubda buning aksi kuzatiladi.

Nutq uslublarning har biri tilning bir butun yaxlit tizimi doirasida ish ko'radi va ifoda maqsadiga ko'ra til vositalarining uyushishi, takrorlanishi bilan xarakterlanadi. Masalan, ot, kelishik, egalik, sifat, asliy, nisbiy, ega, kesim, ikkinchi darajali bo'lak va hokazo terminlarning tilshunoslikka oid ilmiy ishlarda qo'llanishi, uyushishi va takrorlanishi ilmiy uslubning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.

Nutq uslublari belgilashda so'z, grammatik shakl va grammatik qurilishning uslubiy bo'yog'i jiddiy hisobga olinadi. Masalan, kichraytirish-erkalash jilosini beruvchi grammatik kategoriyalar, **shamol, kuldi, aytdi, gapirdi** kabi so'zlar so'zlashuv uslubiga xos bo'lsa; **tabassum qildi, so'zladi, sabo, boda** kabilar badiiy nutqqa xos. Shuningdek, **jilmaydi** kabi so'zlar ijobiy; **tirjaydi, ishshaydi** kabilar salbiy munosabat bildiradiki, nutq jarayonida bu xususiyatlar hisobga olinadi.

Albatta, so'zning ijobiy yoki salbiy munosabat ifoda etishi hamisha nutq uslubini belgilashga asos bo'la olmaydi. Biroq sinonimik qatorni hosil qiluvchi bunday so'zlarning ko'pchiligi so'zlashuv va badiiy uslubda ishlatilishi, rasmiy ish va ilmiy uslubda esa sanoqli hollardagina saylab olinishi mumkinligi bilan xarakterlanadi.

Dialektizm, jargon, argo, varvar va vulgar so'zlar badiiy uslubda obraz yaratish maqsadida ishlatiladi. Ular boshqa nutq uslubi uchun xarakterli emas. garchi sotsiolingvistika nuqtai nazaridan ayrim guruhlariga, shevaga xos so'z va formalar tilning yashash formalaridan biri bo'lsa-da, umumxalq tili doirasidan chetdadir.

Demak, nutq uslublari, umumxalq tili materiallari zaminida ajratiladi va shu nuqtai nazardan talqin qilinadi. Bu jihatdan terminlar o'ziga xoslikni tashkil etadi: ular, asosan, ilm ahli nutqida ishlatiladi. Biroq ilm-fan muayyan millat, muayyan xalqning ma'naviy mulki, shu xalqning

taraqqiyot darajasini ko'rsatuvchi muhim belgi ekanidan, terminlarga umumxalq tili vositasi sifatida qaraladi.

Nutq uslublari davr o'tishi bilan mukammallashadi, o'zining barqaror vositalariga ega bo'ladi, yangidan paydo bo'ladi. Masalan, rasmiy ish, badiiy uslub o'tgan asrning 50-yillaridan so'ng boyidi, rivojlandi, publitsistik va ilmiy uslub esa yangidan paydo bo'ldi.

Nutq uslublari yozma va og'zaki nutq shakllari bilan qat'iy bog'liq. Yozma nutq pishiq-puxta o'ylanganligi, har bir so'z, grammatik forma va qurilishning o'z o'rnida ishlatilishi, mantiqiy izchilligi, takrorlarning bo'lmasligi bilan og'zaki nutqdan farq qilib turadi.

Nutq uslublari qaysi shaklda va qaysi sohada bo'lmasin, milliy adabiy tilning qonun-qoidalariga rioya qiladi.

So'zlashuv uslubi

So'zlashuv uslubi deganda kishilarning kundalik faoliyatida o'zaro aloqasini ta'minlovchi og'zaki nutq tushuniladi.[2] Bu uslubda sheva elementlari, passiv lug'atga xos so'z va iboralar, boshqacha aytganda, adabiy til normalariga mos kelmaydigan fonetik, leksik, morfologik va sintaktik hodisalar erkin ishlatila beradi.

So'zlashuv uslubining o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, u fonetik, leksik-frazeologik, morfologik va sintaktik jihatdan boshqa nutq uslublaridan ajralib turadi: fonetik jihatdan tovush o'rni almashadi: **yog'mir** (yomg'ir), **turpoq** (tuproq); tovush tushadi: **tasha** (tashla), **ke** (kel), **yudi** (yuvdi); tovush ortadi: **chechmoq** (yechmoq), **yilon** (ilon), **istakan** (stakan); tovush almashadi: **minan** (bilan), **sammi** (senmi), **mo'nchoq** (munchoq); o'zak-affiks o'zgarishi ro'y beradi: **opke** (olib kel), **qo'yvor** (qo'yib yubor) kabi.

Leksik-frazeologik jihatdan kundalik hayot bilan bog'liq bo'lgan osh, non, tuz, yer, osmon, quyosh, bola, xotin, o'rtoq, ko'z, qo'l, oyoq, men, sen, u, biz, siz, bir, besh, olti, o'n, ishladi, o'qidi, yetdi, keldi, ketdi, tez, sekin, kabi, shuningdek, san'at, adabiyot, siyosatga doir so'zlardan tashqari, so'zlashuv uslubida **farzand, jujuq, churvaqa, zormanda, arzanda, pismiq, shalparpishiq, xomkalla, akillamoq, bobillamoq, to'ng'illamoq, po'ng'illamoq** kabi uslubiy bo'yoqli so'zlar ko'proq ishlatiladi.

So'zlashuv uslubiga xos yana bir xususiyat so'zni qisqartish va ko'chma ma'noda qo'llashdir.

Masalan, **kilo** (kilogramm), **foto** (fotografiya), **metro** (metropolitan), **avtomat** (avtomat telefon), **tushlik** (tushlik ovqat), **futbolga bormoq** (futbol o'yinini ko'rishga bormoq), **ovqatga o'tiring** (ovqat yegani o'tiring), **paxtani bajardik** (paxta rejasini bajardik) kabi. **Iskovich, tosh**, (odam), **chayon** (gap bilan kishini xafa qiladigan), **beliga tepmoq** (xalaqit bermoq), **loyini chiqarmoq** (sirini fosh qilmoq, ishni chigallashtirmoq) kabilar ham, asosan, so'zlashuv uslubiga xosdir.

Ayrim eskirgan **patta, chipta, chek, pattachi, po'rim, shayton arava, miri** (bir pul, ikki pul) kabi so'zlar ham so'zlashuv uslubining leksik xususiyatlaridandir.

So'zlashuv uslubida nisbatan ko'proq ishlatiladigan morfologik formalar asosan, kichraytirish-erkalash oti, sifatlarning intensiv forma hosil qiluvchi affikslari va affiksoidlardir. Fe'llarning ayrim shakllarini «buzib» ishlatish – **borib edi (boruvdi), boringizlar, kelingizlar** kabi qo'llanishlar ham so'zlashuv uslubiga xosdir.

So'zlashuv uslubi, asosan, dialogik xarakterda bo'lganidan, imo-ishoralar, qo'shimcha izohlar, takrorlar (so'zda), qaytariqlardan; (gapda), qo'l, bosh va gavda harakatlaridan fikr ifodalashda qo'shimcha vosita sifatida foydalaniladi.

Bu nutqning dialog xarakterda bo'lishi nutq vaziyatiga ko'ra ko'proq to'liqsiz gaplardan foydalanishni taqazo etadi. Bundan tashqari, so'zlashuv uslubida inversiya, sodda gaplar ko'chirma

gapning avtor gapi o'rtasida kelgan formalari, qo'shma gapning «u aytdiki, bunday dedi» tipi ham ko'proq kuzatiladi.

Rasmiy ish uslubi

Huquqiy va diplomatik hujjatlar, davlat qonunlari, idora-tashkilotlarning qaror, buyruqlari, ahdnoma, shartnomalar va kishilarning turli tashkilotlar bilan yozishmalaridagi o'ziga xos so'z tanlash usul va fikr ifodalash vositalarida rasmiy ish uslubining xususiyatlari aks etadi. Rasmiy ish uslubi juda keng va xilma-xil bo'lsa-da, so'z saylash va ifoda vositalarining yaxlitligi bilan umumiy tizimga birlashadi. Ushbu uslub keng ma'noda barcha yozishmalarni o'z ichiga oladi.[3]

Rasmiy ish uslubi uchun shtamp holiga kelib qolgan ibora-ifodalar xarakterlidir. Masalan, qaror, buyruq va farmonlarda gapning kesimi ko'pincha majhul nisbatdagi buyruq fe'li formasida bo'ladi.

Bu uslubda har bir sohaning o'z terminlari bo'ladi. Umumxalq tilida shlatiladigan ayrim so'zlar rasmiy ish uslubida terminga, faqatgina bir ma'no anglatuvchi (monosemantik) so'zga aylanishi mumkin. Masalan mehnat qilish, dam olish, o'qish kabi umumxalq tilida so'zlashuv uslubida qo'llanadigan so'zlar «O'zbekiston fuqarolari mehnat qilish, o'qish, dam olish huquqiga egadirlar». O'zbekiston Konstitusiyasi, modda, deganda «jamiyat manfaatlarini yo'lida halol mehnat qilish, o'qib ilmiy bo'lish va 10-11 oy ishlagandan so'ng pul bilan ta'minlangan dam olish (mehnat ta'tili)» degan yagona tushunchani aks ettiradi.

Rasmiy ish uslubida ko'chma ma'noli, polisemantik, tantanali (badiiy) so'zlar ishlatilmaydi.

Aksincha, aniq ma'noli so'z va iboralar, murakkab gaplar, tarkibi qism va paragraflardan iborat bo'lib, yaxlit bir maqsadga xizmat qildirilgan periodlar ko'p kuzatiladi.

Rasmiy ish uslubida ichki bo'linish (podstil) ning ham o'z termin va iboralari, sintaktik qurilishi bo'ladi. Masalan, sud ishlarida **oliy sud, ochiq sud, yopiq sud, o'rtoqlik sudi, hakamlar sudi, aybdor, oqlovchi, qoralovchi, ijrochi** kabi so'z-terminlar; diplomatik sohada **dekleratsiya, ratifikatsiya, shartnoma, bitim, konsul, konsulxona, status, vizit, ultimatum** kabi so'z-terminlar; rasmiy-idoraviy aloqalar **shartnoma, akt, pudrat, shirkat, fermer, pudratchi, shtraf, to'lov, kredit, debitor qarz, haq** kabi so'z-terminlar ishlatiladi.

Idoraviy yozishmalar: spravka, tilxat, chaqiriq xati, tushuntirish xati, taklifnoma, ishonch qog'ozi va boshqalarning ham standart formalari, shtamlari bo'lib, bular yozuvni osonlashtiradi. Masalan, spravkada «Berildi ushbuni ...ga shu haqdakim» deb boshlanuvchi hujjatlarning tayyor nusxalari ham bo'ladiki, kerak bo'lganda, u to'ldiriladi, xolos.

Ilmiy uslub

Ilmiy uslubda obyektiv olam voqea-hodisalarining ichki-tashqi xususiyatlarini ochib, biror xulosaga kelish va buni ta'riflash xarakterli. Ilmiy uslub uchun xos forma masalaning qo'yilishi, ahamiyati, ilmiy izlanishlar, uning natijalari va tegishli xulosa chiqarishdir. Har qanday ilmiy ish ana shu mushtaraklikni aks ettiradi.

Ilmiy uslub har bir sohaning terminlari ko'proq ishlatilishi, grammatik qurilishida mantiqiy bog'liqlik, izchillik, aniqlik, bo'laklar to'laligi bilan farqlanadi.[4] Umumxalq tilida-so'zlashuv uslubida qo'llanadigan bir qator so'zlar ilmiy uslubda termin sifatida xizmat qilishi mumkin. Masalan, tilshunoslikdagi **ovoz, tovush, bo'g'iz, ot, son, gap, ega** kabilar; biologiyada **oq tuproq, qora to'proq, sariq tuproq, o'zak, tomir** kabilar.

Ilmiy uslub tabiiy fanlarda formulalarga boyligi bilan ajralib turadi. Bu formulalar ideomatik vazifa bajarib, fikr aniqligi, sodda ifoda uchun xizmat qiladi.

Ilmiy uslubda badiiy tasvir vositalari, tantanali leksika kabilardan, deyarli, foydalanilmaydi. Biroq ilmiy-ommabop asarlar ham mavjudki, bunda so'zlovchi (yozuvchi) sof ilmiy bayondan chekinadi, o'z fikr-mulohazalarini, ilmiy xulosalarining tushunarli bo'lishi uchun badiiy-

publitsistik, shuningdek, so'zlashuv uslubiga xos bo'lgan so'z, ibora va gaplardan foydalanishga harakat qiladi. Ilmiy-ommabop asarlar bunga yorqin misol bo'la oladi.

Publitsistik uslub

Ijtimoiy-siyosiy hayot masalalarini yoritgan barcha asarlar publitsistik asarlar jumlasiga kiradi.[5] Bu janr o'zbek adabiy tili sistemasida XX asr boshlarida paydo bo'ldi. «Turkiston viloyatining gazetasi» chiqa boshlashi, so'ng matbuot va nashriyot ishlarining kengayishi, Furqat, Hamza, Ayniy, Sattorxon kabi demokrat shoirlarning ijodida targ'ibotning o'rin olishi publitsistikaning shakllanishiga turtki bo'ldi.

Vaqt o'tgan sayin bu janr yanada rivojlandi. Ayniqsa, keyingi davrda radio, matbuot televideniye va boshqalarning xalq hayotiga kirib borishi, ma'ruza, suhbatlarning o'tkazilib turilishi kabi omillar publitsistika taraqqiyotida muhim omil bo'ldi.

Publitsistik uslub yozma va og'zaki shaklga ega bo'lib, yozma shakli gazeta-jurnallarning bosh maqolalari, felyetonlar, pamfletlar, murojaatnomalar, chaqiriqlar, deklaratsiyalardan iborat, og'zaki shakli esa, notiqlik san'atidir. Og'zaki shaklga kundalik axborotlar, sharhlovchining chiqishlari ham kiradi.

Har ikki formada ham siyosiy faollik, hozirjavoblik, o'tkir va ta'sirchan nutq, mantiqiy salobat, targ'ibot-tashviqot kabi xususiyatlar mavjud bo'ladi.

Publitsistik uslubda avtorning voqelikka munosabati aniq sezilib turadi. Avtor hayotiy masalalarni chuqur mulohaza yuritib tahlil qiladi, isbotlaydi, asoslab tushuntirishga urinadi, tinglovchini ishontiruchi detal va faktlar keltirish bilan kishida tasvirlanayotgan voqelikka salbiy yoki ijobiy munosabat tug'diradi, unga ta'sir etadi. Shuning uchun ham bu uslubda tilning barcha vositalaridan foydalanish mumkin.

Badiiy uslub

Badiiy uslub inson amaliy faoliyatining barcha sohasini qamrab olishi, umumba qaratilganligi, barcha kasbkor egasi uchun mo'ljallanganligi bilan boshqa nutq uslublaridan farqlanib turadi.[6] Badiiy uslubda hayot voqealari va kishilar to'g'risida oddiy axborotlar berilmaydi, aksincha, ular o'quvchi ko'z o'ngida, jonli tarzda, so'z bo'yoqlari yordamida barcha detal va xarakter-xususiyatlari xayol pardasi ortida gavdalandirilib, o'quvchida estetik zavq uyg'otiladi, salbiy yoki ijobiy shaxs, hodisalarga nisbatan jiddiy qarash, kurash tuyg'usi hosil etiladi, shuningdek, o'quvchi voqelik ichiga tortiladi va natijada yuksak badiiy zavq oladi.

Demak, badiiy uslubning vazifasi estetik zavq va voqelikka biror yo'sinda munosabat uyg'otishdir.

Badiiy uslub boshqa uslublar kabi o'z ichki bo'linishlariga (podstillariga) ega. Masalan, **poetik uslub**, **masal uslubi**, **ertak uslubi** kabilarga bo'linadiki, ularning har biri o'ziga xos tasvir vositalariga ega.

Badiiy uslubning vositasi ham tildir. Lekin bunda til aloqa vazifasini obraz, xarakter va nafis manzaralar yaratish orqali bajaradi, shu yo'l bilan uning ta'sir etish, harakatga keltirish vazifasi namoyon bo'ladi.

Badiiy uslubda so'z, ibora va gaplar sayqal topadi, yangi-yangi ottenka va mazmun kashf etadi. Masalan «**Quyosh g'uborsiz ko'kda taltayib porlaydi**» (O.) gapida «**taltayib**», «**porlaydi**», «**g'uborsiz**» so'zlari alohida sayqal topgan, alohida jilo, alohida joziba kashf etgan. Gap esa bir butun holda aloqa vazifasi (Quyosh osmonga ko'tarilgan)dan tashqari estetik zavq, badiiy taassurot, ko'tarinki ruhiyat baxsh etishga xizmat qilgan. Bunday misollar yuksak mahorat bilan yaratilgan har qanday asardan ham istagancha topiladi.

Ma'lumki, obrazlilik har qanday san'at asarining bosh mezonidir. Badiiy obrazlilik so'z (ibora, gap) ishlatish san'ati va mahorati demakdir. Adabiyot shu xususiyati bilan san'atning boshqa

turlaridan ajralib turadi. Shuning uchun ham «bo'sh asar», «sayoz asar» deyilganda, birinchi navbatda, yozuvchining voqelikni so'z bo'yoqlari orqali o'z holicha, ya'ni, biqiq holda tasvirlay olmaganligi nazarda tutiladi.

Har bir yozuvchining o'ziga xos so'z tanlash va ishlatish usuli bo'ladi. A. Qahhor ijodi uchun xarakterli xususiyat so'zni tejab-tergab ishlatishdir. Yozuvchi har bir so'zga alohida vazifa yuklaydi.

Uyg'un ijodiga xos xususiyat: «o'nlab misollar bir xil so'zlar bilan boshlanadi va tugaydi» va hokazo.

Badiiy uslubga xos bo'lgan eng muhim xususiyat unda tantanali-emotsional so'zlarning ko'p ishlatilishidir. **Sabo, yel, chehra, tabassum, takalluf, muhabbat, muyassar, alvon, moviy, silsila** kabilar shular jumlasidandir. Badiiy asar turli mavzularda bo'lishi va turli davrning xilma-xil faoliyatini aks ettirishi mumkin. Shunga ko'ra, badiiy uslubda tilning leksik qatlamiga oid barcha so'z, ibora va frazeologik birikmalardan erkin foydalaniladi. Masalan: tarixiy mavzuda yaratilgan asarlarda arxaizm, istorizmlar va o'sha davr tiliga xos grammatik formalardan erkin foydalaniladi. Zamonaviy mavzuga oid asarlarda ular qo'llanmaydi, aksincha, bugungi til leksik qatlamidan, shu jumladan, o'rniga ko'ra, dialektizm, jargon, argo va boshqalardan foydalaniladi. Bu bilan obraz yaratishda bevosita ifodaga-obrazning qaysi sheva yoki kasb-hunar vakili ekanini qo'shimcha izohsiz tasvirlashga erishiladi.

Badiiy uslubda yozuvchining individual tasviri va ifoda vositalari sezilib turadi. Masalan, H. Olimjon asarlaridan sho'x va o'ynoqi ohang, G'.G'ulom ijodida masalaga tarixiy-falsafiy yondoshish, M. Shayxzoda ijodida ham falsafiy mushohada, Uyg'un ijodida peyzaj bilan bog'liqlik, A.Qahhor ijodida siqiqlik, A. Qodiriy ijodida batafsil tafsilot, Erkin Vohidov ijodida mantiqiy-qiyosiy tasvir sezilib turadi.

Badiiy uslubda so'z yaratish, so'zni ko'chgan ma'noda ishlatish, iboralarni qayta ishlash kabi jarayon kechadi. Bular yozuvchining mahoratiga, ijodiy qobiliyatining darajasiga bog'liq. Bunda yozuvchi xalq jonli tilidan keng foydalanadi. A. Qahhor A.P. Chexovning «Chelovek v futlyare» asarini «G'ilof bandasi» deb tarjima qilishi, G'.G'ulomning «Ko'kan o'zi mening bilan ko'p og'ayni» deb ta'riflashi, A.Oripovning «Qachon xalq bo'lasan, ey, olomon» deb murojaat etishi va boshqalar yuqorida nomi tilga olingan yozuvchi, shoirlarni xalq tili, xalq iboralarini naqadar chuqur bilishini ko'rsatadi.

So'z tanlash badiiy asarning janr xususiyatlariga ham bog'liq. Masalan, arxaik so'zlar ba'zan davr koloriti, shaxs xarakterini ko'rsatish uchun ishlatilsa, ba'zan kulgi-mazax uchun xizmat qiladi. Masalan, A.Qodiriyning romanlarida ishlatilgan arxaik so'zlar davr koloritini ko'rsatishga, satirik asarlarida esa shaxslar ustidan kulishga, mazaxga xizmat qildirilgan.

Badiiy uslubda grammatik shakllardan ham obraz yaratish va kolorit berish maqsadlarida foydalaniladi. Masalan, Oybekning «Navoiy», P.Qodirovning «Yulduzli tunlar» romanlarida **-ur, -erdi, andoq, shulkim** kabi formalar ishlatilganini kuzatish mumkin.

4-Ma'ruza

Badiiy nutq uslubi

Reja:

1. Badiiy uslubning nutq uslublari doirasida tutgan o'rni.
2. Badiiy uslubning boshqa nutq uslublarga o'xshash va farqli jihatlari.
3. Lingvopoetika.

«**Stil**» so'zi barcha sohada ishlatiladi. Ma'lum bir sohaning ish yuritishida bir xil takroriylik, muntazamlik bilan ajralib turishi va mana shu o'ziga xoslik stil (uslub) nomi bilan yuritiladi. Masalan, Sharq uslubidagi bino, Sharq uslubidagi muzika, Yevropa uslubidagi kiyim va boshqalar.

«**Nutq uslubi**» tushunchasi ham ma'lum bir shaklning fikr almashuv jarayonida ko'p yoki oz ishlatilishi bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xoslikka aloqador.

Kishilar o'zaro aloqa-munosabat jarayonida tilning fonetik, leksik, frazeologik va grammatik vositalaridan tanlab foydalanadilar. «... Maftun etishning asosiy vositasi sifatida yozuvchi birinchi o'ringa uslubni qo'yadi».[1] Umumxalq tili vositalarining bunday tanlab ishlatilishi nutqning turlicha ko'rinishlarining paydo bo'lishiga olib keladiki, bu «nutq uslublari» deb yuritiladi.

Nutq uslublari leksik-grammatik jihatdan farqlanib turadi. Masalan, so'zlashuv uslubida odatdagi tartib turlicha o'zgarib tursa, terminlar, murakkab tuzilgan qo'shma gaplar kam ishlatilsa, ilmiy uslubda buning aksi kuzatiladi.

Nutq uslublarning har biri tilning bir butun yaxlit tizimi doirasida ish ko'radi va ifoda maqsadiga ko'ra til vositalarining uyushishi, takrorlanishi bilan xarakterlanadi. Masalan, ot, kelishik, egalik, sifat, asliy, nisbiy, ega, kesim, ikkinchi darajali bo'lak va hokazo terminlarning tilshunoslikka oid ilmiy ishlarda qo'llanishi, uyushishi va takrorlanishi ilmiy uslubning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.

Nutq uslublari belgilashda so'z, grammatik shakl va grammatik qurilishning uslubiy bo'yog'i jiddiy hisobga olinadi. Masalan, kichraytirish-erkalash jilosini beruvchi grammatik kategoriyalar, **shamol, kuldi, aytdi, gapirdi** kabi so'zlar so'zlashuv uslubiga xos bo'lsa; **tabassum qildi, so'zladi, sabo, boda** kabilar badiiy nutqqa xos. Shuningdek, **jilmaydi** kabi so'zlar ijobiy; **tirjaydi, ishshaydi** kabilar salbiy munosabat bildiradiki, nutq jarayonida bu xususiyatlar hisobga olinadi.

Albatta, so'zning ijobiy yoki salbiy munosabat ifoda etishi hamisha nutq uslubini belgilashga asos bo'la olmaydi. Biroq sinonimik qatorni hosil qiluvchi bunday so'zlarning ko'pchiligi so'zlashuv va badiiy uslubda ishlatilishi, rasmiy ish va ilmiy uslubda esa sanoqli hollardagina saylab olinishi mumkinligi bilan xarakterlanadi.

Dialektizm, jargon, argo, varvar va vulgar so'zlar badiiy uslubda obraz yaratish maqsadida ishlatiladi. Ular boshqa nutq uslubi uchun xarakterli emas. garchi sotsiolingvistika nuqtai nazaridan ayrim guruhlariga, shevaga xos so'z va formalar tilning yashash formalaridan biri bo'lsa-da, umumxalq tili doirasidan chetdadir.

Demak, nutq uslublari, umumxalq tili materiallari zaminida ajratiladi va shu nuqtai nazardan talqin qilinadi. Bu jihatdan terminlar o'ziga xoslikni tashkil etadi: ular, asosan, ilm ahli nutqida ishlatiladi. Biroq ilm-fan muayyan millat, muayyan xalqning ma'naviy mulki, shu xalqning taraqqiyot darajasini ko'rsatuvchi muhim belgi ekanidan, terminlarga umumxalq tili vositasi sifatida qaraladi.

Nutq uslublari davr o'tishi bilan mukammallashadi, o'zining barqaror vositalariga ega bo'ladi, yangidan paydo bo'ladi. Masalan, rasmiy ish, badiiy uslub o'tgan asrning 50-yillaridan so'ng boyidi, rivojlandi, publitsistik va ilmiy uslub esa yangidan paydo bo'ldi.

Nutq uslublari yozma va og'zaki nutq shakllari bilan qat'iy bog'liq. Yozma nutq pishiq-puxta o'ylanganligi, har bir so'z, grammatik forma va qurilishning o'z o'rnida ishlatilishi, mantiqiy izchilligi, takrorlarning bo'lmasligi bilan og'zaki nutqdan farq qilib turadi.

Nutq uslublari qaysi shaklda va qaysi sohada bo'lmasin, milliy adabiy tilning qonun-qoidalariga rioya qiladi.

So'zlashuv uslubi

So'zlashuv uslubi deganda kishilarning kundalik faoliyatida o'zaro aloqasini ta'minlovchi og'zaki nutq tushuniladi.[2] Bu uslubda sheva elementlari, passiv lug'atga xos so'z va iboralar, boshqacha aytganda, adabiy til normalariga mos kelmaydigan fonetik, leksik, morfologik va sintaktik hodisalar erkin ishlatila beradi.

So'zlashuv uslubining o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, u fonetik, leksik-frazeologik, morfologik va sintaktik jihatdan boshqa nutq uslublariidan ajralib turadi: fonetik jihatdan tovush o'rni almashadi: **yog'mir** (yomg'ir), **turpoq** (tuproq); tovush tushadi: **tasha** (tashla), **ke** (kel), **yudi** (yuvdi); tovush ortadi: **chechmoq** (yechmoq), **yilon** (ilon), **istakan** (stakan); tovush almashadi: **minan** (bilan), **sammi** (senmi), **mo'nchoq** (munchoq); o'zak-affiks o'zgarishi ro'y beradi: **opke** (olib kel), **qo'yvor** (qo'yib yubor) kabi.

Leksik-frazeologik jihatdan kundalik hayot bilan bog'liq bo'lgan osh, non, tuz, yer, osmon, quyosh, bola, xotin, o'rtoq, ko'z, qo'l, oyoq, men, sen, u, biz, siz, bir, besh, olti, o'n, ishladi, o'qidi, yetdi, keldi, ketdi, tez, sekin, kabi, shuningdek, san'at, adabiyot, siyosatga doir so'zlardan tashqari, so'zlashuv uslubida **farzand**, **jujuq**, **churvaqa**, **zormanda**, **arzanda**, **pismiq**, **shalparpishiq**, **xomkalla**, **akillamoq**, **bobillamoq**, **to'ng'illamoq**, **po'ng'illamoq** kabi uslubiy bo'yoqli so'zlar ko'proq ishlatiladi.

So'zlashuv uslubiga xos yana bir xususiyat so'zni qisqartish va ko'chma ma'noda qo'llashdir.

Masalan, **kilo** (kilogramm), **foto** (fotografiya), **metro** (metropoliten), **avtomat** (avtomat telefon), **tushlik** (tushlik ovqat), **futbolga bormoq** (futbol o'yinini ko'rishga bormoq), **ovqatga o'tiring** (ovqat yegani o'tiring), **paxtani bajardik** (paxta rejasini bajardik) kabi. **Iskovich**, **tosh**, (odam), **chayon** (gap bilan kishini xafa qiladigan), **beliga tepmoq** (xalaqit bermoq), **loyini chiqarmoq** (sirini fosh qilmoq, ishni chigallashtirmoq) kabilar ham, asosan, so'zlashuv uslubiga xosdir.

Ayrim eskirgan **patta**, **chipta**, **chek**, **pattachi**, **po'rim**, **shayton arava**, **miri** (bir pul, ikki pul) kabi so'zlar ham so'zlashuv uslubining leksik xususiyatlaridandir.

So'zlashuv uslubida nisbatan ko'proq ishlatiladigan morfologik formalar asosan, kichraytirish-erkalash oti, sifatlarning intensiv forma hosil qiluvchi affikslari va affiksoidlardir. Fe'llarning ayrim shakllarini «buzib» ishlatish – **borib edi (boruvdi)**, **boringizlar**, **kelingizlar** kabi qo'llanishlar ham so'zlashuv uslubiga xosdir.

So'zlashuv uslubi, asosan, dialogik xarakterda bo'lganidan, imo-ishoralar, qo'shimcha izohlar, takrorlar (so'zda), qaytariqlardan; (gapda), qo'l, bosh va gavda harakatlaridan fikr ifodalashda qo'shimcha vosita sifatida foydalaniladi.

Bu nutqning dialog xarakterda bo'lishi nutq vaziyatiga ko'ra ko'proq to'liqsiz gaplardan foydalanishni taqazo etadi. Bundan tashqari, so'zlashuv uslubida inversiya, sodda gaplar ko'chirma gapning avtor gapi o'rtasida kelgan formalari, qo'shma gapning «u aytdiki, bunday dedi» tipi ham ko'proq kuzatiladi.

Rasmiy ish uslubi

Huquqiy va diplomatik hujjatlar, davlat qonunlari, idora-tashkilotlarning qaror, buyruqlari, ahdnoma, shartnomalar va kishilarning turli tashkilotlar bilan yozishmalaridagi o'ziga xos so'z tanlash usul va fikr ifodalash vositalarida rasmiy ish uslubining xususiyatlari aks etadi. Rasmiy ish uslubi juda keng va xilma-xil bo'lsa-da, so'z saylash va ifoda vositalarining yaxlitligi bilan umumiy tizimga birlashadi. Ushbu uslub keng ma'noda barcha yozishmalarni o'z ichiga oladi.[3]

Rasmiy ish uslubi uchun shtamp holiga kelib qolgan ibora-ifodalar xarakterlidir. Masalan, qaror, buyruq va farmonlarda gapning kesimi ko'pincha majhul nisbatdagi buyruq fe'li formasida bo'ladi.

Bu uslubda har bir sohaning o'z terminlari bo'ladi. Umumxalq tilida shlatiladigan ayrim so'zlar rasmiy ish uslubida terminga, faqatgina bir ma'no anglatuvchi (monosemantik) so'zga aylanishi mumkin. Masalan mehnat qilish, dam olish, o'qish kabi umumxalq tilida so'zlashuv uslubida qo'llanadigan so'zlar «O'zbekiston fuqarolari mehnat qilish, o'qish, dam olish huquqiga egadirlar». O'zbekiston Konstitusiyasi, modda, deganda «jamiyat manfaatlarini yo'lida halol mehnat qilish, o'qib ilmiy bo'lish va 10-11 oy ishlagandan so'ng pul bilan ta'minlangan dam olish (mehnat ta'tili)» degan yagona tushunchani aks ettiradi.

Rasmiy ish uslubida ko'chma ma'noli, polisemantik, tantanali (badiiy) so'zlar ishlatilmaydi.

Aksincha, aniq ma'noli so'z va iboralar, murakkab gaplar, tarkibi qism va paragraflardan iborat bo'lib, yaxlit bir maqsadga xizmat qildirilgan periodlar ko'p kuzatiladi.

Rasmiy ish uslubida ichki bo'linish (podstil) ning ham o'z termin va iboralari, sintaktik qurilishi bo'ladi. Masalan, sud ishlarida **oliy sud, ochiq sud, yopiq sud, o'rtoqlik sudi, hakamlar sudi, aybdor, oqlovchi, qoralovchi, ijrochi** kabi so'z-terminlar; diplomatik sohada **dekleratsiya, ratifikatsiya, shartnoma, bitim, konsul, konsulluxona, status, vizit, ultimatum** kabi so'z-terminlar; rasmiy-idoraviy aloqalar **shartnoma, akt, pudrat, shirkat, fermer, pudratchi, shtraf, to'lov, kredit, debitor qarz, haq** kabi so'z-terminlar ishlatiladi.

Idoraviy yozishmalar: spravka, tilxat, chaqiriq xati, tushuntirish xati, taklifnoma, ishonch qog'ozi va boshqalarning ham standart formalari, shtamlari bo'lib, bular yozuvni osonlashtiradi. Masalan, spravkada «Berildi ushbuni ...ga shu haqdakim» deb boshlanuvchi hujjatlarning tayyor nusxalari ham bo'ladiki, kerak bo'lganda, u to'ldiriladi, xolos.

Ilmiy uslub

Ilmiy uslubda obyektiv olam voqea-hodisalarining ichki-tashqi xususiyatlarini ochib, biror xulosaga kelish va buni ta'riflash xarakterli. Ilmiy uslub uchun xos forma masalaning qo'yilishi, ahamiyati, ilmiy izlanishlar, uning natijalari va tegishli xulosa chiqarishdir. Har qanday ilmiy ish ana shu mushtaraklikni aks ettiradi.

Ilmiy uslub har bir sohaning terminlari ko'proq ishlatilishi, grammatik qurilishida mantiqiy bog'liqlik, izchillik, aniqlik, bo'laklar to'laligi bilan farqlanadi.[4] Umumxalq tilida-so'zlashuv uslubida qo'llanadigan bir qator so'zlar ilmiy uslubda termin sifatida xizmat qilishi mumkin. Masalan, tilshunoslikdagi **ovoz, tovush, bo'g'iz, ot, son, gap, ega** kabilar; biologiyada **oq tuproq, qora to'proq, sariq tuproq, o'zak, tomir** kabilar.

Ilmiy uslub tabiiy fanlarda formulalarga boyligi bilan ajralib turadi. Bu formulalar ideomatik vazifa bajarib, fikr aniqligi, sodda ifoda uchun xizmat qiladi.

Ilmiy uslubda badiiy tasvir vositalari, tantanali leksika kabilardan, deyarli, foydalanilmaydi. Biroq ilmiy-ommabop asarlar ham mavjudki, bunda so'zlovchi (yozuvchi) sof ilmiy bayondan chekinadi, o'z fikr-mulohazalarini, ilmiy xulosalarining tushunarli bo'lishi uchun badiiy-publistsistik, shuningdek, so'zlashuv uslubiga xos bo'lgan so'z, ibora va gaplardan foydalanishga harakat qiladi. Ilmiy-ommabop asarlar bunga yorqin misol bo'la oladi.

Publitsistik uslub

Ijtimoiy–siyosiy hayot masalalarini yoritgan barcha asarlar publitsistik asarlar jumlasiga kiradi.[5] Bu janr o'zbek adabiy tili sistemasida XX asr boshlarida paydo bo'ldi. «Turkiston viloyatining gazetasi» chiqa boshlashi, so'ng matbuot va nashriyot ishlarining kengayishi, Furqat, Hamza, Ayniy, Sattorxon kabi demokrat shoirlarning ijodida targ'ibotning o'rin olishi publitsistikaning shakllanishiga turtki bo'ldi.

Vaqt o'tgan sayin bu janr yanada rivojlandi. Ayniqsa, keyingi davrda radio, matbuot televideniye va boshqalarning xalq hayotiga kirib borishi, ma'ruza, suhbatlarning o'tkazilib turilishi kabi omillar publitsistika taraqqiyotida muhim omil bo'ldi.

Publitsistik uslub yozma va og'zaki shaklga ega bo'lib, yozma shakli gazeta-jurnallarning bosh maqolalari, felyetonlar, pamfletlar, murojaatnomalar, chaqiriqlar, dekleratsiyalardan iborat, og'zaki shakli esa, notiqlik san'atidir. Og'zaki shaklga kundalik axborotlar, sharhlovchining chiqishlari ham kiradi.

Har ikki formada ham siyosiy faollik, hozirjavoblik, o'tkir va ta'sirchan nutq, mantiqiy salobat, targ'ibot-tashviqot kabi xususiyatlar mavjud bo'ladi.

Publitsistik uslubda avtorning voqelikka munosabati aniq sezilib turadi. Avtor hayotiy masalalarni chuqur mulohaza yuritib tahlil qiladi, isbotlaydi, asoslab tushuntirishga urinadi, tinglovchini ishontiruchi detal va faktlar keltirish bilan kishida tasvirlanayotgan voqelikka salbiy yoki ijobiy munosabat tug'diradi, unga ta'sir etadi. Shuning uchun ham bu uslubda tilning barcha vositalaridan foydalanish mumkin.

Badiiy uslub

Badiiy uslub inson amaliy faoliyatining barcha sohasini qamrab olishi, umunga qaratilganligi, barcha kasbkor egasi uchun mo'ljallanganligi bilan boshqa nutq uslublaridan farqlanib turadi.[6] Badiiy uslubda hayot voqealari va kishilar to'g'risida oddiy axborotlar berilmaydi, aksincha, ular o'quvchi ko'z o'ngida, jonli tarzda, so'z bo'yoqlari yordamida barcha detal va xarakter-xususiyatlari xayol pardasi ortida gavdalanitirilib, o'quvchida estetik zavq uyg'otiladi, salbiy yoki ijobiy shaxs, hodisalarga nisbatan jiddiy qarash, kurash tuyg'usi hosil etiladi, shuningdek, o'quvchi voqelik ichiga tortiladi va natijada yuksak badiiy zavq oladi.

Demak, badiiy uslubning vazifasi estetik zavq va voqelikka biror yo'sinda munosabat uyg'otishdir.

Badiiy uslub boshqa uslublar kabi o'z ichki bo'linishlariga (podstillariga) ega. Masalan, **poetik uslub**, **masal uslubi**, **ertak uslubi** kabilarga bo'linadiki, ularning har biri o'ziga xos tasvir vositalariga ega.

Badiiy uslubning vositasi ham tildir. Lekin bunda til aloqa vazifasini obraz, xarakter va nafis manzaralar yaratish orqali bajaradi, shu yo'l bilan uning ta'sir etish, harakatga keltirish vazifasi namoyon bo'ladi.

Badiiy uslubda so'z, ibora va gaplar sayqal topadi, yangi-yangi ottenka va mazmun kashf etadi. Masalan «**Quyosh g'uborsiz ko'kda taltayib porlaydi**» (O.) gapida «**taltayib**», «**porlaydi**», «**g'uborsiz**» so'zlari alohida sayqal topgan, alohida jilo, alohida joziba kashf etgan. Gap esa bir butun holda aloqa vazifasi (Quyosh osmonga ko'tarilgan)dan tashqari estetik zavq, badiiy taassurot, ko'tarinki ruhiyat baxsh etishga xizmat qilgan. Bunday misollar yuksak mahorat bilan yaratilgan har qanday asardan ham istagancha topiladi.

Ma'lumki, obrazlilik har qanday san'at asarining bosh mezonidir. Badiiy obrazlilik so'z (ibora, gap) ishlatish san'ati va mahorati demakdir. Adabiyot shu xususiyati bilan san'atning boshqa turlaridan ajralib turadi. Shuning uchun ham «bo'sh asar», «sayoz asar» deyilganda, birinchi

navbatda, yozuvchining voqelikni so'z bo'yoqlari orqali o'z holicha, ya'ni, biqiq holda tasvirlay olmaganligi nazarda tutiladi.

Har bir yozuvchining o'ziga xos so'z tanlash va ishlatish usuli bo'ladi. A. Qahhor ijodi uchun xarakterli xususiyat so'zni tejab-tergab ishlatishdir. Yozuvchi har bir so'zga alohida vazifa yuklaydi.

Uyg'un ijodiga xos xususiyat: «o'nlab misollar bir xil so'zlar bilan boshlanadi va tugaydi» va hokazo.

Badiiy uslubga xos bo'lgan eng muhim xususiyat unda tantanali-emotsional so'zlarning ko'p ishlatilishidir. **Sabo, yel, chehra, tabassum, takalluf, muhabbat, muyassar, alvon, moviy, silsila** kabilar shular jumlasidandir. Badiiy asar turli mavzularda bo'lishi va turli davrning xilma-xil faoliyatini aks ettirishi mumkin. Shunga ko'ra, badiiy uslubda tilning leksik qatlamiga oid barcha so'z, ibora va frazeologik birikmalardan erkin foydalaniladi. Masalan: tarixiy mavzuda yaratilgan asarlarda arxaizm, istorizmlar va o'sha davr tiliga xos grammatik formalardan erkin foydalaniladi. Zamonaviy mavzuga oid asarlarda ular qo'llanmaydi, aksincha, bugungi til leksik qatlamidan, shu jumladan, o'rniga ko'ra, dialektizm, jargon, argo va boshqalardan foydalaniladi. Bu bilan obraz yaratishda bevosita ifodaga-obrazning qaysi sheva yoki kasb-hunar vakili ekanini qo'shimcha izohsiz tasvirlashga erishiladi.

Badiiy uslubda yozuvchining individual tasviri va ifoda vositalari sezilib turadi. Masalan, H. Olimjon asarlaridan sho'x va o'ynoqi ohang, G'.G'ulom ijodida masalaga tarixiy-falsafiy yondoshish, M. Shayxzoda ijodida ham falsafiy mushohada, Uyg'un ijodida peyzaj bilan bog'liqlik, A.Qahhor ijodida siqiqlik, A. Qodiriy ijodida batafsil tafsilot, Erkin Vohidov ijodida mantiqiy-qiyosiy tasvir sezilib turadi.

Badiiy uslubda so'z yaratish, so'zni ko'chgan ma'noda ishlatish, iboralarni qayta ishlash kabi jarayon kechadi. Bular yozuvchining mahoratiga, ijodiy qobiliyatining darajasiga bog'liq. Bunda yozuvchi xalq jonli tilidan keng foydalanadi. A. Qahhor A.P. Chexovning «Chelovek v futlyare» asarini «G'ilof bandasi» deb tarjima qilishi, G'.G'ulomning «Ko'kan o'zi mening bilan ko'p og'ayni» deb ta'riflashi, A.Oripovning «Qachon xalq bo'lasan, ey, olomon» deb murojaat etishi va boshqalar yuqorida nomi tilga olingan yozuvchi, shoirlarni xalq tili, xalq iboralarini naqadar chuqur bilishini ko'rsatadi.

So'z tanlash badiiy asarning janr xususiyatlariga ham bog'liq. Masalan, arxaik so'zlar ba'zan davr koloriti, shaxs xarakterini ko'rsatish uchun ishlatilsa, ba'zan kulgi-mazax uchun xizmat qiladi. Masalan, A.Qodiriyning romanlarida ishlatilgan arxaik so'zlar davr koloritini ko'rsatishga, satirik asarlarida esa shaxslar ustidan kulishga, mazaxga xizmat qildirilgan.

Badiiy uslubda grammatik shakllardan ham obraz yaratish va kolorit berish maqsadlarida foydalaniladi. Masalan, Oybekning «Navoiy», P.Qodirovning «Yulduzli tunlar» romanlarida **–ur, –erdi, andoq, shulkim** kabi formalar ishlatilganini kuzatish mumkin.

5-Ma'ruza

Fonetik uslubiyat

Reja:

1. Fonetik uslubiyatning tekshirish obyekti.
2. Uslubiyatning fonetik vositalari.
3. Talaffuz stili, uning ko'rinishlari va imkoniyatlari
4. Fonetik stilistikaning ahamiyati

Fonetik uslubiyat tilshunoslikning fonetika, fonologiya va morfonologiya sohalarining tekshirish obyekti bo'lgan nutq hodisalaridan qanday maqsadlarda, uslubiy-ekspressiv jihatdan nimalarni ko'zlab foydalanish yuzasidan bahs yuritadi.

Mohiyat va vazifa e'tibori bilan intonatsiya va to'xtam fonetik vosita emas, balki uslubiy vositadir. Lekin ular nutq hodisasi sifatida talaffuz bilan, tilning tovush tomoni bilan zich bog'langanligi tufayli fonetikada o'rganiladi.

Uslubiy ekspressiya nuqtai nazaridan til fonetik vosita materiallaridan adabiy orfografik normalardan «chetga chiqib» foydalanish muhimdir. Adabiy orfoepik normalar doirasida yoziladigan so'zlar talaffuzidagi o'zgalik va, umuman, tovushlarning kombinator va pozision o'zgarishlari ekspressiya hosil qilmaydi. Ular faqat so'zlashuv-og'zaki nutq uslubiga xosligi bilan ajralib turadi, xolos. Bular normativ grammatika /oddiy uslubiyat/ning o'rganish va tadqiq obyektidir.

Fonetik ekspressiya hosil qiluvchi vositalar, asosan. quyidagilardan iborat.¹

a/ unlini cho'zish. Ma'lum bir so'zdagi unlini cho'zish (kvantitativ urg'u) orqali so'zlovchi mazkur unli ishtirok etgan so'zning ma'nosini bo'rttiradi, diqqatni shunga jalb qiladi, nutq paytida shu so'zga qo'shimcha ma'no yuklaydi va shu bilan ekspressiya hosil qiladi: bosiq tovush bilan dedi:

Ko'o'p yaxshi, keeeng xona, shiriin tabassum kabi;

b/ unlini kuchli talaffuz qilish (unliga zarb urg'usi berish) bilan. Bunda so'zlovchi o'z nutqida keskinlik tusini beradi, fikrning qat'iy va ishonchli ekaniga ishora qiladi, aniqlanuvchining boshqa shu turdan ajralib turishini ta'kidlaydi va shunday qilib, butun gapga qo'shimcha vazifa yuklaydi: **sizni ancha kutdim, tez kel, darrov jo'na** kabi;

v/ undoshni ikkilantirish bilan so'zlovchi fikr obyektiga nisbatan o'zining munosabatlarini, his-tuyg'ularini ifoda etadi, ma'no kuchaytirishga intiladi, undoshi ikkilangan so'zga diqqatni jalb etadi: ...**hammasiga** sen **muttaham** aybdor. **Ayyorlikda uchchiga** chiqqan. **Mazza** qilib o'tirdik; Unsin **yumm-yumm** yig'ladi (O.) Nima **haqqing** bor! (U.)

g/ ohang orqali gap mazmuni (darak, so'roq, undov) o'zgarishidan tashqari piching, kesatq, jerkish, achinish, koyish, shodlik, sevinch-quvonch kabilarni ifoda etadi. Demak, intonatsiya ma'noni kuchaytirish, bo'rttirishga xizmat qiladi. **Ha, bu kishining xotini mayiz yemagan!** /A.Q. / Said. – **Nima deysiz?** Qalandarov. – **O'zlari biladilar!** /A.Q./;

d/ urg'u o'z o'rnida qo'llanganda ekspressiya hosil qilmaydi, ammo o'rin almashganda, ma'lum bir uslubiy vazifa bajaradi. Bu zarb urg'usi /«b» qism/ bilan bog'liq;

ye/ pauza fikrni ma'lum bir maqsad bilan ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Pauzaning o'ylanish, ikkilanish, sevinish. qo'rqish, davomi bor kabi ma'nolarni ifodalashi bunga misoldir.

¹ Qarang. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. – Toshkent: Fan, 1983, 8-21 bet.

Dramatik asarlarda qachon, qayerda pauza bo'lishi eslatiladi, badiiy va publitsistik asarlarda ko'p nuqta bilan ifoda etiladi, uning qanday ma'noga xizmat qilishi matndan, og'zaki nutqda esa nutq jarayonidan anglashiladi: **Lochinimdan xat keldi. Mana /U yoq-bu yog'ini axtarib/. Voy sho'rim, uyda qolganga o'xshaydi... Hah, esginam qursin /O'rnidan turib/. Zing'illab borib kela qolay... /U./;**

yo/ pauza va logik urg'u birgalikda gap mazmuniga ta'sir etadi, nimaga e'tibor kuchaytirilganini ko'rsatishga xizmat qiladi. Punktuatsiyamizga qo'shimcha belgilar olish haqidagi fikrlar ko'pincha rad etilmoqda, lekin bu zarur. Masalan: Hamisha mehnat baxt keltiradi. Hamisha mehnat baxt keltiradi. Bu ayni bir formadagi ikki gapda ikki xil mazmun mavjud, lekin bu mazmunni o'qib, anglab olish imkoniyatiga ega emasmiz /yozuvda/, og'zaki nutqda pauza va urg'u bunga yordam beradi. Birinchi gapda urg'u «hamisha» so'zida va pauza undan keyin /hamisha/ mehnat baxt keltiradi/, ikkinchi gapda esa urg'u «mehnat» so'zida, pauza undan keyin /hamisha mehnat/ baxt keltiradi/. Gaplar mazmunidagi bu nozik jilo ifodalash uchun belgilar zarur. Bu yerda hamma narsa o'sadi gapining mazmunini ham to'g'ri izohlab berish qiyin.

j/ tovush o'zgarishi bilan erkalash ottenkasi ifoda etiladi: **jajji kijim, eyka kijim. Ujum yeysizmi?** kabi;

z/ tovush o'zgarishi va unlini cho'zish orqali erkalash, erkalanish, vaziyatni yumshatish, ma'lum bir ishga ko'ndirish kabi maqsadlar amalga oshiriladi: **Aynonay**, do'qlari ham yarashibdi /U. / **Heey**, akasi, bu yoqqa kelgin. **Oynaniy**, o'rgilay qizimdan /Ya. /;

i/ so'zni bo'g'inlarga ajratib talaffuz qilish orqali keskinlik, jiddiy tasdiq yoki inkor kabi ma'nolar ifoda etiladi: Aytdimku Sizga, **bor-may-man!** O'qiyman dedimmi, **o'-qiy-man!** kabi.

Fonetika sohasi uslubiyatda muhim o'rin tutadi. Nutq tovushlari turlicha talaffuz etilishi natijasida uslubiy qiymatga ega bo'ladi.

6-Ma'ruza

Leksik uslubiyat

Reja:

1. Polisemantik va monosemantik so'zlar
2. So'zni ko'chma ma'noda qo'llash
3. Omonimlarning uslubiy xususiyati
4. Sinonimlar
5. Antonimlar
6. Lug'at tarkibining faol va passiv so'zlari
7. Qo'llanishi chegaralangan leksik qatlamning uslubiy xususiyatlari
8. Emotsional – ekspressiv leksika

Tilshunoslikning leksika qismi uslubiyatda muhim o'rin tutadi. Mohiyat e'tibori bilan leksik qatlam fikrni to'g'ri, aniq ifodalashning asosiy shartlaridan bo'lib, sintaksisdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. demak, fikrning aniq va ravshan bo'lishi so'zdan to'g'ri foydalanishga bog'liq. So'zdan to'g'ri foydalanish uchun esa, avvalo uning lug'aviy ma'nosini anglash zarur. Lekin buning o'zi yetarli emas. Fikrni to'g'ri, aniq ifodalash va tushunish uchun so'z ma'nolari doirasini, uning matnda ifoda etgan ottenkalari va ma'no ekvivalentlarini ham chuqur bilmoq kerak. Masalan, «**yurmoq**» fe'li «odimlab harakatga kelmoq»dan tashqari «**harakatlanmoq**» (poyezd yurdi), «**suzmoq**» (paroxod yurdi), «**o'rmalamoq-sudralmoq**» (ilon yurdi), «**mavjud bo'lmoq**» (u shu yerda yurdi) kabi ma'nolarni bildiradiki, buni anglamagan kishi fikrni to'g'ri ifodalay olmaydi va to'g'ri tushunmaydi.

Ona tilini, uning barcha bo'limlarini mukammal bilmay turib, uslubiyatni o'rganish mumkin emas. Ha, uslubiyatni yaxshi bilmay turib ona tilimizning har qanday fikr, tushuncha, his-tuyg'u, voqelik va boshqalarning eng nozik nuqtalarigacha to'la va nafis ifoda eta olishi mumkinligini anglab bo'lmaydi.

Ma'lumki, fikr og'zaki va yozma ravishda bayon etiladi. Har ikki shaklda ham so'z ishlatishda ehtiyotkorlik, mas'uliyat kerak. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, A.Navoiy, Z.M.Bobur kabi shoirlarimiz asarlarida so'zni o'ylab ishlatish zarurligi ta'kidlangan, bu fikr xalqimizning «Aytildan so'z-otildan o'q» maqolida ham o'z aksini topgan.

Og'zaki nutqda so'z qo'llashdagi ayrim nuqsonlar umumiy fikr ichida sezilmay qolishi yoki tinglovchi uni to'g'ri tushuna bilishi mumkin. Lekin yozma nutqda bunday qilib bo'lmaydi. Yozma nutqda har bir so'zning nominativ, denotativ va konnotativ ma'nolari jiddiy hisobga olinishi lozim. Aks holda fikr noaniq yoki xira bo'lib qolishi mumkin.

So'z tanlashda quyidagi xatolar sodir bo'lishi mumkin:

1. So'zni noto'g'ri qo'llash.
2. So'zni o'rinsiz takrorlash.
3. So'zni ortiqcha qo'llash.
4. So'zni tushirib qoldirish.

1. **So'zni noto'g'ri qo'llash** so'zning denotativ ma'nosini hisobga olmaslik, konnotativ ma'nosini o'zi bilganicha ishlatish bilan xarakterlanadi. Masalan: O'zbekiston xalqi va uning yengilmas armiyasi terrorchilarning kulini ko'kka sovurib, poytaxt minorasi ustiga **tinchlik bayrog'ini qadadi** (Gaz.). Bu gapda «g'alaba» o'rniga, «tinchlik» so'zi ishlatilganki, bu so'z matn mazmuniga ham to'g'ri kelmaydi. Aslida, jangdan so'ng g'olib g'alaba bayrog'ini tiklaydi. Yana misollar: O'tgan yili shu **odam qaynamaydigan** joyda bir-ikki marta kino

ko'rsatildi-yu kutubxonalarning ham eshigiga qulf urildi. (Og'z.so'zl.). **Hayhotdek** xonada 145 dona kitob...o'quvchi poylab yotibdi. (Og'z.so'zl.). Biz o'z navbatida **yiroq avlodlarimizga** nimalarni meros qoldiramiz... (Gaz) kabi.

2. **So'zni o'rinsiz takrorlash** nutqni buzadi, siyqalashtiradi, fikrni xiralashtiradi. Shuning uchun ham yozishdan oldin aytilmoqchi bo'lingan fikrni aniq-ravshan bayon etishda qaysi so'zdan qayerda foydalanishni o'ylab olmoq lozim. Misollar: o'z-o'zidan **yo'qolayotgan** kiyimlarni **yo'qotishga** chek qo'yish kerak. (Gaz.)...she'riy falsafani **nazarimda** ikki she'r...belgilab beradi. **Nazarimda**, bu o'tmish, hozirgi, kelajak avlod oldiga qo'yilgan hisob-kitobdir. (Gaz.)

She'riy asarlarda takror (anafora) maxsus usul bo'lib[1] musiqiylik, ma'no kuchaytirish, badiiy zavq uyg'otishga xizmat qiladi. H. Olimjon, Uyg'un, G'.G'ulom asarlarida bunday takror (anaforalar) ko'plab uchraydi.

Takrorlar turlicha formada har xil ma'nolarni anglatishga xizmat qilishi mumkin.[2]

Takrorlar prozaik asarlarda personajlar nutqida kamroq uchraydi, dramatik asarlarda esa ko'plab ishlatiladi. Ular ma'noni kuchaytirish, intensivlik va emotsionallikka xizmat qiladi. Ba'zilar esa o'ylanish, aniqlik, izoh kabi qiymatga ega bo'lishi mumkin. Misollar: **Menga** qiyin, **menga!** (A.Q. ... Kalla deb **jun chiqqan qovoqni** kiyib yurgan ekanman, **jun chiqqan qovoqni!** (A.Q). Nima qipti, **bo'lishi mumkin, mumkin.** (A.Q.). **Juda o'zgarib ketibdi**, - o'ylardi Abdulla...-**juda o'zgarib ketibdi** (O'.U.). **Suvni**, to'lib-to'lib oqqan **suvni** ko'rsam (Y.Sh.).

3. **So'zni ortiqcha qo'llash** muayyan nutq paytida mutlaqo keraksiz bo'lgan so'zning gap ichiga kirib qolishidir. Bu ham nutqni buzishi, noaniqlik va chalkashlikka olib kelishi mumkin. Bunday nuqsonlar ko'pincha mexanik ravishda yoki gapni murakkab tuzishda ro'y beradi. Masalan: Men esa **sizga** o'tgan yilda qilinmay qolgan ishlarning ayrimlarini nima sababdan bajarilmayotganini aniqlab, bunaqa nuqsonlarning takrorlanmaslik chorasini o'ylayapman (Gaz.).

4. **So'zni tushirish va so'z tanlashdagi noaniqlik** eng qo'pol xatolardan bo'lib, fikriy chalkashlikni keltirib chiqaradi, hatto noto'g'ri xulosalarga olib keladi. Bunday xatolar ba'zan matbuot xodimlarining maqola-matn hajmini qisqartirishga urinib «tuzatishi», ba'zan esa muallifning e'tiborsizligi oqibatida sodir bo'ladi. Masalan: Avlodlarga bizdan **ruhimiz** va **ruhimizning moddiy ko'rinishlari** meros qoladi. (Gaz.) Bu gapda «ruhimiz» so'zida noaniqlik bor, «va» dan so'ng esa «shu» so'zlari tushib qolgan. Holbuki, bunday tushirish shu o'rinda mutlaqo mumkin emas edi. Abdullaning she'ri ba'zan qanchalar baland qilib aytilgan qarama-qarshiliklardan xoli bo'lmasa-da, lekin u bizni...ogoh bo'lishga undab turadi (Gaz). Bu gapda ham so'z tanlashda, birikmalar hosil qilishdagi beparvolik sezilib turadi.

So'z qo'llashdagi xatoliklardan yana biri so'zlarni buzib, farqiga bormay ishlatishdir. Bunday nuqson radio va televideniye eshittirishlarida ham, matbuotda ham uchraydi.[3] Nutq madaniyatini yuksaltirish uchun kurash kuchaygan, kishilarning fikr bayonida aniqlikka talabi ortayotgan hozirgi kunda bunday xatolarga yo'l qo'yishni odatiy hol deb bo'lmaydi.

Polisemantik va monosemantik so'zlar

1. **Polisemantik so'zlar** barcha nutq uslublarida bemalol ishlatila boradi. Biroq so'zlashuv, publitsistik va badiiy uslubda ko'proq, ilmiy, rasmiy ish uslubida nisbatan kamroq ishlatiladi. Masalan, **og'iz, burun, quloq, oyoq, qo'l, ishlamoq, o'ynamoq, yurmoq** kabi polisemantik so'zlar hamma nutq uslubida ishlatilishi mumkin.

2. **Monosemantik so'zlar**, asosan, termin xarakterida bo'lib, har bir sohaning o'ziga xos atamalari mavjud. So'zlovchi nutq jarayoni (xoh yozma, xoh og'zaki)da vaziyat va fikr yuritilayotgan mavzu talabiga ko'ra ulardan erkin foydalanadi. Biroq, bunda tinglovchi ham shu soha bilan tanish bo'lishi lozim, aks holda nutq tushunarsiz bo'lib qolaveradi. Masalan, vrach

agronomga yoki agronom vrachga o'z sohasi terminlarini ko'p ishlatib, har qancha jon kuydirib gapirmasin, nutq tushunarsiz bo'ladi. Shuning uchun ham nutq jarayonida tinglovchining kasbi-kori, ma'lumoti kabilar jiddiy hisobga olinishi zarur.

3. **Ayrim polisemantik so'zlar** biror nutq uslubida terminga aylanishi yoki termin kabi yagona ma'no ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Masalan, «O'zbekiston fuqarolari dam olish huquqiga ega» deganda «dam olish» birligi yagona ma'no anglatadi. Bu ibora jamiyat manfaatlari yo'lida halol mehnat qilib, so'ng o'rtacha ish haqi saqlangan holda mehnat ta'tili shaklidagi «dam olish» tushunchasini ifodalaydi. Ish paytida, ishdan keyin «dam olish» kabilar bu tushunchaga kirmaydi. Demak, bir qator polisemantik so'zlar ilmiy yoki rasmiy ish uslubida monosemantik xususiyat kasb etishi mumkin.

So'zni ko'chma ma'noda qo'llash

1. So'zlovchi fikr ifodalash jarayonida narsa va hodisalarning turli xususiyat va belgilarini bo'rttirish, tinglovchida yanada aniqroq, ta'sirliroq tushuncha hosil qilish, shu bilan unda emotsional tuyg'u uyg'otish maqsadida so'zni ko'chma ma'noda qo'llaydi. Bunda u predmet, jonivor va hodisalarga xos bo'lgan xususiyat – belgini insondagi shunga o'xshash belgi-xususiyatga, harakatga qiyoslaydi. Shunday qilib, ko'chma ma'noda ishlatilgan so'z uslubiy bo'yoq oladi va tinglovchida fikr obyekti haqida aniq tasavvur hosil qiladi. Masalan: **tosh yurak**, «**Lola**»da **ovqatlantik** kabi.

2. **Metafora**[4] (gr.metafora) narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanib, so'zni ko'chma ma'noda ishlatishdir. O'zbek tiliga oid barcha manbalarda polisemantik so'zlar ham metafora usuli bilan ko'chish deb talqin qilinadi. Lekin polisemantik so'zlarda ma'no ko'chishi sezilmas holga kelib qolgan bo'ladi va ularning har biri nominatsiya vazifasini bajaradi. Shu sababli ularni metaforalar sirasiga qo'shish to'g'ri emas. Metafora ma'lum so'zning nutqda gap tarkibida boshqa ma'no uchun vaqtincha xizmat qilishidir! **Olmos qilich** dastimda (A.U.), O'zbekiston **oq oltin** diyori (Gaz.)

Kumush choyshab yopib dala, qir

Qor qo'ynida uxlab yotadi.

Ufqlarga qizil xol tashlab

Zar soch tarab quyosh botadi. (U.)

Metaforalar nutqni obrazli qiladi, kishida emotsiya, estetik zavq uyg'otadi, obraz yaratishga xizmat qiladi, ona tilimizning inson faoliyati tabiat hodisalarining eng nozik nuqtalarigacha bo'lgan barcha tomonini nafis ifoda eta olishga qodir bo'lgan rango-rang serjilo vositalari mavjudligini ong-shuurimizda ravshan namoyon etadi.

3. **Metonimiya** (gr. metonumia) narsa va hodisalarni boshqa nom bilan atash demakdir. Metonimiyada mantiqan o'zaro bog'langan ikki so'zdan birining vazifasi ikkinchisiga yuklanadi, so'zning ko'chma ma'nosi esa tushunchalar o'rtasidagi munosabatga asoslanadi. Masalan: **Navoiyni o'qidim, zal kuladi**. «**Nargiz**»da **ovqatlantik** (Og'z.so'zl.) kabi.

Metonimiya badiiy tasvir vositalaridan bo'lib, so'zlashuv, badiiy va publitsistik uslublarda keng qo'llanadi, nutqiy ixchamlik, fikriy lo'ndalik, musiqiylik, tasviriy kuchaytirish uchun xizmat qiladi, poeziyada asarga ko'tarinki ruh bag'ishlaydi. Misollar: **bir stakan ichdim** (suv), **bir kosani tushirdim** (ovqat), «**G'ayrat**»da **tushman** (bekat), **Hofizni o'qidim** (to'plam, bayoz), **paxtazorda zangori kema suzadi**, **shahar oyoqqa turdi**, **zal jim bo'ldi** kabilar.

4. **Sinekdoxa** (gr. sinekdoha) metaforaning bir turi bo'lib, predmetning miqdori tushunchasi bilan bog'liq. So'zlovchi o'z nutqining ta'sirini kuchaytirish, fikrni bo'rttirish, tinglovchida fikr

obyektiga nisbatan kuchli munosabat tug'dirish maqsadida butun o'rnida qism yoki aksincha, ko'plik o'rnida birlik yoki aksincha ma'no anglatuvchi so'z yoki shaklni qo'llaydi. Masalan: **tirnoqqa zor, tuyoq oldim. Boshda gul undirdi. Uyda kim bor?** (hovlida deyilmoqchi.) **Ey, mard dehqon, bugun hosiling taqdiri hal bo'layotir.**

Ko'rinadiki, sinekdoxa kuchli uslubiy vositadir. Undan o'rinli foydalanish mazmunni kuchaytiradi, nutqning ta'sirini orttiradi, nutqqa jo'shqinlik baxsh etadi.

Omonimlarning uslubiy xususiyati

1. Mavjud adabiyotlarda omonimlar omograflar, omoformalar, omofonlar deb ajratiladi. «O'zbek tili stilistikasi»da esa to'rt turga ajratiladi. Uslubiy jihatdan omofonlar va omograflar jiddiy ahamiyatga ega emas: ular to'g'ri yozilsa va to'g'ri o'qilsa bo'lgani. Ammo omoformalar (qaysi turkumga mansubligidan qat'iy nazar) maxsus uslubiy vosita sifatida badiiy ijodda, askiya va turli so'z o'yinlarida alohida ahamiyatga ega.

Og'zaki nutqda yoki axborot xarakteridagi ishlarda omonimning muayyan nutq paytidagi birgina ma'nosi nazarda tutiladi. Masalan, «yer tayg'anchiq» iborasida «yer» so'zining «yemoq» so'zi bilan omonim ekanini hech kim o'ylab o'tirmaydi. Lekin badiiy ijodda **bunday so'zlarning turlicha ma'nolari** ma'lum bir maqsadga bo'ysundiriladi.

Omonimlardan foydalanish oddiy so'z o'yini yoki shoirning «o'z talantini ko'rsatishi» bo'lmay, balki uning zaminida so'zni to'g'ri ishlatish, uning ma'nosini to'g'ri tushunishga da'vat etish mazmuni yashiringan.

Publitsistik uslubda so'z tanlashga alohida e'tibor beriladi. Tanlangan so'z voqelikni aniq ifoda etishga, tinglovchida ma'lum bir histuyg'u, davrning aktual masalasiga faol munosabat uyg'otishga ko'maklashadi. Publisist o'z fikr-mulohazalari, ijtimoiy hayotga munosabatini yanada jonliroq ifoda etish uchun barcha nutq stiliga oid bo'lgan so'z-terminlar, ekspressiv ottenka tashuvchi formalar, badiiy uslubga xos tuzilmalar-tasvir vositalari va boshqalardan unumli foydalanadi va shunday qilib o'quvchi qalbiga kirib boradi, uni o'z ta'siriga oladi.

Ma'lumki, o'zbek mumtoz she'riyatida tuyuq janrining yetakchi badiiy vositasi omonimlardir.

Tuyuqlarda birinchi misrada bayon qilingan fikr masalaning qo'yilishi bo'lib, ikkinchi misrada bu fikr rivojlantiriladi, mustahkamlanadi, bo'rttiriladi: uchinchi, to'rtinchi misrada esa avvalgi baytning natijasi sifatida xulosa chiqarilib, shoirning subyektiv munosabatlari, mulohazalari, nozik hissiy kechinmalari aks etadi. Bunda oxirgi misradagi omonim (uning ma'nosi) alohida ahamiyat kasb etadi.

Masalan:

Olmani sundi nigorim – **ol!** – dedi,

Olma birla bu ko'ngilni **ol!** – dedi.

So'rdim ersa olmasining rangini,

Ne so'rarsan, olma rangi – **ol!** – dedi (A.N.)

Tig'i ishqing yorasidir **butmagan**

Dardini har kimga aytib **butmagan.**

Hajr sahrosida ahim o'tidin

Onda gul yoxud giyohe **butmagan** (A.N.)

Omonimlar boshqa she'riy san'atlarda qofiyaning bir vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin.[5] Masalan, masnaviy janrida yozilgan she'riy asarlarda misralar omonim bilan qofiyalanadi:

Bo'ying sarvu sanuvbarteg, beling **qil,**

Vafo qilg'on kishilarga vafo **qil**. (X.).

Tuyuqlar so'z va yordamchi so'z+so'z formasidagi omonim (shartli omofon) bilan qofiyalanishi mumkin:

La'lidin jonimga o'tlar **yoqilur**,

Qoshi qaddimni javodin **yo qilur**.

Men vafosiz va'dasidin shodmen,

Ul vafo bilmonki qilmas, **yo qilur**.

Dilbarimning sochi sumbul, yuzlari **gulzor erur**,

Bo'yina oshiq sanavbar, yuziga **gul zor erur**

(S.S.).

Bundan tashqari, muayyan so'zning omonimik xususiyatini hisobga olib yaratiladigan Lutf san'ati[6] ham mavjudki, bunda bir so'z orqali ikki so'zning ma'nosi o'qila beradi:

Kun tushta ko'rgali seni tushti zavolga,

Oy tong'a qoldi, kecha boqib ul jamolga. (L.).

Birinchi misraning mazmuni: 1. Tush payti, kun seni ko'rish uchun pastga tushdi.

2. Kun seni tezroq tushida ko'rmoq uchun shoshildi-ko'z yumdi-uyquga ketdi-botdi.

Ikkinchi misraning mazmuni: 1. Oy kechasi uning jamolini ko'rib, bunday go'zallikka hayron bo'lib qoldi-tang ahvolga tushdi:

2. Oy kechasi ul go'zal jamolini ko'rib, hayratdan tong otguncha unga boqib qoldi. (termilib chiqdi)

Omonimlardan askiya janrida ham keng foydalaniladi.[7] Chunki askiyada so'zning yo ko'chma ma'nosi yoki omonimlik xususiyati hisobga olinadi:

- Turing, dadasi,... do'konga **mol** kepti.

- A? Nima deding? Ola **mol**mi, qora **mol**mi?

(H. T.)

Sinonimlar

1. Sinonimlar ma'nosi bir-biriga yaqin so'zlar bo'lib, o'zaro nozik ottenka bilan farqlanib turadi. Shuning uchun ham ayrim hollarda ularning biri o'rnida ikkinchisini qo'llash ma'noga kuchli ta'sir etmaydi, ammo ayrim hollarda bunday almashtirish mumkin emas. Masalan, boshiga urdi-kallasiga urdi, deyish mumkin bo'lgani holda «boshim osmonga yetdi» ni «kallam osmonga yetdi» deb qo'llab bo'lmaydi.

Bir qator sinonimlar o'rtasidagi farq sezilmas holga kelib qolganki, buni aniqlash, tushunish va tasavvur etish hamisha mumkin bo'la bermaydi.[8]

Masalan, **isqirt, irkit, isliqi, iqna; majol, mador, hol; bo'ron, dovul; ishq, sevgi, muhabbat; asal, bol; totli, mazali** kabilarning nozik ma'no ottenkalarini izohlash kimlar uchundir qiyin.

Sinonimlar nutqni ravon qiladi, voqea-hodisalarni nozik nuqtalarigacha aniq va mufassal ifodalash imkonini beradi, shuning uchun ham sinonimlar va ulardan to'g'ri, o'z o'rnida foydalanish stilistikaning bosh masalasidir. Stilist sinonimlar o'rtasidagi ottenkani aniq ochib berishga intilishi lozim.

2. Sinonimik qatorni tashkil etuvchi so'zlar ma'nosi va qo'llanishiga ko'ra o'zaro farq qilishi mumkin. Masalan, **oraz, chehra, jamol, sabo, tabassum, dudoq, kokil** kabi so'zlar, asosan, poetik (badiiy) nutqqa xosligi bilan; **xasta, betob** kabilar eskirganligi va jonli nutqda, **bemor** so'zi badiiy nutqda ko'p ishlatishi bilan ajralib turadi.

Sinonim so'zlarning bir guruhi salbiy yoki ijobiy munosabat bildiradi: ular jonli so'zlashuv va badiiy uslubda munosabat ifodalashga xizmat qiladi: **chehra, jamol** so'zlari ijobiy; **aft, bashara** so'zlari salbiy munosabat ifodalaydi, **diydor** so'zi esa qanday so'z bilan birikishiga ko'ra ham ijobiy (diydoriga to'ymoq) ham salbiy (diydoring qursin) munosabat ifodalashi mumkin.

Sinonimlar quyidagi xususiyatlarga ega:

a) so'zlovchining shaxs, predmet va voqelikka munosabatini qo'shimcha izohsiz aks ettiradi;

b) nutqni ravon, jozibali, ta'sirchan qiladi;

v) voqelikning nafis nuqtalarigacha (nozik ottenkalar) ifodalashda asosiy vosita hisoblanadi;

g) gap ichida o'rinsiz takrorga chek qo'yadi (aks ettiradi, tasvirlaydi, bayon qiladi, ifodalaydi kabi);

d) juftlashib kelganda ma'noni kuchaytiradi, umumlashtiradi;

ye) biri ikkinchisiga aniqlovchi bo'lib kelib, fikrni obrazli ifodalaydi: Saida damo-dam iljayib kulayotibdi, (A.Q.);

yo) birini ikkinchisiga zid qo'yish orqali vaziyatni yumshatishga intilishni ko'rsatadi: Bunisi oq mum . . . shimisa ham bo'ladi, chaynasa ham bo'ladi. (A.Q.);

Ba'zan esa bunday zid qo'yish orqali ma'no kuchaytiriladi: Yig'latti meni demaki, siqtatti meni. (N.);

j) ikki sintaktik butunlik tarkibida qo'llanib, biri ikkinchisining ma'nosini xarakterlaydi, aniqlaydi, ajratadi: ... yana kuldi, yosh boladay o'zini tutolmay qiqirlar edi. (A.Q.)

Alisher Navoiy «Muhokamatul-lug'atayn» asarida sinonimlar, ularning qo'llanishi va ma'nodagi farqlarini o'z vaqtida juda keng va aniq bayon qilib berganki, bu zamonlar osha ham o'z qiymatini yo'qotmay kelmoqda.

Antonimlar

1. **Antonimlar** (gr. anti-qarshi va onuma-nom) qarama - qarshi ma'noli so'zlar bo'lib, biri ikkinchisini inkor etadi, lekin bu inkor yangi tushuncha bilan bog'liq bo'ladi. Bu tushuncha esa voqea-hodisalarda tabiiy manfiy va musbat tomonlarning mavjudligini hamda ularning o'zaro nisbiy aloqadorligini aks ettiradi. Masalan: katta borligi uchun kichik bor, keng borligi uchun tor bor, kecha borligi uchun kunduz bor, yaxshi borligi uchun yomon bor, demak, antonim qarama-qarshi ikki qutbdir.

Antonimdagi inkor umuman inkor etish emas, biror narsa-hodisaning qarshi tomoni (ikki argumentdan biri) ni tasdiqlash orqali inkor etishdir. Masalan: «**uzun**» so'zining inkori «**kalta**» («qisqa»)dir. Lekin bu antonimlik inkordir. Uni «uzun emas» deb inkor etish ham mumkin, lekin bunda «uzun»lik inkor etilsa ham, «kalta»lik tasdiqlanmaydi. Shu sababli «uzun» va «uzun emas» antonim bo'la olmaydi.

Antonim tushunchasi antonim so'zlarining birga (juft) kelishi yoki bir gap tarkibida qo'llanishi bilan bog'liq. Ayrim gap tarkibida qo'llangan antonim fikr ifodasidagi zarur so'z sifatida xizmat qiladi, xolos. Masalan, Uzoq yo'l bosib keldi, gapida antonim yo'q, uzoq so'zi shu gapda tasvir uchun zarur bo'lgan xolos.

Matniy antonimlar deb yuritiluvchi hodisalar mohiyat e'tibori bilan antonim emas, masalan, iliq qarash qildi - yov qarash qildi kabilarda antonimik munosabat aks etsa ham, bu yerda hech qanday antonim yo'q. Demak, leksik jihatdan so'zlar ayrim olinganda bir-birini tasdiq yo'li bilan inkor etsagina antonim bo'la oladi.

2. Antonimlar fikrni lo'nda, aniq va ta'sirli ifodalashda, badiiy tasvirda turli usullarni qo'llashda muhim uslubiy vositadir. Ular so'zlashuv, badiiy va publitsistik uslubda keng qo'llanadi, rasmiy–ish va ilmiy uslubda esa kam ishlatiladi.

Antonimlarning uslubiy xususiyatlari quyidagicha:

a) narsa-hodisalarni umumlashtiradi, jamlaydi (juft holda), bu juftlik ifodalagan mazmun-tushunchani boshqa so'z, ibora, gap bilan berish mutlaqo mumkin emas. Majlisga **katta-yu kichik** to'plandi. Mana shu umumlashtirish orqali fikr kuchli, ta'sirli va obrazli ifodalanadi;

b) antonimik juftlikdan foydalanib, birining ma'nosi kuchaytiriladi, alohida ta'kidlanadi, tinglovchiga ta'sir etiladi. Kuchaytirish ko'pincha keyingisiga nisbatan bo'ladi: **yuraging yumshoq, irodang qattiq**;

v) real voqelikni tasviriy ifodalashga xizmat qiladi: Saida goh boshqalardan **oldin**, goh boshqalardan **keyin** boychechak aytar edi. (A.Q.) **Tashqarisi** boshqa-yu, **ichi** boshqa (A.Q.) – kontrast, antiteza hodisasi; «Sevimli yozuvchimiz Oybek antonimlarning bu xususiyatidan juda ustalik bilan foydalangan».[9]

g) ma'noni bo'rttiradi, vaziyatning oxirgi chegara-imkoniyat darajasida ekanini ko'rsatadi: Qalandarov kechani **kecha**, kunduzni **kunduz** demay, o'z ishiga juda qattiq yopishdi. (A.Q.)

Nutqda antonimlarlan o'ylab va o'rinli foydalanish zarur, aks holda fikriy xiralik, chalkashlik kelib chiqadi.

Lug'at tarkibining faol va passiv so'zlari

1. **Arxaizmlar** (yun. archaios – qadimgi) davr o'tishi bilan ayrim narsa, voqea-hodisalarning yangi atalishi natijasida eski atamaning passivlashuvi sababli ma'lum sharoitda ishlatiladigan so'zlardir. Masalan, **bitik**, **yozuq**, **tilmocho**, **aqcha**, **ulus** kabi so'zlar ma'lum bir tarixiy sharoitda faol qo'llangan bo'lsa, bugungi adabiy tilimizda ishlatilmaydi.

Arxaizmlar uslubiy jihatdan ma'lum darajada ahamiyatga ega. Badiiy ijodda yozuvchi va shoirlarimiz davr koloritini berish, obraz yaratish, shaxslarning toifasini bevosita ko'rsatish maqsadida tarixiy mavzuda yaratilgan asarlarida arxaik so'zlardan foydalanadilar: Bitta mushak uch miri! (A.Q.). Qalliqdan vaqting chog'mi? (H.H.)

Ma'ruza va suhbatlarda, ilmiy-ommabop asarlarda arxaizmlardan foydalanish noo'rindir, tarixiy mavzularda gap borganda esa, ularni dubletlari bilan ishlatgan ma'qul.

Istorizmlar (gr. historia) hozirgi kunda uchramay butunlay yo'qolib ketgan narsa va hodisalarning nomini bildiruvchi so'zlar bo'lib, ularning o'rnini bosuvchi boshqa so'z ishlatilmaydi. Masalan: **omoch**, **bakovul**, **yasovul**, **qozi**, **bek**, **vasiqa**, **gumashta**, **xon**, **amir**, **mirshab**, **vazir**, **qo'rboshi** kabi so'zlar anglatgan narsa-predmetlar o'zi yo'q bo'lib ketgan, shu bilan ularning nomi ham iste'moldan chiqqan.

Istorizmlar hech qanday nutq uslubida ishlatilmaydi, faqat tarixiy mavzuda yaratilgan asarlarda yozuvchi tarixiy narsa-hodisalar haqida to'g'ri, aniq tushuncha berish maqsadida ulardan foydalanadi: ...**ellikboshi** mo'ylabini buradi (O.) Olimbek **dodxoning** sakkiz xotini bo'lib,... (A.Q.) **Amir pristavga** xabar qilishni aytdi. (A.Q.)

2. **Neologizmlar** (yun. neos-yangi va logos-so'z) ijtimoiy hayotda, ilm-fan, texnika sohasida, paydo bo'lgan yangi narsalar, ong-tafakkurda hosil bo'lgan yangicha tushunchalarni atovchi yangi so'zlar bo'lib, ularning ko'pchiligi termin xarakteridadir. Demak, ular jamiyat ehtiyojlari tufayli paydo bo'ladi.

Neologizmlar dastlab o'zi aloqador bo'lgan soha kishilari o'rtasida iste'molga kiradi, so'ng ilm ahliga o'zlashadi va nihoyat ommalashadi. Neologizmlar davr o'tishi bilan keng iste'molga kiradi va neologizmlikdan chiqadi. Masalan: **erksevar**, **tinchliksevar**.

Bozor iqtisodiyoti, tadbirkor, bakalavr, magistr, fermer kabi neologizmlar bugungi tilimizda umumiste'moldagi so'z sanaladi.

Neologizmlardan foydalanishda mavjud tushunchadan boshqacharoq biror rangdorlik, ma'no aniqligi bilan bog'liq bo'lgan yangicha tushunchani ifodalash nazarda tutiladi.

Neologizmlarning ko'pchiligi ilmiy, publitsistik uslubda qo'llanadi.

Neologizmlar dialektlardan adabiy tilga o'tish orqali ham hosil bo'lishi mumkin.[10]

Hayotni, predmetlarni, voqea-hodisalarni, ular yuzasidan hosil qilingan tushunchalarni aniq aks ettirish uchun neologizmlar hosil qilinadi.

Neologizmlar abbreviaturalar yasashda haddan tashqari ko'payib ketdi. Albatta, ko'pchilikka tanish bo'lmagan korxona, tashkilot, muassasa nomini qisqartirish noto'g'ri. Olimlarning fikricha, «turli sabablarga ko'ra asosiy talabga, ya'ni umumxalq tili tuzilishiga to'g'ri kelmaydigan so'zlarni» ishlatishdan qochish kerak.[11]

3. Har qanday til boshqa tillardan olingan so'z, ibora va qo'shimchalar hisobiga boyiydi, taraqqiy qiladi, silliqlashadi. O'zbek tili ham arab, fors-tojik, hind, uyg'ur, xitoy, mongol tillaridan kirgan so'z, ibora va qo'shimchalar hisobiga boyigan. Tilimizda, ayniqsa, arabcha va fors-tojikcha so'zlar anchagina. Masalan: oynoma, ro'znoma, manzil, faxriy, hudud, ta'til kabi. Ayrim ibora va affikslar ham bor. Bular umumxalq tili doirasida keng iste'mol qilinadi.

O'zbek tili xorijiy tillar ta'sirida juda boyib bormoqda. Xususan, mustaqillikdan so'ng ijtimoiy munosabatlar kuchayishi, fan-texnika hamkorligi va taraqqiyoti tufayli, turli yo'llar bilan rus tilidan so'z olish juda kuchayib ketdi.

Olinganlarning kundalik hayot bilan bog'liq bo'lgan turlari umumiste'molda bo'lsa, ko'pchiligi soha kishilari nutqida uchraydi.

Shuning uchun ularning anchagina qismi ilmiy uslubda, shuningdek, ma'lum sohani tasvirlovchi badiiy asarlarda uchraydi.

Badiiy va publitsistik uslubda ekzotik (yun. exotikos) so'zlar uchraydiki, so'zlovchi o'zga yurt, xalq, shu xalqning urf-odati, turmushi, madaniyati haqida to'g'ri va aniq tasavvur hosil qiladi. Ekzotik so'zlar chet el adabiyoti ilg'or namunalarini tarjima qilish orqali ko'payib bormoqda.

Qo'llanishi chegaralangan leksik qatlamning uslubiy xususiyatlari

O'zbek tili ko'p shevali tillardan hisoblanadi. Shuning uchun uning dialektik qatlami g'oyat boy va xilma-xildir.

1. **Dialektal** farq avvalo so'zlar talaffuzida, grammatik formalarning ishlatilishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Adabiy til bilan sheva va shevalararo farq leksik qatlamda ham anchagina. Nutq madaniyatini yuksaltirish uchun jiddiy kurash ketayotgan hozirgi kunda lingvistik va ekstralingvistik faktorlar tufayli bunday farqlar qisqarib bormoqda.

Dialektizmlar mahalliy sheva vakillari va badiiy asarlarda personajlar nutqida uchraydi. Bunda so'zlovchi obraz yaratish, personajlarning qaysi sheva vakili ekanligini ularning o'z so'zlari bilan aytish-mahalliy kolorit berishni ko'zda tutadi: ...nega **o'ziz** shakar lavlagi deysiz? (N.A.) Bugun **bizzanikiga kelila**. (Jonli nutq.).

Dodlama, dodlama, dod **sasi galdi**

Qarshining cho'lidan yor **sasi galdi**. (Qo'shiq).

Adabiy tilda dialektizmlarni ishlatishda so'zlovchining qaysi sheva vakili ekani ham nutqqa ta'sir etadi.[12] **Adasi** bilan **oyisi** qotib-qotib kulishdi. (N.A.) Dadasi **patinjon** sotgani ketdi (Jonli nutq.) kabi.

Dialektizmlar kulgi, mazax uchun xizmat qilishi ham mumkin. So'zlaringiz **mutti**, **mutti**, **bag'rim yonib ketutti** (Qo'shiq).

2. **Professionalizmlar** (lotincha professio-kasb-kor, mutaxassislik) ma'lum kasb-hunar kishilari nutqida ishlatiladigan so'zlar bo'lib, muayyan soha faoliyatiga bag'ishlangan badiiy, publitsistik va ilmiy asarlarda qo'llanadi. Bunda so'zlovchi o'sha soha narsa-hodisalarini aniq ifodalash, kishilarning nutqiy manerasini aniq ko'rsatish maqsadlarini ko'zlaydi. Masalan, xalqimizning tarixiy taraqqiyoti, sharoiti, turmush tarzining ko'rinishlari bo'lmish suvoqchilik, etikdo'zlik, dehqonchilik, chorvachilik, ipakchilik, kulolchilik bilan bog'liq bo'lgan qator leksik birliklar borki, bu haqda prof. S. Ibrohimovning «Kasb-hunar leksikasi»[13] kitobida yetarli ma'lumot berilgan.

Termin (lot. terminos-chek, chegara, chegara belgisi)lar ham professionalizmning bir ko'rinishidir. Ular ilm-fan, texnika, san'at, madaniyat kabi sohalaridagi ma'lum tushunchalarni aniq ifodalovchi so'z va so'z birikmalaridir. Terminlar hech qanday o'zgarishsiz talaffuz etilmog'i va yozilmog'i lozim. Aks holda ma'no o'zgarib ketishi mumkin: **karta, atlas** so'zlarining o'z urg'usi bilan aytmaslik; **oluv, qo'shuv, ko'paytiruv** so'zlarini **olish, qo'shish, ko'paytirish** deb aytish va yozish ma'noning buzilishi, voqelikning noto'g'ri tasvir etilishi, noto'g'ri tushuncha demakdir. Demak, terminlarni to'g'ri ishlatish uslubiy ifoda nuqtai nazaridan juda muhimdir. Terminlar ilmiy uslubga xosdir. Lekin radio, televideniye, matbuotning omma bilan aloqasi yaqinlashgan sayin bular orqali bir qator terminlar iste'molga kirib bormoqda. Masalan, **menejment, marketing, litsey, kollej, investr, konsern, xolding** kabi so'zlar shular jumlasidandir.

Ommaga mo'ljallangan maqolalar, korrespondensiyalar, reportajlar, ilmiy-ommabop asarlarda terminlarni ko'p ishlatish yoki umumiste'molga kirmaganlarini izohlamaslik xatodir.

3. **Kanselyarizmlar** hayot taqozosi bilan yuzaga kelgan bo'lib, davlat va jamoat tashkilotlarining o'zaro va aholi bilan aloqasi uchun, turli qaror-farmoyishlar, pul va materiallarni rasmiylashtirish, hisobga olish, e'lon qilish kabilarga xizmat qiluvchi so'z, iboralardir. Ular terminlarga yaqin, lekin shtamp jumalari, aktualligi, ma'lum darajada ommaga tushunariligi bilan ajralib turadi. **Kanselyarizmlar** rasmiy ish uslubining qurilish materialidir.

Kanselyarizmlarga salbiy qarash, «nutq shtamplarini, siyqa ifodalarni, tayyor shablonlarni hosil qiladi»[14] deb ularning ahamiyatini kamsitish o'rinli emas. «Hosildorlik oshirilsin», «Hosildorlikni oshirish tadbirlari ishlab chiqilsin», «Ichki rezervlar qidirib topilsin» kabi shtamplar o'tkir siyosiy ruhi, ommani harakatga keltiruvchi ta'sir kuchi ifodaliligi sodda va mazmun chuqurligi bilan hech qachon qarimaydi, siyqalashmaydi. Biroq jangovar ruh kashf etuvchi yuqoridagi shtamplarni «chora ko'rildi», «ko'rib chiqildi», «ishda o'rnak ko'rsatdi», «hammaga namuna bo'lmoqda» kabi siyqa shablonlar bilan aralashtirmaslik kerak. Bunday shablonlar qanday natija berishi mumkinligini N. Aleyev chuqur tahlil qilib bergan.[15]

Kanselyarizmlardan satira va yumorda, hikoyalarda, birovlarining salbiy xususiyatlarini bo'rttirib ko'rsatishda uslubiy-ekspressiv vosita sifatida foydalanish mumkin: ...**o'ynash tutmasin degan zakun yo'q.** (A.Q.) **Buyursinlar, buyruqlariga mahtalmiz** (Og'z.so'zl.).

4. **Jargonlar** (fransuzcha jargon) «aslida yuqori tabaqa» kishilari nutqiga xos bo'lib, tor doirada qo'llanadigan «sinfiy dialektlar»dir, ular ommaga tushunarsiz va umumxalq tiliga yotdir. Jargonlar boshqa tillardan olib ishlatiladi: **tashrifi hud etgaysiz**, (keling) **tavaqqu' aylang**, (umid bilan kuting) **tavojjuh aylang** (qarang), **oftobi olam** (podsho), **padari buzrukvor** (ota), **ne'mati jannat** (go'zal mahbuba) kabi.

Yuqori tabaqa vakillari o'zlarini «quyi tabaqa» kishilaridan, mehnat ahlidan ustun ko'rsatish, «madaniyatlarini namoyish qilish», ezuvchilik faoliyatlari va hiyla-nayranglarini xaspo'shlash, munofiqona yashirish maqsadida ana shunday yot so'z iboralarni atayin tilga olib kirganlar, nutqlarini «bezamoqchi» bo'lganlar. Bunday so'zlar tilni buzadi va shuning uchun ham xalq tili orasida yashay olmaydi.

Jargonlar badiiy asarlarda maxsus uslubiy vosita sifatida ishlatiladi. Bunda so'zlovchi personajlar toifasini «yashirin» ko'rsatish, xarakterini bo'rttirish, o'ziga xos nutq maneralari koloritini ravshanroq ifoda etishni ko'zda tutadi. H.H. Niyoziy, A. Qodiriy, A. Qahhor va boshqalarning tarixiy mavzularda yozilgan asarlarida bunday so'zlar anchagina uchraydi.

Jargonlar hozirgi tilimizda ham uchrab turadi. Bunda so'zlovchi nutqqa hazil tusini berish, kulgi hosil qilish, kesatq kabi maqsadlarni nazarda tutadi: **ellik ikki qadam ranjida qilganimda yozdim** (Gaz.). ...**borsak, bora qolaylik deb, qadam ranjida qildik** (Gaz.). **Ichkilikka ruju qo'ygan** (Og'z.so'zl.) kabi.

5. **Argolar** (frans. argotizme-<argot-jargon) ma'lum bir guruh, toifa o'rtasida tarqalgan «yasama», «to'qima» so'zlar bo'lib, ularning ma'nosini so'zlovchining o'zi va hamtovoqlarigina tushunadi.

Yakan (pul), **noye** (yo'q), **xanjar** (qorin), **xit** (och), **loy**, **yakan** (pul), **harif** (pul egasi), **shabash** (menga ber), **ligavi** (militsiya), **zamri** (tinch tur), **jukur** (qoch), **xamna** (non) kabi.

Argolar ma'lum toifa kishilari faoliyatiga bag'ishlangan asarlarda, personajlar nutqida qo'llanadi va bu bilan individ yaratiladi. Argolar S.Ravshanovning «Chordoqdan otilgan o'q» qissasida ko'p uchraydi.

6. **Varvarizmlar** (yun. varvarismos) ona tiliga e'tiborsizlik bilan qarovchi, o'zini go'yo «madaniyatli» qilib ko'rsatishga intiluvchi kishilar nutqida o'rinsiz ishlatiladigan chet so'zlar bo'lib, tilni bulg'aydi, nutqni esa tushunarsiz qiladi. Varvarizmlarga qarshi kurash umumxalq ishidir.

Personajlar nutqida uchragan varvarizmlar kishilarning salbiy xarakterini ochibgina qolmay, yumor uchun ham xizmat qiladi va yengil kulgiga sabab bo'ladi. Ba'zan **varvar so'z** bir personaj nutqi ichida «sezilmay ketadi», bunday chog'da ikkinchi personaj o'sha **varvar so'zni** takrorlaydi va uning o'rinsiz ishlatilgani bo'rtib ko'rinadi.

Risolat. Bilmadim. Nechundir **nastrigi buzuq**. Ozoda (o'zini kulgidan zo'rg'a to'xtatib). Kelin oyimning **nastroyniyasini** kim buzdi ekan? (I.S.)

Zuhra . . . siz **jujur** ham emassiz-da xonim, **to'lka** xotinsiz!

Marasul. Xolam ruschaniyam qoyil qiladilar. «**To'lka** xotinsiz!».(A.Q.)

Varvarizmlardan real voqelikni bo'yoqsiz, ammo haqqoniy tasvirlash, nutq jarayonini aniq ko'rsatish maqsadida ham foydalaniladi. Shu bugunoq «**yest bo'ladi**» (U). Bo'stonga uylanmoqchiman «**Mushayt qilma**» (U.)

Vulgar so'zlar qo'pol, g'ayri madaniy so'zlardir. Ular, asosan, jonli nutqda ishlatiladi. Ba'zan badiiy va publitsistik uslubda ham uchraydi.

Vulgar so'zlarni qo'llash orqali so'zlovchi til obyektiga nisbatan shaxsiy (salbiy) munosabatlarni ifodalaydi va tinglovchida ham shunday tuyg'u uyg'otishga muyassar bo'ladi:

Buxoro bir oltin kosa,

Qon, yosh bila limmo-lim

Dayus amiri Olim! (G'.G'.)

To'g'ri, **itvachchalar** orqamizga o'tib olmoqchi. (U). Yegan anoringni **o'ynashing** olib kelganmidi? (A. Q) **Ko'rnamak, it fe'l**. (H. H)

Vulgar so'zlar munofiqlona, ayyorlik uchun «erkalash» ma'nosida ishlatilishi mumkin: xotinlik bo'lib qolganingga shukur qilsangchi, **bachchag'ar!** (H.H.) Ey, **tentak**, yuzingni birov ko'rgani bilan yeyilib qoladimi? (H.H.)

Emotsional – ekspressiv leksika

1. Umumiste'moldagi odam, uy, daraxt, yaxshi, oq, qora, men, sen, yur, ber kabi so'zlar uslubiy neytral so'zlar bo'lib, barcha nutq uslublarida ishlatilaveradi.

2. Bir qator so'zlar leksik – semantik jihatdan ayrim olinganda ham yo salbiy, yo ijobiy jilo bera oladi: **chehra, jamol, ruxsor- ijobiy; bet, aft, bashara, turq-salbiy; bosh-neytral, kalla-salbiy** kabi.[16]

Bundan tashqari, ayrim so'zlar guruhi badiiy uslubga xos bo'lsa, (**sabo, oraz, chehra, jamol, qalb, tabassum, tamanno, tasanno** kabi), ayrimlari ko'tarinkilikni ifodalaydi va tantanali nutqqa xos bo'ladi. (**navqiron, istiqbol, mag'rur, muqaddas, muhtasham, muazzam, azim, ajabtovur, hayratomuz**, kabi.)

Salbiy munosabat bildiruvchi so'zlar qatoriga siyosiy-publitsistikada ishlatiladigan **qora guruh, iblis devori, irqchilar, bosqinchilar, soxtalashtiruvchilar** kabi so'z va iboralar ham kiradi. Ularni nutqda qo'llash orqali xalq, vatan dushmanlariga, bosqinchi to'da va boshqalarga g'azab, nafrat hissi kuchaytiriladi.

3. **Evfemizmlar** (yun. euphemismos < eu – yaxshi] phemi -gapiraman) yumshoq, yoqimli, madaniy so'z-iboralaridir. Ular, ko'pincha, aytish noqulay bo'lgan so'z (iboralar) o'rnida qo'llanadi va bu bilan fikr obyektiga ham, tinglovchiga ham hurmat-ehtirom ifoda etiladi: **ikki qat. og'ir oyoq, yukli; ko'z yordi, qulog'i og'ir, ko'zi ojiz, to'laroq**, (semiz o'rnida), **o'rtog'im** (erim, xotinim o'rnida), **chuchuk til** (duduq) kabi.

Evfemizmlar nutqni go'zal, ifodani ravon, vaziyatni qulay, tinglovchini shod qiladi, kishining madaniyat darajasini ko'rsatadi.

Tabular ham evfemizmlarning bir turidir. Tabular insonlarning yovuz kuchlar haqidagi afsonaviy latifa to'qimalari, shuningdek o'rinsiz vahimalari tufayli yuzaga kelgan. Masalan, «**bo'ri**» o'rnida **qashqir**, «**qizamiq**» o'rnida **gul**; «**chayon**» o'rnida **eshak, oti yo'q** deb ishlatilishi kabi.

Ijobiy munosabat ifodalovchi so'zlar ham, ma'no e'tibori bilan evfemizmlarga yaqin turadi. Gap tarkibida ularning bo'yog'i aynan bo'lmasa ham, bir xil sinonimdir, lekin farqi shundaki, evfemik so'z bir nomni boshqa nom bilan ataydi.

Kakofemizmlar vulgar so'zlarning bir turidir. Lekin ular frazeologik ibora ekanligi bilan ajralib turadi.

4. **Frazeologizmlar** ma'lum bir so'zning nominativ ma'nosini uslubiy-ekspressiv bo'yoq, salbiy yoki ijobiy munosabat, ko'tarinki ruh, mag'rurlik yoki achinish ottenkalari bilan ifodalaydi. Ular uslubiy-ekspressivlik jihatdan sinonimlar bilan bir qatorda, tasviriy-obrazlilik jihatdan ulardan ustun turadi.

Frazeologizmlar barcha nutq uslublariga uchraydi. Masalan, **o'qqa tutmoq** kabilar harbiy sohaga, **haqing ketmaydi, qo'ling dard ko'rmasin, misi chiqdi, tuyog'ini shiqillatdi, loy bo'ldi, paytavasi chiqdi, o'mbaloq oshdi** kabilar so'zlashuv uslubiga; **qo'l ko'tarmoq, ovozga qo'ymoq, qo'l qo'ymoq, imzo chekmoq** kabilar rasmiy nutqqa xosdir.

Frazeologizmlarda ham sinonimiya, antonimiya hodisalari mavjud: **tepa sochi tikka bo'ldi-osmonga sachradi, og'zi qulog'ida-boshi osmonga yetgan, hafsalasi pir bo'ldi-tarvuzi qo'ltig'idan tushdi, boshi g'ovladi-miyasi vang' bo'ldi** (sinonimiya), **to'g'ri yo'lga soldi-yo'ldan ozdirdi, tepa sochi tikka bo'ldi – boshi osmonga yetdi, dili ochildi-ta'bi xira bo'ldi, oralaridan qil o'tmaydi – oralaridan mushuk o'tgan** (antonimiya).

Ko'p ma'nolilik frazeologizmlarda ham uchraydi: **ovozi o'chdi**: 1) jim bo'ldi (gapirmadi), 2) kelmay qo'ydi, 3) harakatdan to'xtadi kabi.[17]

Frazeologizmlar nutqni ifodali qiladi, fikrni obrazli va bo'rttirib ifoda etadi, obrazlar xarakterini chizishda, tinglovchiga salbiy yoki ijobiy ta'sir etishda, nutq ta'sirchanligini oshirishda, nutq obyektini muayyan paytdagi ahamiyatini ta'kidlashda so'zlovchiga keng imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun ham badiiy nutqda, xalq og'zaki ijodida, jonli so'zlashuvda ulardan keng foydalaniladi.

Obrazlilik darajasi jihatdan ham sinonimik frazeologizmlar farq qiladi: **boshiga yetmoq-boshini yemoq, og'zi qulog'ida-boshi osmonga yetdi** kabilarning keyingisida ma'no kuchliroq, obrazliroqdir.

Frazeologizmlar ixchamlik va lo'ndalik uchun ham xizmat qiladi. Bir frazeologik butunlik ifodalagan mazmunni boshqa hech bir ibora, gap bilan berish mumkin emas. Biroq rasmiy ish uslubida qo'llanuvchi ayrim frazeologik butunliklar nominativ vazifa bajarishi monosemantik xarakterga ega bo'lgani sababli, ularning sinonimini qo'llash- «tarjima» qilish mumkin: **imzo chekmoq - imzolamoq, qo'l ko'tarmoq-tasdiqlamoq // rozi bo'lmoq** kabi. Bunday frazeologik birikmalarda uslubiy bo'yoq bo'lmaydi, yoki bo'lsa ham juda kuchsiz.

5. Hazil-mutoyibalar metafora va metonimiyalarga o'xshaydi va maxsus leksik vositasi yo'q: istalgan so'z, ibora, gap nutq sharoitiga ko'ra hazil uchun xizmat qilishi mumkin.

Ma'lumki, kulgi uzoq umr, vaqtichog'lik, salomatlik va mehnat unumdorligi garovidir. Shuning uchun xalqimiz uzoq o'tmishdan hazil va askiyaga ahamiyat berib kelgan. Qayerda askiya, nafis hazil bo'lsa, o'sha yerda kulgu, xursandchilik, ruhiy tetiklik, jismoniy bardamlik, dillarning ravshanligi, ishning unumi, og'irlikning yengillashuvi va ulkan ishga ishtiyoq, g'alabaga ishonch bor. Shuning uchun bo'lsa kerakkim, qayerda, qaysi kasb orasiga kirmang, jozibador askiyalar, ko'ngilochar hazil-mutoyibalarni eshitmay qolmaymiz.

Ulug' kishilar, rahbar xodimlarning hazili g'oyat katta tarbiya-ta'sir kuchiga ega.

Hazil – mutoyibalar yumoristik hamda chandish shaklida bo'lishi mumkin. Bu turlar badiiy adabiyot va xalq og'zaki ijodida ham mavjud.

Har qanday hazil uslubiy rangdorlik, ekspressiya bilan bog'liq bo'lgan biror maqsad (samimiylik, vaziyatni yumshatish, yengil tanqid, yengil kulgi va boshqalar) ni nazarda tutadi. Masalan: **Muxbir janoblari, bu savolga siz javob bering!** (Umumiy kulgu, chapaklar, (I.S.) **Zuhraning so'zini Marasul tanqid va kulgini nazarda tutib takrorlaydi: Tulki xotinsiz!** (A.Q.)

«O'rtoqlik hazillari», «Yangi yil hazillari» va boshqalar ham kishida zavq-shavq uyg'otadi, ayrim zafarlarga chorlaydi, so'zlovchining xolis orzu-istagini ifoda etadi.

6. Maqol-matal va hikmatli so'zlar bayon qilinayotgan fikrning gultoji bo'lib, so'zlovchining nutqini o'tkir va ta'sirli qiladi, badiiy ko'rkinini oshiradi.[18] Ularda chuqur mazmun, falsafiy mushohadaga boy xulosalari, asr-asrlarga teppa-teng daxldor bo'lgan qimmatbaho fikr xazinalari gavdalanadi.

Maqollar, matal va hikmatli so'zlar ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga aloqador bo'lib, ularni o'z o'rnida ishlatmoq darkor.

Hayotda shundayki, ayrim kishilar oddiy munosabatlarda ham maqol, matal va hikmatli so'zlardan, ayrimlari esa she'rlardan, ayrimlari tantanavor so'zlardan ko'p foydalanadi. Badiiy va publitsistik uslubda ham xuddi shunday holni ko'ramiz. Bunda yozuvchilar o'z nutqlarini obrazli, shirali qilish bilan birga personajlarga nutqiy xarakteristika berishni ham ko'zda tutadilar. A.Qodiriy, Oybek, G'.G'ulom, A.Qahhor asarlarida maqol, matal va hikmatli so'zlar ko'p uchraydi. **Yolg'iz otning yo'rg'asidan chiqarmi chang** (G'.G'.) Lekin ularni buzib, noto'g'ri ishlatish («sichqonga don qayda, qassobga jon» deganlaridek) asrlar davomida yaratilgan xalq boyligiga e'tiborsizlik bilan qarash oqibatidir.

Ko'rinadiki, tilshunoslikning leksika sohasi uslubiyatda juda katta o'rin tutadi.

7-Ma'ruza

Morfologik uslubiyat

Reja:

1. Til morfologik vositalarning uslubiy xususiyatlari
2. Ot formalarining uslubiy xususiyatlari
3. Sifatlarning uslubiy xususiyati
4. Son uslubiyati
5. Olmosh uslubiyati
6. Ravish uslubiyati
7. Ko'makchilar uslubiyati
8. Yuklamalar uslubiyati

Til morfologik vositalarning uslubiy xususiyatlarini belgilashda, asosan, ekspressiya bilan bog'liq bo'lgan tomonlarni nazarda tutmoq lozim, chunki so'z turkumlarining asosiy shakllari, masalan, atoqli ot, turdosh ot, qo'shma ot, sifat, asliy, nisbiy sifat, son, son turlari, fe'l, fe'l shakllarining barcha qismi kabilar ekspressiya jihatdan uslubiy xususiyat kasb etmasligi mumkin. Masalan, sonlarning hamma nutq janrlarida ishlatilishi mumkinligini alohida ta'kidlash uchun zarurat yo'q, negaki bu ixtiyor talab qilmaydigan aksiomadir.

Til morfologik vositalarining uslubiy-ekspressiv xususiyatlari haqida gapirganda, otlardagi modal formalar, son, kelishik kategoriyalarining, sifat darajalari, ularning modal forma hosil qiluvchi elementlari, sonlarning ayrim turlari, olmoshlarining nutq paytiga ko'ra tanlanishi, fe'l formalarining ko'chgan ma'noda qo'llanish holatlari, bog'lovchilarning ishlatilish-ishlatilmaslikdagi ma'no o'ttenkalari kabilar nazarda tutiladi. Ba'zan esa formalar sinonimiyasi, jumladan, kelishik affikslari almashinuvi, egalik affikslarining tushish-saqalanishi, bir o'rinda ikkinchisi kelishi kabi sinonimik tuzilmalar ham morfologik uslubiyatning tarkibiy qismini tashkil etadi.

Ot formalarining uslubiy xususiyatlari

Ot formalarining uslubiy xususiyatlari dastlab ko'plik ko'rsatkichlari, turlovchilar va subyektiv baho ifodalovchi affikslar misolida zuhur etadi. Til va tafakkur taraqqiyotining bugungi bosqichida insonlar obyektiv olam va uning hodisalaridagi eng olis, ko'z ilg'amas nuqtalaridagi nozik tomonlarni, eng nafis o'ttenkalarni ilg'ab olmoqdalar va uni tilda mumkin qadar aniqroq, batafsilroq bayon etishga intilmoqdalar. Ana shu zarurat, intilish oqibatida bir shaklni ikkinchi bir mazmun ifodasi uchun qo'llash hodisasi ko'payib bormoqda. Demak, formalarining mazmun taraqqiyoti obyektiv real borliq va real voqelikdir.

Ot grammatik kategoriyalarining stilistik xususiyati faqat ularning sinonimiyasi masalasi emas, balki boshqa holatlarda qanday stilistik xususiyat kasb etishi masalasi bilan ham qat'iy bog'langan.^[1] Masalan, kichraytirish, erkalash formalarining ishlatilishi kabi.

Bu affikslarda sinonimiya kam uchraydi.

Ko'plik kategoriyasi uslubiyligi

O'zbek tilida «ko'plik» degan tushuncha kategoriya sifatida maxsus affiks **-lar** orqali ifodalanadi. Bu formaning asosiy vazifasi predmetning birdan ortiq ekanligini ko'rsatishdir. Ilg'or fermerlar qisqa muddatda o'z majburiyatlarini bajardilar. (Gaz.)

-lar formasining mazkur gap tarkibidagi «majburiyatlarini», «bajardilar» so'z formalaridan tushirilishi uslubiy jihatdan to'g'ri emas. Ko'rinadiki, normativ grammatika qonun-qoidasidan chetga chiqish ham uslubiy xatodir. /oddiy uslubiyat/ Oldida son turkumidagi so'z-aniqllovchisi bo'lgan so'zdan so'ng **-larni** qo'llash ham shunday xatodir.

-lar formasining normativ grammatika qonun-qoidalaridan chetga chiqib, ammo ma'lum bir maqsad bilan ishlatilishi ekspressivlik bilan bog'liqdir.

-larning ko'plikdan tashqari **hurmat, kinoya, taxmin, tur, yaqinlik, kuchaytirish** kabi ottenkalari mavjud.

Egalik affikslarining uslubiy xususiyatlari

Hozirgi o'zbek adabiy tilida egalik affikslarining variantlari juda kam: **-ngiz, -ingiz, -nglar, -inglar**, ba'zan **-laring**.

-ingiz formasi adabiy va so'zlashuv uslubida bir xil mazmun uchun xizmat qiladi. Qolganlari so'zlashuv /dialektal/ nutqiga xosdir.

Egalik affikslarining qo'llanishida belgili-belgisizlik va qaratuvchi so'zning tushirilishi yoki saqlanishi ma'lum jilo kashf etadi.

1. Qaratqich formasidagi so'z saqlanganda, qaralmishning egalik affiksisiz qo'llanishiga imkon tug'iladi. Qaratqich so'z tushirilganda, bunday qo'llanish imkoniyati yo'qoladi.

Qaralmishdan egalik affiksining tushirilishi nutq jarayonida qaralmishning umumiyliigi, umumga mansubligi yoki I shaxs ko'plikni ko'rsatuvchi kishilik olmoshida ifodalangan mazmun bir kishiga aloqadorligi nazarda tutilganligini bildiradi: Shundan so'ng **bizning Oygul** yashnab misoli bir gul /H.O. / «**Bizning ko'chada** ham bayram bo'lajak! /G'.G'/ Agar yuqoridagi gaplarda qaralmishda egalik formasi saqlansa, «**Bizning** /hammamizning/ degan tor ma'no kelib chiqadi. Keyingi gaplarda ham xuddi shunday.

Bizning o'g'il baquvvat o'syapti. (Jonli nutq.) Bu gapda qaralmishning belgisiz qo'llanishi «biz»ning olmoshining birlik /men/ ma'nosi uchun qo'llanishidir. Agar qaralmish belgili qo'llansa, «Mening»lik tushunchasi o'ta mavhumlashuvidan tashqari, yuqoridagi gap semantikasidagi g'urur, quvonch ottenkalari kuchsizlanib, oddiy axborotga yoki kamtarona, ammo ahamiyati «kamaytirilgan» gapga aylanib qoladi.

Qaratqichning tushirilishi egalik affiksini olgan so'zga qo'shimcha ottenka beradi. Bunda quyidagi holat mavjud:

1. Qaralmishdagi egalik affiksi shaxsni ko'rsatib turgani sababli ko'pincha qaratqich tushiriladi. Bunda nutq jarayonida asosiy diqqat egalikni olgan so'zga qaratiladi va shuning o'zi ehtiyojni qondiradi: **Shahrimiz** ko'rkam, **ko'chalarimiz** toza va ozoda.

2. Qaralmishni olgan so'z o'zidan keyingi ko'makchi yoki shu vazifadagi so'zlar bilan bir butun sintaktik funksiya bajarganda, egalik affiksi ko'rsatgan shaxs ega vazifasida keladi va qaratqich vazifasini «o'z» olmoshi bajaradi. Bunday chog'da «o'z» olmoshi qo'llanishi yoki qo'llanmasligi mumkin. Egalik affiksini olgan so'zning ma'nosi ta'kidlanganda, kuchaytirilganda, «o'z» so'zi gap tarkibida albatta saqlanadi: Men bu binoni **o'z kuchim** bilan qurganman.

Bayon etilmoqchi fikr oddiy bo'lganda, «o'z» so'zi qo'llanishi shart emas.

«O'z» olmoshi ham «egalik» bilan turlanib qo'llanishi mumkin. U o'zining Vatan oldidagi burchini sharaf bilan ado etdi kabi. Bunda «o'z» olmoshi tarkibidagi «egalik» affiksi egalikni ko'rsatmaydi, demak o'zi, o'zim, o'zing, o'zimiz, o'zingiz kabi qo'llanishdagi affikslar egalik affiksi emas, shaxs ko'rsatuvchi, shu shaxsni ayrim ta'kidlovchi vositalardir. Gapda «**o'z**» so'zi qo'llanganda, kishilik olmoshi ko'rsatgan shaxs /shaxslar/ yakkaligi, tanholikka oidlik kuchaytiriladi.

«men» olmoshiga ba'zan she'riyatda **–ning** o'rniga **–im** affiksi qo'shiladi: O'zbekiston Vatanim **manim** /A. O./ kabi.

Bu o'rinda «Men» so'zi qaratqich kelishigida ekani mantiqan aniq.<http://mt.namdu.uz/mod/lesson/edit.php?id=29972> - [ftn2](#) Bunday qo'llanish orqali qarashlilik-xoslik ma'nosi kuchaytiriladi, ifodadagi ravonlik, musiqiylik ortadi.

Egalik affikslari og'zaki nutqda, shuningdek, badiiy asarlarda biri o'rnida ikkinchisi qo'llanganda, kamtarlik-mag'rurlik, erkalash ottenkalarini ifodalashi emotsiya hosil qilishi mumkin.

1. Keling, **xolasi** // **akasi** //, **ammasi** tarzidagi qo'llanishlarda egalik affiksi ortiqcha, lekin kamtarlik, o'ta sidqidillik, goho erkalaniş ifodasi uchun I shaxs egalik affiksi ishlatiladi.

2. II shaxsning birligi o'rnida III shaxs birligi formasini qo'llash orqali evfemistik munosabat, vaziyatga yumshoqlik kiritish maqsadlari ko'zda tutiladi: **Akasi jonidan**, sizga navbat /S.A./...Qiynaganingiz yetar, **jonidan** ... ko'p intizor qilmang /S.A./ ... kabi.

3. **Akasi**, beda tashlab qo'y. /S.A./ tarzidagi qo'llanishlarda so'zlovchi o'zining kattaligi, obro'si va boshqa imtiyoz egasi ekanligini ifoda etadi va vaziyatni yumshatish, silliq muomala maqsadlarini ko'zda tutadi.

4. I shaxsning birligi o'rnida ko'pligi qo'llanishi bilan so'zlovchining kamtarligi, iymanishi, tortinishi kabi ma'nolar ifodalanadi: «**O'g'limiz** olim bo'lsin, - dedi Dildor». /O./ «**Ishimizda** hali kamchiliklar bor, - dedi otaxon». /ishimda demoqchi/. **Taxallusimiz** bu. **O'zimiz** tanlaganmiz. Biz ham she'riyat **muxlisimiz**. Uncha-muncha mutolaa ham qilib turamiz. /Jonli nutq./

Kelishik affikslari sinonimiyasining uslubiy xususiyatlari

Kelishik affikslarining normativ grammatika qonun-qoidalari talabiga muvofiq ishlatish yoki uning buzilishi oddiy uslubiyatning obyektidir.

Kelishik formalarining ko'makchilar bilan sinonimik munosabati, ular o'rtasidagi ma'no nozikliklari ko'makchili sinonimik tuzilmalarning xususiyati bahsida yoritiladi.

Bosh va qaratqich kelishiklariaro sinonimiya

Bosh va qaratqich formolari sinonimiyasi hozirgi zamon tilshunosligining muammolaridan biridir. Darhaqiqat, sen kelganingga xursandman, Men borganimga quvondi. U kelishi bilan yig'ilish boshlandi kabi gaplar tarkibidagi «**sen**», «**men**», «**u**» olmoshlari bosh kelishik shaklidami yoki belgisiz qaratqich formasidami ekani yuzasidan yaxlit fikr yo'q.

Uslubiy nuqtai nazardan va, umuman, bu so'zlar bosh kelishik formasida bo'lib /belgisiz qaratqich emas/, «kelganing», «borganimiz», «kelishi» so'zlaridagi «egalik» affikslari o'zi qo'shilgan so'zning o'zi ko'rsatgan shaxsni bildiruvchi so'z bilan munosabatini qat'iylashtirish, aniqlashtirishga xizmat qiladi. Bu ma'noda ular egalik qo'shimchalari emas, shaxs-son affikslaridir.

Qaratqich va bosh kelishik formalarining vazifaviy qo'llanishi nutq jarayonida so'zlovchining nimani tasdiqlamoqchi ekaniga bog'liq. Masalan, ma'lum ish-harakat, holat va boshqalarning sababi, payti, obyekti ikkinchi birlikdagi subyekt va uning predikati ekani axborot shaklida birinchi o'rinda turganda, sabab, payt, obyekt tushunchasini ifodalagan o'sha birlikning subyekti bosh kelishik shaklida bo'ladi: **Sen kelganingga xursandman**. Bu gapda xursandlik manbai-sababi «sen kelganing»dir. Shuning uchun ham bu gap tarkibidagi «sen» sof bosh kelishik formasidadir.

Agar harakat-holatning sababi, payti, obyekti birinchi harakat-holatning o'zigina bo'lsa, bu harakat-holatning subyekti qaratqich formasida qo'llanib, aniqlovchi vazifasiga o'tadi: **Sening kelganingga xursandman**. Bu gapdan «sen kelding, shuning uchun xursandman» degan emas, «sening boshqa ishingga emas, kelganingga; boshqaning emas, sening kelganingga» degan ma'no kelib chiqadi.

Qaratqich va bosh kelishik shakli almashinuvidagi bunday uslubiy xususiyat shunday tuzilmalarning barchasiga xos.

Bosh va tushum kelishiklariaro sinonimiya

Bosh va tushum kelishigi formalarining vazifadoshligi-sinonimik tuzilma hosil qilishi o'timli fe'ldan anglashilgan harakat – holatning butun gapga yoki shu gapning biror bo'lagiga taalluqli bo'lishiga bog'liq: **Sizni otamsiz deganman men. – Siz otamsiz deganman men. Itni qopmaydi deb bo'lmaydi. – It qopmaydi, deb bo'lmaydi.**

So'zlovchi nutq jarayonida «ko'chirma gap»dagi kesimga e'tiborni jalb qilganda, ko'chirma gap egasi bo'lgan so'zni o'zi ta'kidlash zarurati tug'iladi, natijada o'sha so'zni «o'zlashtiradi» va tushum formasida qo'llaydi: **Erkaklarni** qaridi, keksaydi deb bo'lmaydi /O./ «Biz bu

yosh **qizni** guruh boshlig'i deb faraz ham qilmagan edik». /Gaz./ Tanqid qilgan **kishini** o'z og'aynim deb hisoblamayman. /A.Q./ Quyidagi **talabalarni** universitetni bitirgan, deb hisoblansin. /Buyruq/. Bu kabi tuzilmalarda ko'chirma gapning kesimi bilan deb muallif gapi kesimi hukmiga o'tadi, o'zlashtirilgan ega esa to'ldiruvchi bilan bir butun holda kesimlik vazifasida keladi.

Bu kabi gaplar ko'chirma gaplarga o'xshaydi, biroq, bu «ko'chirma gap» muallifning ichki gapi – o'z gapi bo'lib, nutq ijrosidan oldin xayol (fikr)da voqe bo'lgan gap shaklida biz muallif gapi deb atagan gap bilan birikib ketadi va har ikkisi «deb» orqali o'zaro bog'lanadi. Masalan: «**Siz otamsiz**» gapi nutq jarayonidan oldin fikrda voqe bo'lgan. Bu fikrni tinglovchiga aytish jarayonida so'zlovchi asosiy diqqatni shu gapga qaratga, «**Siz otamsiz debman men**» shaklida, agar gapning kesimiga qaratga, «**sizni otamsiz deganman men**» shaklida qo'llaydi. Ega tushum formasida qo'llanilganda, ikki hukm /otamsiz va deganman/ ni birdaniga o'ziga qaratadi.

Bosh va jo'nalish kelishiklariaro sinonimiya

Bosh va jo'nalish kelishigi formalari ayrim hollarda vazifaviy qo'llanmog'i mumkin va ular uslubiy ifoda nuqtai nazaridan nozik ma'no ottenkasi bilan o'zaro farqlanadi. Masalan: **hovuz suvga to'ldi-hovuzga suv to'ldi; ko'ynagi qonga bo'yaldi-ko'ynagiga qon bo'yaldi; osmon moviy tusga kirdi-osmonga moviy tus kirdi; arqon qo'yga bog'landi-arqonga qo'y bog'landi** kabi.

Bunday tuzilmalarda so'zlovchi nimaning nimaga vosita sifatida qo'llanishini nazarda tutadi. Masalan, nutq paytida diqqat hovuzga qaratilga, /hovuz haqida so'z borsa/, hovuz bosh kelishik, suv vosita bo'lsa, u jo'nalish kelishigi formasida qo'llanadi: **hovuz suvga to'ldi**. Agar diqqat suvga qaratilga /suv haqida gap ketsa/, u bosh, o'rinni ko'rsatgan so'z esa jo'nalish kelishigi formasida qo'llanadi: **hovuzga suv to'ldi** kabi.

Ko'rinadiki, bosh kelishik formasidagi so'z harakat qiluvchi, jo'nalish formasidagi so'z esa tinch turuvchi predmet sifatida /shakliy tomondan/ o'qiladi. Holbuki, ayrim hollarda bunday bo'lishi mumkin emas. Masalan, hovuz hech qachon suvga tomon harakat qilmaydi. Shunga qaramay, bu so'z uslubiy ifoda maqsadiga ko'ra bosh kelishik shaklida /harakatdagi predmet kabi/ qo'llanadi.

Bosh va o'rin-payt kelishiklariaro sinonimiya

Tabiat va jamiyatdagi ayrim hodisalarni obrazli yoki nisbatan aniq ifodalash maqsadida, shuningdek nutq paytida nimaga e'tibor qaratilishi tufayli ayrim hollarda bosh va o'rin-payt kelishiklari o'zaro vazifaviy qo'llanishi mumkin: **rul qo'limda-qo'lim rulda. Suv oy nurida jilvalanadi – Suvda oy nuri jilvalanadi** kabi.

Predmetlarning ko'rinish tasviri obrazli ifoda etilishi nazarda tutilganda, so'zlovchi vosita rolini o'tovchi predmetni bosh kelishik formasida qo'llaydi.

Masalan: Suvda oy nuri jilvalanadi. Bu gapda jilvalangan narsa aslida suv, jilvalantirgan vosita esa nurdir. Lekin so'zlovchi tinglovchi diqqatini nurga qaratgani, nur haqida fikr yuritgani uchun bu so'zni bosh kelishik formasida qo'llaydi. Bunday almashinuvlarda «jilvalanmoq», «tovlanmoq», «mavjlanmoq», «aks etmoq», «yaltiramoq» /yiltiramoq/ kabi fe'llar boshqaruvchi

bo'lib keladi: oftobda chiniqqan **badani terda yaltiradi**. /Darslik/. ...**badanida ter yaltiradi //yiltiradi//** aks etardi. Yomg'irdan so'ng hosil bo'lgan **kamalak quyosh nurida mavjlanadi - quyosh nuri kamalakda mavjlanadi** kabi.

Bosh va o'rin-payt formalari sinonimiyasi boshqa hollarda ham uchraydi. Bunda ham ayni bir voqelikning qaysi tomoniga e'tibor kuchaytirilishi nazarda tutiladi. Masalan: **Fikrizikrimda cho'l – Fikrizikrim cho'lda. Xayolimda sen – Xayolim senda, Yuragim alam o'tida yonadi – Yuragimda alam o'ti yonadi** kabi.

Bosh va chiqish kelishiklariaro sinonimiya

Bu ikki formaning vazifaviy almashinuvi butun va qism /bo'lak/ tushunchalari bilan bog'liq. Lekin ayrim hollarda jins-tur tushunchalari bilan aloqadorlik ham uchraydi. **To'yga ashulachilardan chaqirildi** kabi qo'llanishlarda qism tushunchasi, **talabalardan keldimi?** kabilarda esa tur tushunchasi mavjud.

So'zlovchi muayyan gap tarkibidagi harakat subyektini aniq atamoqchi yoki umundan ajratilgan alohida tur /qism, guruh/ yuzasidan axborot bermoqchi bo'lganda, mazkur gapning egasini bosh kelishik formasida qo'llaydi. «**Ashulachilar chaqirildi**» gapida «ashulachilar» formasi orqali grammatik subyekt /logik obyekt/ aniq ko'rsatilgan. «**Talabalar keldimi?**» gapida esa subyektlar umuman boshqalardan alohida ajratib olingan guruh sifatida namoyon bo'ladi.

So'zni chiqish formasida qo'llash bilan so'zlovchi kamtarlik, ta'kid kabi ottenkalarni qo'shib ifodalamoqchi bo'ladi. «Ashulachilardan chaqirildi» formasida «ha, chaqirildi» degan ta'kid va «ha, ulardan ham chaqirdik» degan kamtarlik ma'nosi mavjud. «Talabalardan keldimi?» shaklida esa ta'kid va qism tushunchasi mavjud. «Ashulachilardan chaqirildi» shaklida ularning miqdori degan tushuncha yo'q. Talabalardan keldimi «keldi» kabilarda esa miqdori degan tushuncha aks etib turadi.

Ayrim hollarda esa bosh kelishik shaklini qo'llash bilan qat'iylik (Menda mehribonchilik yo'q), chiqish formasini qo'llash bilan bir oz yumshoqlik, muloyimlik, kamtarlik, o'ychanlik, ta'sirchanlik kabi munosabatlar ifoda etilishi mumkin. Menda mehribonchilikdan yo'qroq kabi. Bunday tuzilmalarning kesimi ko'pincha «bor» va «yo'q» so'zlari bo'ladi.

Qaratqich va chiqish formalariaro sinonimiya

Bu ikki formaning vazifaviy qo'llanishi butun va qism /to'da, guruh/ tushunchasi bilan qat'iy bog'langan. Agar muayyan so'zdan anglashilgan shaxs-predmet kesimdan anglashilgan hukmga aloqador bo'lmasa, bu so'z faqat qaratqich formasida qo'llanadi: **Maktabning** bog'i katta. **Mening** otam firmada ishlaydi (Jonli nutq.) va hokazo.

Agar qaratqich formasidagi so'z biror tomoni bilan kesimdan anglashilgan hukmga /yoki fe'l formasiga/ aloqador bo'lsa, u holda chiqish formasi bilan sinonim sifatida qo'llanishi mumkin: ...**talabalar**ning biri keldi. Demak, bu gapda qaratqich kelishigidagi so'z qism munosabatlari bilan kesimiga aloqador, ya'ni «kelmoq» harakatining ijrochisi bari bir talabadir. Shuning uchun ham bu gapni biz «**talabalardan biri keldi**» deb qo'llay olamiz.

Qaratqich formasining chiqish kelishigi bilan vazifaviy-sinonim bo'lib qo'llanishi uchun gap tarkibida ishtirok etgan /ba'zan tushirilgan/ qaralmish miqdor bildiruvchi so'z bo'lishi shart. Misol: Alisher **ulardan ko'pini** bilardi. (L.B.) Ulkan **odamlardan birontasi** yo'qligi ularning mavjud emasligini bildirmaydi. Qo'lingizda o'qigan **talabalardan ikki-uchtasi** fan nomzodi bo'lib yetishgan /N.A./ Qani endi **shundan to'rttasini** uzatib yuborsa /A.Q./

Belgi bildiruvchi so'zlar egalik affiksini olgach, miqdor tushunchasi bilan bog'liq bo'lib qoladi: Olmadan **yaxshisini** ol. Qovundan **katta-kattasini** tanla (Og'z.so'zl.) kabi.

Nasriddin afandi **latifalaridan eng qiziqlarini** ketma-ket aytadi. /O./ Temurning **nevaralaridan eng iste'dodlisi** Ulug'bek edi. (L.B.)

Ko'rinadiki, belgi bildiruvchi so'zlar yuqoridagi gaplar tarkibida miqdor tushunchasi bilan bog'lanadi. /to'da, butundan qismni ajratadi/, Shuning uchun ham bu kabi tuzilmalarda qaratqich va chiqish formalari vazifaviy qo'llana oladi.

Ba'zan miqdor bildiruvchi qaralmish so'z gapning kesimi bo'lib yoki kesim tarkibida kelishi mumkin: Oqiljon ilg'or **talabalarning // talabalardan biridir** kabi.

Tushum va jo'nalish formalariaro sinonimiya

Tushum va jo'nalish kelishigi formalarining vazifaviy qo'llanishi uslubiy sinonim sifatida ishlatilishi o'timli fe'ldan anglashilgan-harakatning obyektga qisman ta'sir etishi yoki shu obyektga borib qadalishi kabi tushunchalarni aks ettirishi, shuningdek, o'timli fe'lning ichki formasi o'zgarishi bilan bog'liq.[\[3\]](#) **Otni minmoq, otga minmoq; oyoqni tepmoq-oyoqqa tepmoq; eshikni chertmoq-eshikka chertmoq; stolni mushtlamoq-stolga mushtlamoq; yelkani qoqmoq- yelkaga qoqmoq** kabilarda tushum formasi qo'llanganda harakat o'tgan /ta'sir etgan/ obyekt butun holda tushuniladi; jo'nalish formasi qo'llanganda esa harakat obyektiga yon yoki ustki tomondan qisman ta'sir etadi. Ayrim hollarda ma'nodagi farq sezilmas holga kelib qoladi. «**Otni mindi-otga mindi**» /bunda ma'no juda yaqinlashadi/.[\[4\]](#)

Harakatning ma'lum territoriyada sodir bo'lishini bildiradigan fe'llar tushum formasida obyektни doira shaklida qamrab oladi: **dalani aylanmoq, Qrimni sayohat qilmoq**; jo'nalish formasida esa harakat obyekt ichida ro'y beradi yoki yo'naladi: **dalaga aylandi, Qrimga sayohat qildi**. Biroq bunday sinonimik tuzilmalarning, sinonimlarning ma'nodagi farqini aniq ifodalab bermoq hamisha oson bo'la bermaydi.

Masalan, **gapga tushunmoq - gapni tushunmoq** kabilarning ma'nodagi farqini sezish ham g'oyat qiyin. Biroq ayrim hollarda bu formalar /-ni va -ga/ ni almashtirish-sinonim sifatida ishlatish mutlaqo mumkin emas. Masalan: Voqelikni estetik idrok etish deb nimani tushunasiz? (Gaz.) bu gapni nima deb tushunadi-yu, u odamga qanday ko'z bilan qaraydi. ... (Og'z.so'zl.)

Tushum va jo'nalish formalarining sinonimik vazifa bajarishi ayrim fe'llar semantikasidagi ichki o'zgarish bilan bog'liq. Masalan, o'rganmoq, qaramoq, boqmoq, boshlamoq, o'dag'aylamoq kabi fe'llar ichki formasi o'zgargan so'zlardir. «O'rganmoq» fe'li «bilib olmoq» ma'nosida tushum; ko'nikmoq, moslashmoq, odatlanmoq ma'nosida jo'nalish formasini boshqaradi: Navoiy asarlarini o'rgandi /-ga mumkin emas/, -choyxonaga o'rgandi/ -ni mumkin emas/. Ham bilib olish, ham

ko'nikish ma'nosida esa har ikki formani teng boshqara oladi. /yozishni // yozishga o'rgandi kabi/ «Qaramoq», «boqmoq» fe'llari axtarmoq ma'nosida tushum, nazorat qilmoq ma'nosida jo'nalish formasini boshqaradi. /atrofni qaradi, atrofga qaradi/. Ham qarash, ham nazorat qilish ma'nosida har ikki formani boshqaradi. /**bolani // bolaga qaradi.** / Norbo'taning qizi **doktorlikka o'qiydi** /A.Q./ - **kitobni o'qiydi.** /-**ka o'qiydi** formasida o'qish-bilishdan tashqari kasb o'rganish tushunchasi ham bor./

Tushum va jo'nalish formalari gap tarkibida qo'llangan ikki obyektidan qaysi biriga e'tibor jalb etilishiga ko'ra ikki so'zda vazifaviy o'rin almashadi. Bunda tushum formasidagi so'z harakat ijrosini o'z ustiga olgan, jo'nalish formasidagi so'z esa harakat yo'nalgan predmet bo'ladi: Uni **uydan nariroq borib turishga** ishora qildi – unga **uydan nariroq borib turishni** ishora qildi. Karvon saroy egasi bu **botirlarga O'rdaga borishni** taklif qilibdi. (Ertak) ...**botirlarni O'rdaga borib turishga** taklif qilibdi. O'qigan **qizlarga ish buyurib bo'ladimi?** /U./ O'qigan **qizlarni ishga buyurib bo'ladimi?** Savdogar **bir qutini oltinga to'lg'izib, beribdi.** ...**bir qutiga olinni to'lg'izib beribdi.** (Ertak)

Tushum va o'rin-payt formalariaro sinonimiya

Figural harakatni bildirgan «**kezmoq**», «**aylanmoq**», «**izg'imoq**», «**sayohat qilmoq**» kabi fe'llar obyektini ham tushum, ham o'rin-payt kelishigi formasida boshqarishi mumkin. Bunday fe'llar ma'lum bir teritoriyani to'la yoki qisman bosib o'tilganini yoki harakat shu teritoriya ichida sodir bo'lganini bildiradi. Bosib o'tilgan masofani to'la ekani nazarda tutilganda, obyekt tushum formasida bo'ladi, harakat obyektini figural qamrab oladi: **kimsasiz hovlini keza boshladi.** ... **tandir atrofini aylanib uvlaydi. Dalani izg'ib keldi** kabi.

Harakat obyekt ichida sodir bo'lganda, obyektning to'laligi nazardan soqit qilinganda, fe'l o'rin-payt formasini boshqaradi: **Kimsasiz hovlida keza boshladi.** ...**tandir atrofida aylanib uvlaydi. Dalada izg'ib keldi** (Og'z.so'zl.) kabi.

Demak, bu xil qo'llanishlarda to'lalilik va to'la emaslik tushunchalari aks etgan bo'ladi.

Tushum va chiqish formalariaro sinonimiya

Tushum va chiqish formalarining sinonimik qo'llanishi, asosan, butun va bo'lak tushunchalari bilan bog'liq: **nonni yemoq-nondan yemoq** kabi. Lekin bunday sinonimik qo'llanish jins va tur tushunchalari o'rtasida bo'lishi ham mumkin.

Nutq jarayonida so'zlovchi to'da-guruhdan uning ayrim turi yoki mustaqil butun bo'lagi haqida fikr yuritganda obyektini chiqish formasida qo'llaydi.

Masalan: Uyda o'tirib g'ishtdan, toshdan tilla qiladigan xotin kimga yoqmaydi? /A.Q./ Tokcha ustida yotgan papirosdan olib ... lampadan tutatdi. /O./ Bu misollarda «g'isht». «tosh», «papiros» so'zlari ayrim olingan butun tushunchasi /guruh-to'dadan biri yoki bir nechasi/ ni bildiradi. Bu so'zlar tushum formasida qo'llanganda umumiylik /g'ishtni, toshni/ yoki mustaqil, to'da-guruh bilan bog'liq bo'lmaganlik /papirosni-demak, bir dona papiros/ tushunchasini ifodalaydi.

O'g'ilchasi Mahmudjonning peshonasidan o'pdi. /A.Q./ Suyarni boshidan, yuzidan o'pdi, quchoqladi. /A.Q./ kabi hollarda fe'ldan anglashilgan harakatning qaratqich yoki tushum formasida bo'lgan olmosh ko'rsatgan shaxsga taalluqli ekani, lekin ana shu shaxsga qism orqali ta'sir etgani ifoda etiladi. Obyekt tushum formasida qo'llanganda, harakatning ana shu qism doirasida voqe bo'lgani ifodalanadi. Tushum va chiqish formalariaro sinonimik qo'llanish boshqa hollarda ham uchraydi.

Subyektiv baho formalarining uslubiy xususiyatlari

Subyektiv baho formalari, asosan, og'zaki nutq tufayli badiiy nutqda ishlatiladigan ifoda vositalaridandir. Subyektiv baho formalari **-cha, -gina, -choq, -chik, -loq, -jon, -xon** kabi affiksalar bo'lib, o'zi qo'shilgan so'zdan anglashilgan shaxs-predmetga so'zlovchining turlicha munosabatini ifodalashga xizmat qiladi.

Subyektiv baho formalari erkalatish, kichraytirish va hurmat ma'nolari uchun qo'llanadi:

1. **Kichraytirish ottenkasi.** Bu ottenka **-cha** affiksi orqali hosil qilinadi. So'zlovchi nutq jarayonida o'z tinglovchisiga ruhiy ta'sir ko'rsatish, ko'nglini ko'tarish va yumshoq vaziyatni yuzaga keltirish maqsadida yoshiga nomunosib bo'lishiga qaramay, «yigit», «qiz», «aya» so'zlariga **-cha** ni qo'shib ishlatadi. Ba'zi hollarda bu affiks «bola», «bo'ta», «tog'a», «kelin» so'zlariga qo'shilishi ham mumkin.

-cha «qo'l», «oyoq», «burun». «og'iz», «quloq» kabi so'zlarga qo'shilganda, kichraytirish emas, erkalash ma'nosini ifodalaydi. So'zlovchi nutq obyektining /aniqrog'i: bolaning/ xatti-harakatlari yoki, umuman, holatidan zavqlanganda, unga ichki his-tuyg'u jo'shqinligi bilan munosabatda bo'lganda, yuqoridagi kabi so'zlarga **-cha** ni qo'shib ishlatadi. **-cha** affiksi (chacha formasida) bir so'zda qator takrorlanganda ham kichraytirish, ham ma'no jilosini kuchaytirish maqsadini ifodalaydi: **Keldilar to'yga maqsumu maqsumchayu maqsumchacha.** (Og'z.so'zl.)

Bu qo'shimcha «tugun», «eshak», «chuqur», «uy» kabi so'zlarga qo'shilganda, shuningdek, yosh yigit-qizlarga nisbatan ishlatilganda, uslubiy bo'yoq kasb etmaydi: Singilcham ovundi /N.A./ I-ya mushukcha deb qichqirib yubordi. /N.A./ Balki, real narsani hajm jihatdan nisbatan kichik bo'lgan predmetni aks ettiradi. Uslubiy bo'yoq kasb etganda, kichraytirish ottenkasiga kamtarlik ham qo'shiladi.

-cha affiksi salbiy ottenka ifodalashi ham mumkin. Ma'lum bir shaxs-predmetning xatti-harakati, qiligi yoki boshqa biron tomoni so'zlovchining qarashlariga mos kelmasa, u o'zining salbiy tuyg'usini o'sha shaxs-predmetni ko'rsatgan so'zga **-cha** ni qo'shish orqali ifodalaydi.

-choq, -chiq affikslarinng o'zak-negizga qo'shib ishlatish orqali subyektiv munosabat bildirish hodisalari og'zaki so'zlashuv va badiiy nutqqa xos xususiyatlardandir. Bu ikki affiksni sifat, shuningdek ot yasovchilar bilan aralashtirmaslik lozim: maqtanchiq //chiq, qizg'an+choq //chiq, o'yin+choq //chiq.

-choq affiksi jonivor nomini bildiruvchi, **-chiq** esa jonsiz predmetni ko'rsatuvchi so'zlarga qo'shilib, asosan, kamchilikni ifodalashga /ekspressiyasiz/ xizmat qiladi. Ba'zan esa so'zlovchining iymonishi, kamtarligi kabi ottenkalarni ifodalashi mumkin: Ha, ikkitagina

qo'zichoq oldim. (Og'z.so'zl.) Bu yerda qo'zi oldim deyilmoqchi. **Qopchiqda** bug'doymi, arpami bor edi. (Jonli nutq.) /qopda deyilmoqchi./ «**Qo'zichog'im**», «**toychog'im**», «**bo'talog'im**» kabi qo'llanishlar [leksik uslubiyat](#) obyektidir.

-**chak** affiksi «kelin» so'ziga qo'shilganda kichraytirish emas, yangilik, yangi kelinlik tushunchasini ifodalashga xizmat qiladi. Bu so'z kelinning turmush o'rtog'idan boshqa kishilar nutqida qo'llanganda, egalik affiksini olmaydi. Bu kelinchak juda ham iffatli. Agar egalik affiksini olsa, so'zlovchi uning turmush o'rtog'i bo'lib qoladi. Turmush o'rtog'i ma'nosida qo'llanganda istalgan yoshdagi kelin ayolga nisbatan kichraytirish-erkalash munosabati aks etadi: Bizning kelinchak /imiz/ ishlab charchamaydi-da. Bu kabi gaplarni keliniga nisbatan hech kim ishlatmaydi: qaynota, qaynona yoki boshqalar «kelin oldim» deyish o'rniga «kelinchak» oldim deya olmaydi. Demak, «**kelin+chak**» kabi qo'llanishning uslubiy-ekspressiv xususiyati shu so'zning kim tomonidan ishlatilishiga bog'liq.

Bu affiksning «tugun» kabi so'zga qo'shilishidagi ekspressiya –**cha** nikidan farq qilmaydi.

2. Erkalash ottenkasi. Erkalash ottenkasini ifodalovchilar –**gina**, /-**kina**, -**kina**/, -**loq**, -**xon**, -**jon**, -**boy**, -**bek**, -**qul**, -**toy**, -**oy**, -**beka**, -**bekach**, -**poshsha**, -**bibi**, -**pari**, -**bonu**, -**niso**, -**gul** kabi affiks, affiksoidlar bo'lib, og'zaki va badiiy nutqda, asosan, erkalash, hurmat ma'nosi uchun ishlatiladi: Masalan: ... kel, **qizalog'im**, oshga, /N.A./ **Buzoqcha** hali chaqaloq, o't yemaydi /N.A./ ... tokchaga o'tir **bolaginam** /O./

- **boy**, -**oy**, -**pari**, -**gul**, -**poshsha**, -**bek**, -**toy**, -**beka**, -**bibi**, -**bonu** kabi affiksoidlar eski o'zbek tilida, shuningdek hozirgi o'zbek adabiy tilida ham mustaqil ishlatila olishi bilan affikslardan farq qiladi. Bular ham o'rni bilan erkalash-hurmat, vaziyatga ko'ra, o'rni bilan piching, kesatq ottenkalariga ega bo'lishi mumkin.

- **gina** affiksi otlarga qo'shilganda erkalash ma'nosidan tashqari ta'kid, undash, kuchaytirish ottenkasiga ega bo'lishi ham mumkin. Qoshlari qunduz **qizgina**, ko'ksida yulduz **qizgina** (Og'z.so'zl.)kabi.

Sifatlarning uslubiy xususiyati

Sifatlar barcha nutq uslublarida keng qo'llanadigan uslubiy vosita bo'lib, nutq jarayonida fikr yuritilayotgan predmetlarni alohida ajratib ko'rsatishga, obyektiv olam narsa-hodisalarini aniq ifodalashga yordam beradi. Ular poetik vosita sifatida badiiy ijodda sifatlashlar –epitetlar hosil qilishda qo'llanadi va kishi-/o'quvchi va tinglovchi/da badiiy-estetik zavq uyg'otishga, ta'rif va tavsifni kuchaytirishga, bo'rttirishga omil bo'ladi. Masalan: Quyosh **g'uborsiz** ko'kda taltayib porlaydi. /O./ Bu gapda «g'uborsiz» sifati qo'llanish bilan kishining ko'z o'ngida ko'm-ko'k va bepoyon osmon kengligi gavdalanadi.

Sifatlarning ko'pchiligi, asosan, badiiy-publitsistik nutq uchun xos. Ular ilmiy va rasmiy ish uslubida nisbatan kam qo'llanadi.

Sifatlarda sinonimiya va antonimiya anchagina qismni tashkil etadi. Bu sinonim va antonimlar ma'lum bir nutq uslubida nisbatan ko'p yoki oz ishlatilishi bilan farqlanadi. Masalan, **go'zal** so'zi badiiy nutqda, uning sinonimi bo'lmish **chiroyli** so'zi og'zaki nutqda ko'proq

ishlatiladi. Qizil va oq, ko'k va yashil, sariq va za'faron, og'ir va vazmin, cheksiz va behad kabilar ham shunday. Antonim sifatlar ham ilmiy va rasmiy ish uslublarida juda kam ishlatiladi, og'zaki va badiiy uslubda esa keng qo'llaniladi.

Ko'rinadiki, uslubiy ekspressiya jihatdan sifatlar o'ziga xoslikni tashkil etadiki, bu hol boshqa so'z turkumlarida kam uchraydi.

Sifat darajalarining uslubiy xususiyatlari

Sifatlardagi daraja ko'rsatkichlari obyektiv olam voqea-hodisalari va predmetlar tashqi ko'rinishi va ichki xususiyatlarini tinglovchi /o'quvchi/ga mumkin qadar to'laroq yetkazish, shular yuzasidan aniqroq tasavvur hosil qilish maqsadlarini ko'zda tutgan holda ishlatiladi. Daraja ko'rsatkichli va intensiv formali sifatlar og'zaki va badiiy nutq uslubiga xos bo'lib, rasmiy, ilmiy nutq uslubida nisbatan kam ishlatiladi.

- **roq** morfemasi o'zi qo'shilib kelgan sifatda ifodalangan belgining normadagidan ozroq ekanini ifodalashga xizmat qiladi. Bu affiks qiyosiy daraja hosil qilmaydi, balki belgining nisbatan ortiq ekanligi /qiyosiy daraja/ni bir oz susaytirishi, ortiqlikka nisbatan ishonqiramaslik, ammo shunga yaqin ekanlikni ifodalaydi: Salim Karimga qaraganda **katta** /demak, belgi ortiq/ - Salim Karimga qaraganda **kattaroq** /demak, ortiqlik-kattalik tasavvuridagicha emas, -shunga yaqin/.

-**roq** affiksi qiyosiy darajadagi sifatlarga qo'shilgan belgining normadan ortiqligini, ammo qiyosiy belgi darajasidan kamligini ifodalasa, qiyoslanmagan holatlarda belgining normadagidan kamligini aks ettiradi. Men seni qo'ldan agar boy bersam, o'lganim **yaxshiroq**. (Og'z.so'zl.)

Sifatlar oldidan tag'in, yana, yanada kabi ravishlar keltirish bilan belgi ortiqligi qiyosan ifodalanadi. Bunda qiyoslash «yashirin» bo'ladi, ya'ni normadagi belgini ifodalovchi sifat oldingi gap /bu gap dialogik bo'ladi/ da ishtirok etadi: -katta qovun oldim-tag'in ham kattaroq qovun olish kerak edi kabi. Ko'rinadiki, bunday qo'llanishlar ham aslida qiyosiy holatni aks ettiradi. Belgining ozligini ifodalash **-sh**, **-ish**, **-mtir**, **-imtir** orqali ham ifodalanadi. Lekin bu affikslar qo'shilganda, o'zak-negiz /sifat/dan anglashilgan belgi emas, balki shunga o'xshash belgi mavjudligi ifoda etiladi. Shuning uchun ham **qoramtir** bilan **qoraroq** kabi va shu kabi so'z-sifatlar o'zaro sinonim bo'la olmaydi.

Fikr yuritilayotgan predmetlardan biriga diqqat jalb etilsa, uning belgisini maxsus ifodalash, yaqqol tasavvur qilish nazarda tutilsa, sifatlar oldidan **eng**, **hammadan** so'zlari keltiriladi. Bunda so'zlovchi nutq paytida fikr belgining boshqa har qanday belgidan muhim ekanligini alohida uqtirmoqchi bo'ladi: U **eng odobli** bola edi kabi.

Ma'no kuchaytirish sifatlar oldidan juda, g'oyat, nihoyat, bag'oyat kabi ravishlarni qo'llash, bosh qismini takrorlash yo'li bilan tuzilgan juft sifatlar orqali ham ifodalanadi: **Ko'm-ko'k** vodiylarda chaqnaydi ko'zim /H.O./ Chambil degan tomonda, **juda qadim** zamonda qullar isyon qildilar. /H.O./

Juft sifatlar va «**juda**» so'zi barcha nutq uslublarida, «g'oyat», «**behad**», «**nihoyatda**», «**bag'oyat**» kabilar ko'proq badiiy nutq stilida ishlatiladi. «**Juda**», «**g'oyat**» so'zlari belgining

umumiy kuchliligini, «**behad**», «**g'oyatda**» so'zlari esa miqdor tushunchasi bilan bog'liq belgining ortiqqligini ifodalashga xizmat qiladi.

Eslatma: sifat yasovchi affikslar (umuman, yasovchi affikslar) o'zi qo'shilgan o'zak-negiz bilan birgalikda leksik birlik hosil qiladi va bir butun holda leksika obyektiga aylanib qoladi. Shu sababli ularga uslubiyatning morfologik vositasi sifatida yondashish maqbul emas.

Son uslubiyati

Sonlar predmet yoki ish-harakatning noma'lum, umumiy miqdoriga aniqlik kiritib, obyektiv voqelik yuzasidan aniq tushuncha, tasavvur hosil qilishga xizmat etadi. Bu jihatdan ular sifatga o'xshaydi, lekin sifatlar predmetni belgiga ko'ra ajratadi, sonlar esa miqdorga ko'ra: qirmizak olma oldim-tur ajratilgan, **to'rt** kilo olma oldim – tur ahamiyatsiz /noma'lum/, miqdorda aniqlik.

So'zlovchi nutq paytida obyektiv voqelikning aniq ifodasiga yoki umumiy tomoniga diqqatni jalb etadi. Ma'lum bir sharoitda miqdor haqida tinglovchi aniq tasavvurga ega bo'lishi nazarda tutilganda, vaziyat shuni taqozo etganda, so'zlovchi aniq miqdor bildiruvchi, miqdorning aniqligi muhim bo'lmay, umuman, predmet, harakat-holatning biror mo'ljaldaligi yoki takrori nazarda tutilganda, taxminiy sonlar qo'llanadi. M: **O'n besh kundan keyin** traktorchi nomini oldim. **Keyinchalik** Haydar **ikkovi** oshno bo'lib qoldi. /A.X./ **To'rt yuz-besh yuz** qo'yni ovozidan taniydiya! /P.Q./ Akasining **ikki-uch** mushtidan oshiqlar yerga sochilib ketdi. /P.Q./

Son turkumi ichida «**bir**» alohida uslubiy xususiyatlarga ega.[\[5\]](#) Biz uning faqat son ma'nosida qo'llanishidagi xususiyati yuzasidan fikr yuritamiz.

1. So'zlovchi ma'lum bir predmetning aniq bittaligi, shu bittaning qat'iyligini emas, umuman, bittalikni bayon qilmoqchi bo'lganda ishlatiladi: ...**bir** non berib jo'natdi. **Ming** ishchiga **bir** boshchi.

2. So'zlovchi ish-harakatning aniq takroriy miqdori emas, umuman bajarilishi, ilk bor voqe bo'lishi haqida fikr yuritganda ishlatiladi. Bunday chog'da miqdorda xohish-istak, da'vat ottenkalari qo'shiladi: **Bir** o'qib chiqay, **bir** borib keling, **bir** aytib ko'ring kabi.

3. Bir so'zi o'lchov birligi bildirgan numerativlar bilan qo'shilganda yakkalik-bittalik tushunchasini ifodalaydi: **Bir kilo, bir tonna, bir dona, bir arava, bir vagon** kabi. Bu so'z **safar, daf'a, qur** kabilar bilan qo'llanganda aniq bir emas, balki harakat ijrosidagi bir tushunchasiga eslash, gumon-taxmin, da'vat ottenkalarini qo'shadi: Bir **safar** borgan edim, **bir qur** o'qib chiqqanman, **bir bor** borib edim kabi.

Agar bu so'zlar **marta** so'zi bilan almashtirilsa, qo'shimcha ottenkalar yo'qolib, aniq miqdor tushunchasi ifoda etiladi. Bu xususiyatlar boshqa sonlarda ham kuzatiladi.

Miqdor va dona sonlar hamma nutq uslublariga xos bo'lib, nutq paytidagi aniq miqdor haqida ma'lumot beradi. Bunday sonlar maxsus fonetik vositalar («urg'u berish» cho'zish)siz ekspressiv xususiyat kasb etmaydi: Chama sonlar og'zaki va badiiy nutq uslubiga xos bo'lib, ilmiy va rasmiy ish uslubida juda kam ishlatiladi. Ular muayyan nutq jarayonida miqdor /predmet, harakat/ning birdan ortiqqligini, lekin tinglovchi uchun bu miqdorning aniq emas, umumiy

doirasigina ahamiyatli ekanligini ifodalashga xizmat qiladi. Bu miqdor uchdan ortiq bo'lishi shart. Predmetlar bir, ikki, uchta bo'lganda aniq ko'zga chalinib turganda, bu sonlar chama son formasida qo'llanilmaydi. Miqdor me'yori bir qadar haqiqiy songa yaqinligi nazarda tutilganda, **-tacha** affiksi qo'shiladi: Ikki tomonga **oltmishtacha** stol qo'yilgan. **Uch soatcha** yo'l yurdik kabi. Miqdor me'yori nutq payti uchun umumanligi, lekin uning qanchaligi nazarda tutilganda va undan ortiq bo'lishi mumkinligi muhim bo'lganda, juft sonlar ishlatiladi. O'quvchi **o`n besh-yigirma** betlab o'qishi kerak. (Gaz.) Jamoalarning **oltmish-to`qson** protsenti yuqori malakali kadrlardan iborat. (Gaz.) Juft, chama sonlarning qo'llanishida iymonish, tortinish va aniq fikr aytishga botina olmaslik kabi ottenkalar ham ifoda etiladi. **Uch-to'rt** kilo olma olib keling. –Necha kishi keldi? **Besh-olti** kishi keldi, uni **o`n-o`n ikki** yashar bola kutardi kabi.

Jamlovchi sonlar nutq paytida so'zlovchining ko'zi tushib turib ajratilgan va yoki gruppaga bo'lib turgan predmetlarning jamini ajratib ko'rsatishga xizmat qiladi. Agar **–ta** qo'llanib jamlik ifodalansa, gruppadan aniq predmet, shaxs ajratiladi. /Yig'ilishga beshtamiz boramiz. Bunda turganlarning hammasi shu «beshta tarkib»ga kirishi mumkin. Lekin jamlovchi son qo'llanganda, ijrochi predmetlar ko'rsatilgan, ajratilgan bo'ladi: Yig'ilishga beshovimiz boramiz./ **-ov, -ala** affikslari o'zaro sinonimik holatda bo'lib, **-ov** formasi ko'proq folklor asarlarida, **-ala** esa barcha nutq uslublarida qo'llanishi bilan o'zaro farq qiladi. **–larcha** tantanali nutq formasida xos bo'lib, ko'proq badiiy uslubda qo'llanadi va kuchaytirishga, miqdor ma'nosini bo'rttirishga xizmat qiladi.

Olmosh uslubiyati

Olmoshlarning bir qismi predmet, belgi yoki miqdor tushunchasini bildirsa, ko'pchiligi o'sha predmetga nisbatan ishora qiladi. Belgi yoki miqdorda ishora tushunchasi nisbatan kam ishlatiladi. Masalan: Shuncha daftarni nima qilasan, gapidagi **«shuncha»** olmoshi miqdor /son/ o'rnida emas, balki miqdorga ishoradir.

Predmet, belgi yoki miqdor o'rnida almashinib, qo'llanuvchi olmoshlar yozma va og'zaki nutqda ortiqcha takrorlarga, nutqiy noqulaylikka, g'alizlikka chek qo'yadi. Demak, nutqiy ifodalilik va ravonlik, ixchamlikka xizmat qiladi.

So'zlovchi nutq jarayonida fikr subyektiv yoki obyektiv bo'lishi shaxsni aniq ko'rsatish, tinglovchida teran tushuncha hosil qilish maqsadida kishilik olmoshlaridan foydalanadi. U so'zlovchi sifatida **«men»**, **«biz»**; nutq qaratilgan shaxsga nisbatan **sen**, **siz**; nutq yo'naltirilgan, nutq adresati nazarda tutilgan shaxsga nisbatan **«u»**, **«ular»** olmoshlarini qo'llaydi.

Nutq paytida nomi tilga olingan shaxs III shaxs sifatida o'qilishi tufayli, so'zlovchi o'zi uchun **men /biz/**, tinglovchi uchun **«sen»**, **«siz»** olmoshlarini qo'llaydi.

Kishilik olmoshlarining qo'llanishida uslubiy mohiyatga ega bo'lgan holatlar birlik o'rniga ko'plik shaklining qo'llanishidir.

So'zlovchi kamtarlik, iymonish, mag'rurlanish yoki kesatq ma'nolari uchun **«men»** o'rniga, **«biz»**ni, **«sen»** o'rniga **«siz»**ni ishlatishi mumkin: **Biz** endi nimani ham kiyardik. /H.H./ **«Siz** ichkariga kirib turing!» /YA./ Birinchi gapda **«biz»** tortinish, iymonishni ifodalasa, ikkinchi gapda **«siz»** kesatq po'pisa ma'nosi uchun ishlatilgan.

Ma'noni kuchaytirish uchun «**biz**» va «**siz**» olmoshlariga –**lar** qo'shib ishlatilishi mumkin: ...dog'i bular yaxshi-yu, **bizlar** yomon /M./ Navbat **sizlarga!** (Og'z.so'zl.).

So'zlovchi tinglovchidan biron jihatdan ustun bo'lganda, shuningdek, hurmatsizlik, do'q-po'pisa, jahllanish kabi ma'nolar ifodasi uchun «**sen**» ga –**larni** qo'shib ishlatadi: **Senlarning** ishing deb jon kuydiryapman. (Og'z.so'zl.)

Bu tarkibli gaplarda kesim I-II shaxs formasidagi fe'llardan bo'lganda, egani qo'llash uchun zarurat qolmaydi: ...**bu** ishni allaqachon **bajarganman**. ...**bu** kitobni **o'qib chiqdingmi?** (Og'z.so'zl.) kabi.

Lekin nutq jarayonida so'zlovchi maqtanish, gerdayish, ajratib ko'rsatish ta'kidlash kabi ottenkalarini qo'shib ifodalamoqchi bo'lganda, yuqoridagi tip gaplarga «**men**», /«**biz**»/, «**sen**» /«**siz**»/ olmoshlarini qo'shib ishlatadi: **Men** bu ishni allaqachon bajarganman. /g'urur, alohida ta'kid/. **Sen** bu kitobni o'qib chiqdingmi? /alohida ajratib murojaat etish/.

Bunday tuzilmalarda olmoshga alohida urg'u berilsa, yuqorida aytilgan ma'no yanada kuchaytirilishdan tashqari, keskinlik, gerdayish, po'pisa, dag'allik kabi ottenkalar ham ifodalanishi mumkin. Nutq paytida «**Men**»dan boshqa hamma ishtirokchilar tinglovchi – II shaxsdir. Nutq ularning barchasiga teng bo'ladi. Nutq mana shu guruh /tinglovchilar/dan ayrim shaxs yoki shaxslarga qaratilish zarurati tug'ilganda, so'zlovchi «**sen**» va «**siz**» /«**sizlar**»/ olmoshini qo'llab nutq qaratilgan shaxslarni alohida ajratib oladi. Bunday chog'da /«**sen**», «**siz**» qo'llanganda/ tinglovchilarning bir qismi o'zga –III shaxs sifatida tasavvur etiladi va ko'pincha tinglovchilardan biror shaxs nomi undalma sifatida qo'llanib, nutqning ana shu shaxsga, shu shaxs aloqador bo'lgan to'da-guruhga aloqadorligi maxsus uqtiriladi: Odiljon, **siz(lar)** to'garak ishini uyushtirasizlar. Salima, **sizga** aytadigan gapim bor (Og'z.so'zl.) kabi.

Ko'rsatish olmoshlari

Ko'rsatish olmoshlarining nimaga? qayerga? kimga? qachonga ishora qilayotgani matnga, mazkur olmosh ishtirok etgan gapda anglashilgan mazmunga bog'liq: **Esimda o'sha damlar** /H.O./ Bu gap ayrim olinganda «**o'sha**» olmoshi ko'rsatgan «damlar» /zamon/ mavhumligicha qoladi. Ko'p ertak eshitgandim, so'ylab berardi buvim. Esimda **o'sha** damlar deyilganda esa qaysi davr haqida gap borayotganligi aniq tasavvur etiladi.

«**Bu**», «**shu**», olmoshlarining ma'nosi so'zlovchiga yaqin masofa, vaqtni ko'rsatishdangina iborat emas. **Husayn nabirasi Mo'minni o'ldiradi, bu voqea Navoiyda qahr-g'azab uyg'otadi** gapida masofa-vaqt yaqinligi emas, balki olmosh aniqlagan predmetning ahamiyati bo'rttiriladi. «**Bu**» va «**shu**» olmoshlari garchi so'zlovchiga yaqin bo'lgan narsa-hodisani ko'rsatsada, o'zaro nozik farqqa ega. «**Bu**» olmoshi ikki yoki undan ortiq narsa-predmetni ajratib ko'rsatsa, «**shu**» olmoshi ayrim turgan, ayrim olingan narsa-predmetni ko'rsatishga xizmat qiladi: **Bu** kitob meniki, **shu** kitob meniki. **Ana shu** farq mavjudligi uchun ham har doim ularning biri o'rnida ikkinchisini almashtirib bo'lmaydi. Ayni bir voqea-hodisa haqida gapirib, so'ng **maqsad shu** deyiladi, ammo maqsad bu deb bo'lmaydi. Mazmunan «**bu**» olmoshi «umumiylik», «**shu**» olmoshi nisbatan aniqlik ma'nosini ifoda etadi: **Bu** diyorda hamma narsa bor-**shu** diyorda hamma narsa bor. **Bu** bizning Safarning zafar sasidir - **Shu** bizning Safarning zafar

sasidir. «**Bu**» va «**shu**» olmoshlari kesim bo'lib kelganda, bu ma'no yanada aniqroq seziladi. Vaqt bildiruvchi so'zlar bilan ko'proq «**shu**» olmoshi qo'llaniladi. **Shu payt, shu dam, shu choq, shu on, shu lahza.** Ergash gapli qo'shma gaplarda odatda bosh gap tarkibida nisbiy so'z sifatida **shu** olmoshi qo'llaniladi. Istak **shulki**, tole yor bo'lib, baxtin topgan elni ko'rolsam. /H.O./ **Shuni** bilki, seni Vatan kutadi. /G'.G'./ **O'sha** olmoshi so'zlovchiga avvaldan ma'lum bo'lgan yoki nutq jarayonida esga olingan narsa-hodisaga ishora qiladi. Shu xusuiyati bilan «**u**» olmoshidan farq qiladi. «**u**» olmoshi narsa predmet-hodisaning o'zini, «**o'sha**» esa, uni aynan emas, o'xshatish, tushunish yo'li bilan ko'rsatadi. Shuning uchun ham ko'pincha «**o'sha**» olmoshining bu ma'nosini kuchaytirish maqsadida undan oldin «**xuddi**», «**naqd**», «**aynan**» so'zlari qo'llanadi. **Xuddi o'sha** gapni takrorlang. **Naqd o'sha** odamning o'zi. **Aynan o'sha** gap. Yana, ko'rsatish olmoshlari «**mana**», «**ana**» so'zlari bilan ham qo'llanadi. Bunday chog'da olmoshning ma'nosi aniqlashadi, kuchayadi: **Mana o'sha** qirlar, past-balandliklar. **Ana shu** gap uchun javob berasan! **Mana bunisi** menga, **mana bunisi** senga. (Ertak).

So'roq olmoshlari

So'roq olmoshlari, asosan, so'zlovchiga noma'lum bo'lgan voqea-hodisa, belgi, harakat va boshqalar haqida tinglovchidan ma'lumot olish maqsadida ishlatiladi. Ular ergash gapli qo'shma gaplar tarkibida esa gap tarkibidagi ko'rsatish olmoshining ma'nosiga aniqlik kiritish, uni izohlashga xizmat qiladi.

1. «**Kim**» olmoshi insonga, «**nima**» olmoshi predmetga nisbatan qo'llaniladi. Biroq so'zlashuv uslubida kim o'rniga nima ishlatilish hollari uchraydi: Hakim sening nimang-shuncha jon kuydirasan. (Jonli nutq) «**Nima**» olmoshi «ne» va «na» formasida ham bo'ladi: **Ne** bo'lg'ay bir nafas men ham, Yanog'ing uzra xol bo'lsam. **Nedur** ahvoling ey, zori g'aribim. **Na** bo'ldi yorim galmadi. /Qo'shiq/ «**Ne**» va «**na**» formasi kelishik affikslarini, -chun /uchun/ni qabul qiladi: **Nega** avval aytmading, **neki** so'raysan mendan. Ko'rdim-ko'rdim **nani** ko'rdim-tog'larda sanoni ko'rdim. Eski va hozirgi o'zbek adabiy tilimizda «**nechuk**» olmoshi ishlatiladi. Bu olmosh poetik nutqqa xos bo'lib, gapga obrazlilik, tantanavorlik tusini beradi. **Nechuk** olmoshi **nima bo'lib, qanday, qanday qilib, nega, nima sabab bo'lib** kabi so'z va iboralarga sinonim bo'lib qo'llanadi. **Nechun** esingizdan chiqdi, enajon. /O.Yo./ Bu **nechuk** qabohat, bu **nechuk** taqdir, Mo'min Mirzo, ukam, seni o'ldirdilar. (A.O.)

2. «**Qanday**», «**qanaqa**» olmoshlari o'zaro sinonim bo'lib qo'llana oladi. Bunday almashinish ma'noga kuchli ta'sir etmaydi. Aniqlanmish «hol-ahvol» tarzidagi so'zlar bo'lganda, «**qalay**», «**qay**» olmoshlari ham ularga sinonim bo'la oladi. «**Qalay**» olmoshi ko'pincha kesim vazifasida keladi va ega vazifasidagi so'zdan anglashilgan shaxs-predmetning ahvol-vaziyati to'g'risida so'roqni bildiradi va so'zlovchining ijobiy munosabatini aks ettiradi. Aniq so'roq emas, inkorni tasdiq yoki tasdiqni inkor ma'nosi uchun qo'llanganda, «**qay**» olmoshi «**qanday**», «**qanaqa**», «**qaysi**» olmoshlari bilan sinonim bo'lib kela oladi. Ommaning ko'ziga **qay yuz bilan** qaray olasan. /M. Sh./ //qanday, qaysi yuz bilan/...

Songa nisbatan qo'llanadigan so'roq olmoshlari miqdor haqida ma'lumot olishni ko'zda tutadi. So'roq olmoshlarining aksariyati ergash gaplar yoki yoyiq sodda gaplar tarkibida shart fe'li qo'llanganda, asosiy kesimdan anglashilgan mazmunga aniqlik kiritishga xizmat qiladi: **Qachon** kelsam, shu yerdasan, **qachon** kelsam, seni topaman. Birinchi gapda bosh gap /shu

yerdasan/da ifodalarigan mavjudlikka, ikkinchi gapda asosiy kesim, /topaman/dan anglashilgan mazmunga aniqlik kiritgan.

O'zlik olmoshi

O'zlik olmoshi yakka holda va o'zi ko'rsatgan shaxs - so'z bilan birga qo'llanadi:

a/ yakka holda ishlatilganda «**o'z**» dagi egalik affiksi ko'rsatgan shaxs ta'kidlanadi, qat'iylik, alohida eslatilganlik kabi ottenkalar ifoda etiladi: **O'zing** to'qib ketgan katta savatda, shaftoli to'ldirib uzib chiqaman. /G'.G'./ **O'zi** ekan arpani, **o'zi** o'rsin (Jonli nutq);

b/ kishilik olmoshlari bilan qo'llanganda, ana shu kishilik olmoshi ko'rsatgan shaxslarning ajratilganligi, tanholigi ifodalanadi. Vafodorim sen **o'zing** /Qo'shiq/. Men **o'zim** bajaraman bu ishni (Jonli nutq) kabi.

Belgilash olmoshlari

Belgilash olmoshlarining bir gruppasi /**har, har kim, har qanday, har qaysi** kabilar/, predmetlarni yakkaga ajratib, so'ng umumlashtirishga, umum ichida yakkaning roli alohida ekanligini kuchaytirib ta'kidlashga xizmat qiladi. **Har kimsa** vafo qilsa, vafo topqusidir /B/ **Har bahorda** shu bo'lar takror, **har bahor** ham shunday o'tadi /H.O./ **Har qanday obi havo** sharoitida ham rejani bajarganmiz. /Gaz./.

Ikkinchi gruppaga belgilash olmoshlari /**bari, barchaga, hamma, butun, jami** kabilar/ orqali nutq paytida predmetlarning ayrim-ayrim holati emas, umuman-jami haqida fikr yuritilayotgani ifodalanadi. Bunda ta'kid, kuchaytirish ottenkasi bo'lmaydi, Neytrallik ustun turadi. Qiyoslang: To'garakning **har bir** a'zosi ma'ruza qildi – To'garakning **hamma** a'zosi...

«**Bari**», «**barcha**», «**hamma**», «**jami**» olmoshlari ham o'zaro farq qiladi. «**Bari**», «**barcha**» olmoshlarida ma'no bir oz kuchli, «**hamma**», «**jami**» da esa nisbatan kuchsiz. So'zlovchi nutq jarayonida ularning bu xususiyatini hisobga oladi, qay biri o'rinli bo'lsa o'shani ishlatadi.

8-Ma'ruza

Fe'l uslubiylati

Reja:

1. Fe'l zamon formalari
2. O'tgan zamon fe'l formalari
3. Kelasi zamon fe'l formalari
4. Fe'l mayllari
5. Ijro mayli
6. Buyruq mayli
7. Shart mayli
8. Shaxs-son formalari
9. Bo'lishli – bo'lishsizlik formalari

Obyektiv olamni voqea-hodisasi yuzasidan axborot berish va olish, inson his-tuyg'ulari va borliqqa munosabatlari fe'l formalari orqali ifoda etiladi. Shuning uchun ham fe'l formalarining qo'llanishidagi o'ziga xosliklar uslubiy jihatdan g'oyat muhimdir. Nutqda fe'l formalarining grammatik jihatdan to'g'ri qo'llanishi oddiy uslubiyatga xos bo'lib, fikrni to'g'ri va aniq bayon etishda asosiy vosita, mezon hisoblanadi. Ularning fikran nozik ottenkalarni ifodalashga xizmat qilishi esa ekspressiv uslubiyatning asosi bo'lib, so'zlovchiga turli munosabatlarni bayon etish imkonini beradi. Binobarin quyida ana shular yuzasidan fikr yuritamiz.

Fe'l zamon formalari

«Zamon» so'zi filosofik va grammatik tushunchalarni ifodalaydi. Filosofik zamon materiyaning mavjudlik formasini, grammatik zamon esa voqelikni nutq so'zlanib turgan payt munosabatini aks ettiradi.

Ish-harakat ma'lum makon va zamonda ro'y beradi. So'zlovchi ma'lum ish-harakat haqida tinglovchiga axborot bermoqchi, tinglovchidan axborot olmoqchi bo'lganda, ana shu ish-harakatni aniq ifodalovchi zamon ko'rsatkichlaridan foydalanadi.

Fe'l zamonlari ish-harakatning nutq paytiga aloqasiga ko'ra belgilanadi va maxsus shakllar orqali reallashadi. Masalan: o'tgan zamon fe'llari nutq paytidan oldin voqe bo'lgan /voqe bo'lmagan/ ish-harakat haqida axborot beradi. So'roq, taajjub va boshqa modal ma'no ottenkalari o'tgan zamon formasiga maxsus forma /yordamchi so'z/ yoki gapga so'roq so'zlarni kiritish bilan hosil qilinadi.

Zamon ko'rsatkichlarining biror zamonga xosligi qat'iy emas. Masalan, o'tgan zamon ko'rsatkichi, **-di**, **-gan**, **-gan edi** va boshqalar jonli nutqda hozirgi yoki kelasi zamon ma'nosini ifodalashi mumkin. Bunday qo'llanish jonli nutq ifodasi sifatida badiiy uslubda ham uchraydi.

O'tgan zamon fe'l formalari

O'tgan zamonni ko'rsatishga xizmat qiluvchi formalar aniqlik va turli modal munosabatlarni ifodalashiga ko'ra o'zaro farq qiladi. Shuning uchun ular yaqin o'tgan, uzoq o'tgan, o'tgan zamon hikoya, davom fe'llari kabi turlarga ajraladi. Har bir tur ma'lum bir uslubiy vazifa bajaradi. So'zlovchi ma'lum bir voqelikni ifodalashda o'z maqsadiga ko'ra turli zamon shaklidan foydalanishi mumkin. Masalan, u keldi formasida so'zlovchi yaqindagina voqe bo'lgan harakatni aniq bilganligini ifoda etsa, ayni shu harakatni «u kelgan» formasida qo'llash bilan uzoq o'tgan zamonni emas, balki «Men bilaman», «men ko'rdim» kabi ottenkani qo'shib ifodalaydi. Demak, **-di** va **-gan** formalari o'rtasidagi vaqt munosabati ba'zan o'zgarimasligi mumkin.

-b /ib/ formali o'tgan zamon aslida «kutilganda» yoki «kutilmaganda ro'y bermoq» ottenkasi bilan bog'liq... Shunday katta kitobni bir kunda **o'qib chiqibman**.

... yo'l yursa ham mo'l yuribdi. U kecha kelibdi kabilarda esa eshitib bilganlik, **-b /-ib/ -edi** shaklida esa eslaganlik ottenkasi mavjud. **-b /-ib/ -edi** shakli adabiy uslubda ko'proq ishlatiladi.

Hozirgi zamon fe'l formalari aslida uslubiyat uchun bir zamon formasining boshqa zamon ma'nosi uchun qo'llanishi xarakterlidir.

Hozirgi zamon formalari mazmun jihatdan nozik ottenkalarga ega va turli nutq uslubiga xos.

1 - **yap** formasi barcha nutq uslubiga xos va harakatning davom etayotganini ko'rsatadi;

2 – **yotir** formasi adabiy uslubga xosligi bilan yuqoridagi formadan farq qiladi;

3 – **moqda** formasi adabiy /she'riy/ uslubga xos va o'zakdan anglashilgan harakat bilan bandlik ottenkasini ifodalaydi.[\[1\]](#)

- **moqda** formasi – **yap** va – **yotir** formasiga nisbatan rasmiylik va davomiylik ottenkasiga ega: ...bormi samar **ketmoqdaman**. /Qo'shiq/. Bu o'rinda – **yap**, **-yotir** formalarini qo'llash mumkin emas.

O'tgan zamon formasidagi ayrim fe'llar /**yot**, **tur**, **yur**, **o'tir**/ o'zidan oldin kelgan ravishdosh bilan analitik forma hosil qilganda, denotativ ma'nosidan uzoqlashib, hozirgi zamon davom fe'llarini hosil qiladi: «**o'tirmoq**» fe'li boshlangan harakatning davom etayotgani ma'nosini anglatadi: U xat **yozib o'tiribdi** /o'tirish ottenkasi keyingi o'rinda/. Choy **ichib o'tiribdi** kabi.

Bu forma inkor qilish, biror harakatni qilmaslik kerak edi, ma'nosi uchun ham qo'llanadi va afsus ottenkasini ifoda etadi. Bu ma'noni kuchaytirish uchun ba'zan – **a** yuklamasi qo'llanadi. Hech kim kelmagan, sen bo'lsang **kelib o'tiribsan-a** /Jonli nutq/ ... yozma dedim-u, **yozib o'tiribsan-a** va boshqalar.

Ko'rinadiki, zamon ko'rsatkichlari nutq jarayonida turlicha ottenka ifodasi uchun qo'llanishi mumkin. So'zlovchiga o'zi ifodalamoqchi bo'lgan mazmunni tinglovchiga mumkin qadar aniqroq yetkazmoq uchun ulardan mosini tanlab ishlatadi.

Kelasi zamon fe'l formalari

Kelasi zamon ifodalashga xizmat qiluvchi –**ajak** morfemasi shevaga xos bo'lib, ba'zan vazn, qofiya, bo'g'in talabi bilan she'riy asarlarda uchrab turadi, lekin bu o'zbek adabiy tili uchun tipik emas. Balki kelasi zamon ifodalovchi adabiy forma-morfema –**moqchi** va –**digan** hisoblanadi. Bu shakllar /-ajak ham/ bir yadro ma'noga birlashsa ham, lekin turlicha ottenkaga ega:

a) **-moqchi** orqali hosil qilingan forma maqsad ottenkasini qat'iy ifodalaydi: ferma uchun mashina olib berishmoqchi. (Gaz.) Sho'xroq yigit bari-bir **o'tmoqchi** bo'lib yelkasini urib oldi. (Gaz.).

Fe'l mayllari

Fe'l mayllarining har biri nutq vaziyatiga ko'ra turlicha modal munosabatlarini ifodalashi mumkin. Masalan, hamma ishlayapti, sen dam olib o'tiribsan gapida «dam olib o'tiribsan» fe'li axborot emas, balki koyish, norozilik, afsus ottenkasini beradi. **Bu yerdan hoziroq ket** gapida «ket» fe'li oddiy buyruq ma'nosiga qistash /achinish/, qat'iy buyruq, do'q urish kabi ottenkani qo'shadi va hokazo.

Fe'l mayllarining biri o'rnida ikkinchisi qo'llanishi turlicha modal munosabatlarni ifodalaganligi tufayli, ular uslubiy xususiyat kasb etadi.

Ijro mayli

Ijro maylidagi ayrim fe'llar nutq paytida emas, ma'lum vaqtdan keyin bajariladigan ish-harakatni bajarishga da'vat-buyruq ma'nosi uchun qo'llanadi: ovqatga urinamiz: sen o't yoqasan, sen choyga qaraysan, sen mehmonlarni kutasan. Agar bu gapda fe'l buyruq formasida bo'lganda, hoziroq boshlash buyurilgan bo'lardi: Solih, choyga **qara**, sen qozonga **o't yoq** kabi.

Ikkinchi shaxsga nisbatan da'vat-buyruq ma'nosi uchun aniq mayldagi I shaxsning ko'pligidagi fe'l qo'llanishi mumkin: Qani **ketdik**, **yur** /Jonli nutq/ Bunda emotsionallik ma'nosi kuchayadi. **Boshladik** o'rtoqlar. Qani do'stlar, paxtani terishga **boshladik** /Jonli nutq/

Buyruq mayli

Buyruq mayli formasi ijro mayli ma'nosi uchun qo'llanganda, piching, ta'na, e'tiroz ottenkalari qo'shiladi va nutq ta'sirchanligi kuchayadi. Bolani o'qitish o'rniga xizimatingizni qildiring, yana urdiring! Axir sizda insof bormi! /Yo.Sh./

So'zlovchi o'zi nazarda tutgan payt ma'nosiga shart ottenkasini qo'shib ifodalamoqchi bo'lganda, buyruq mayli shaklidan foydalanish mumkin: Bahor **kelsin**, ishni boshlab yuboramiz. Paxtalar to'la **ochilsin**, mashina terimini boshlab yuboramiz. Hamma **to'plansin**, birgalashib jo'naymiz kabi.

Shart mayli

Shart mayli formalarining istak, xohish, maslahat, da'vat chaqiriq kabi ma'nolarga xizmat qilishi mumkinligi ma'lum. Bu ma'no ottenkalari nutq jarayonida vaziyatni yumshatish, odobli munosabat, hurmat ifodasi vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

- **sa+bo'ladimi**, **-sa+bormi** shakli ijro mayli formasiga sinonim bo'lib, kutilmaganda ro'y bergan, shunningdek, istak-shart bilan bog'liq bo'lgan voqealarni ifodalashga xizmat qiladi: ... ketayotgan edim, ro'paramdan yo'lbars **chiqib qolsa bo'ladimi**: /A.Q./ Hakim **kelib qolsa bormi**, ko'ngildagiday bo'lardi-da. /Jonli nutq./ Hozir **borsang bormi**, naqd tepasidan chiqarding-da kabi.

Shaxs-son formalari

Fe'llardagi shaxs-son affikslari kishilik olmoshlari bilan qat'iy bog'langan. So'zlovchi nutq jarayonida kamtarlik, manmanlik, jiddiyat, qat'iylik, mag'rurlik kabi ottekallarni ifodalash uchun birlik yoki ko'plikdagi biror shaxsni ko'rsatuvchi kishilik olmoshini boshqa shaxsni ko'rsatuvchi olmosh bilan almashtiradi.

Kamtarlik yoki g'ururlanish ottenkasi uchun almashinish I shaxs doirasida ro'y beradi va bunday holat oddiy so'zlashuv uslubiga xosdir. Biroq nutqiy faoliyatni aniq ko'rsatish maqsadida badiiy uslubda ham ishlatiladi.

Masalan: Oldingi yutuq bilan **qutlaymiz** (O.) Yana qanday **gunoh qilib qo'ydik**. /U./ Biz ham qaynonasi **sevadiganlardanmiz**. /Jonli nutq./ O'zimiz **tanlaganmiz**, qolganini keyinroq **eshitarmiz**. /Og'z.so'zl./

Boshqacha ma'no ottenkalari har uch shaxs doirasidagi almashinishlar orqali ifodalana beradi.

So'zlovchi ish-harakatga aloqasi bo'lmagani holda o'zini uning ishtirokchisiday ko'rsatib, II shaxs o'rnida I shaxs shaklini qo'llaydi va bu bilan kamsitish, kinoya, maslahat, chaqiriq, murojaat kabi ottenkalarni ifoda etadi: Terim sur'atini susaytiramizda, aybni havoga **yuklaymiz** /kesatiq./, **xatolarni bo'ynimizga olsak**, yomon bo'lmaydi /da'vat/, Latifjon, mashina terimini **kuchaytiraylik** /da'vat, chaqiriq/ kabi.

So'zlovchi nutq jarayonida o'ziga bog'liq ish-harakatning umumga aloqadorligini ifodalash maqsadida I shaxs birlik shaklida qo'llanishi lozim bo'lgan fe'lni II shaxsning birligi formasida qo'llaydi. U yerda turish yaxshiku-ya, ulfatchilikni **xohlab qolsang**, biron do'konga **kirasan** ... hech kimning og'zidan nojo'ya gap **eshitmaysan**. Ustaligini **qara-ya**. Nimadan daromad qilishini ham **bilmaysan** /G/.

Bunday qo'llanishda, umumga xoslikdan tashqari, ma'no kuchsizlanadi: «**kiraman**», «**eshitmayman**» shaklida esa umumiylik yo'qoladi, bir kishiga aloqadorlik qat'iylashadi. Bu xil almashinishlar badiiy tasviriylik yoki qisman emotsionallikni yuzaga keltiradi.

Umumiylikni yanada kuchaytirish shakli tariqasida ba'zan gap oxirida «odam», «kishi» so'zlari qo'shib ishlatiladi: Bu yerdan uch yil ot chopsang ham biron mamlakatga chiqmaysan kishi. Bunda men /biz/ ham, sen /siz/ ham, u /ular/ ham fe'ldan anglashilgan harakat ishtirokchisi bo'lishi mumkinligi ottenkasi anglashiladi.

Ma'lum bir psixik /g'amginlik yoki xursandlik/ holatda so'zlovchi ichki nutq formasidan foydalanishi – o'ziga o'zi gapirishi mumkin. Bunday chog'da u o'z nomini /taxallusi, laqabi, mansabi va boshqalar/ atab, undalma formasida /III shaxs/ unga murojaat etadi. Bu bilan u o'z nutqining ta'sir kuchini oshiradi, vaziyatga nisbatan kishida /o'quvchida/ ma'lum tarzda biron xil tuyg'u uyg'otadi. Masalan: Unday bo'lsa, Mulla To'lan, u dunyoga **keta ber**. Mulla Xolmat, kimga **yon bosyapsan** o'zi? /H.H./ **To'xta, qayoqqa ketayapsan**, Husan sher. /Jonli nutq/

Bunday qo'llanishda gapning kesimi III shaxs formasida bo'lishi ham mumkin. Masalan: qani, o'rtoq brigadir, bir **o'ylab ko'rsinlar-chi**...Qani To'ravoy, yeng shimarib **ishga kirishsinlar-chi!**

Bunday gaplarda kamtarlik, qat'iylilik kabi ottenkalar ortadi va shaxsning o'ziga-o'zi gapirayotgani avvalgi gap-tuzilmadan yoki avtorning remarkasidan bilinib turadi.

Og'zaki nutq uslubida kamtarlik, erkalash, hazil-mutoyiba, kesatq kabi ottenkalarni qo'shib ifodalash maqsadida so'zlovchi II shaxsga murojaat etganda, fe'lni I shaxsning ko'pligi formasida qo'llashi mumkin: Yaxshi dam oldikmi? /hurmat, hazil, erkalash ottenkalari/. To'yib uxladikmi? /kesatq, piching ottenkasi./

II shaxs birlik shakli tengqurlar muomalasida qo'shimcha ottenka kasb etmaydi. Ammo rasmiy munosabatlarda, kichiklarning kattalarga murojaatida hurmatsizlik, o'zini katta olish, mensimaslik kabi ottenkalar aks ettiriladi: Sen **qilding** bu noma'qulchilikni. Sen mani **badnom qilding** /Og'z. so'zl./ kabi.

Hurmat yoki kesatq, piching ma'nosi uchun II shaxs birlik o'rnida uning ko'plik shakli qo'llanadi: Siz **keldingiz** /hurmat/. Qani qizingizni **chaqiring** (Ya.) -kesatq, do'q, qat'iy buyruq.

Hurmatsizlik, do'q-po'pisa ma'nosi uchun II shaxs birlikdagi kishilik olmoshiga –**lar** qo'shib ishlatiladi: fe'l esa birlik formada bo'ladi, ammo mazmunan ko'plikni anglatadi: **Senlar javob berasan. Senlar** qachon biror ishni o'z vaqtida **bajarasalar** (Og'z.so'zl.) kabi.

Hurmatsizlik, do'q-po'pisa ma'nosi II shaxs ko'pligi shaklida ham uchraydi. Bu matndan anglashilib turadi: **Siz hammangiz bir bo'lasiz, doim menga qasd qilasiz**.../Masal./

Fe'lning III shaxs formasi:

a/ nutq amal, unvon, mansab, kasbga ko'ra quyi turgan shaxsniki bo'lganda, ko'plik shaklda qo'llanib, hurmat ma'nosi uchun xizmat qiladi: Xizmatkor. U kishi hokimga arz qilgani **bormoqchi edilar**. /G/. Nurmat ... xat yo'q, qizim... Bu xolam **qanilar**? /U/. Tojiboy usta buvanikiga **chiqib ketdilar**. /U/;

b/ hurmat, kesatq, istehzo, piching, hurmatsizlik kabi ottenkalarni ifodalash uchun II shaxsning ko'plik formasi o'rnida qo'llanadi: Arzimni bir **tinglasalar**. Mening hech bir gunohim yo'q. Menga **g'azab qilmasalar**. /Masal./

Bunday qo'llanishda, ko'pincha «o'zlari» olmoshi qo'shib ishlatiladi: Kambag'alchilikdan **o'zlari** bir **o'ylab ko'rsinlar**. /G./. **O'zlari biladilar** /A.Q./ **O'zlari nima desalar** –shu. Qo'shni, **o'zlari qaysi kasbga ixlos qo'yganlar**? /Og'z.so'zl./.

v/ taajjub, g'azab, quvonch kabi his-tuyg'ularni ifodalashda ham II shaxs birligi o'rnida qo'llanadi: **keldi, kutganim keldi.** /nutq hozirgi tasodifan kelib qolgan III shaxsga aloqador/ Oromi jonim **keldilar** /Qo'shiq/. Bolaginam **keldi**, bolaginamdan o'rgilay /Jonli nutq/ kabi

Bo'lishli – bo'lishsizlik formalari

Ritorik so'roq gaplarda bo'lishli shakl bo'lishsizlik ma'nosi uchun va, aksincha, bo'lishsiz shakl bo'lishlilik uchun xizmat qilishi mumkin. Bunday chog'da gap tarkibida ko'pincha so'roq olmoshi /yuklamasi/ qo'shiladi va ohang maxsus rang oladi.

Bo'lishsizlikni ifodalovchi tipik forma – **ma** murakkab fe'llarning biriga yoki har ikkisiga qo'shilishi mumkin:

a/ so'zlovchi birinchi komponentda ifodalangan harakat-holatning inkorini tasdiqlamoqchi bo'lganda, **-ma** o'shanga qo'shiladi: aytmay qo'ygan kabi. Bunda har ikki komponentda oddiy voqelik qo'shimcha ottenkasiz ifoda etiladi.

-ma keyingi komponentga qo'shilganda, nolish, afsuslanish, tasodifiylik kabi ottenkalar ifodalanadi: aytib qo'ymagan /afsuski // negadir // aytish kerak edi-yu, aytib qo'ymabdi-da, degan ma'nolar/;

b/ **-ma** fe'lning har ikki komponentiga qo'shilganda oddiy inkorni emas, qat'iylik, jiddiylik, zarurlik ottenkalari bilan qorishgan tasdiq ma'nosini ifodalaydi: Sen borgan joylarga men ham **bormay qolmayman** /Qo'shiq/ Bu ishni oxiriga **yetkazmay qo'yganman** (Og'z.so'zl.);

v/ murakkab fe'l tarkibida «**emas**» qo'llanganda o'zidan oldingi sodda /murakkab/ fe'l formalari ma'nosini-tasdiqni inkor etadi. /o'qigan emas/, Inkorni-inkor etadi, /o'qimagan emas/ «**Yo'q**» va «**na**» so'zlari inkor ifodalasa ham, fe'lga bo'lishsizlik tusini bermaydi. Shuning uchun bu haqda inkor gaplar bahsida fikr yuritamiz.

9-Ma'ruza

Sintaktik uslubiyyat

Reja:

1. Sintaktik uslubiyyat obyekti, maqsad va vazifalari.
2. Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlarining uslubiyy xususiyatlari
3. Tasdiq va inkor gaplar
4. Gap bo'laklari masalasi
5. Ajratilgan bo'laklarning uslubiyy xususiyatlari
6. So'z tartibining uslubiyy xususiyatlari
7. Uyushiq bo'laklarning uslubiyy xususiyatlari
8. Umumlashtiruvchi so'zlarning uslubiyy xususiyatlari
9. Undalmalarning uslubiyy xususiyatlari

Sintaktik uslubiyyat obyekti, maqsad va vazifalari.

1. Sintaktik qurilish va uning ko'p variantliliigi, fikr ifodalash vositalarining boy va xilma-xil formalarga egaligi obyektiv olam voqea-hodisalari yuzasidan axborot berish, olish, turlicha modal munosabatlarni ifodalashda keng imkoniyatlar ochib beradi. Mashhur tilshunos olimlar, jumladan M. Verdi, I.R.Galperin, A.I. Yefimov, V.V. Vinogradov, A.N.Gvozdev, D.E.Rozental, A. Mamajonov kabilar sintaktik kategoriyalarning uslubiyy obyekt sifatida muhim o'rin tutishini alohida ta'kidlab o'tganlar.

So'zni tanlash bilan birga uni o'z o'rnida ishlatish, gapni to'g'ri qurish va maxsus ohang bilan aytish, tanlangan birikmaning mantiqiy asosliliigi, sodda va qo'shma gaplardan foydalanishdagi o'ziga xosliklar, inversiyani o'rinli hosil qilish va boshqalar sintaktik uslubiyyatning asosiy tekshirish obyektidir.

Sintaktik uslubiyyatda, asosan, ekspressivlik bilan bog'liq bo'lgan tuzilmalar yuzasidan bahs yuritiladi. Shu bilan birga, o'zaro sinonim bo'lgan yoki bo'la oladigan sintaktik birliklarning ma'nolari, har bir birlikda zuhur etilgan nozik ottenkalar nimalardan iboratligi kabi masalalar ham, iloji boricha, tahlil etiladi.

2. Sintaktik kategoriyalarning aksariyati barcha nutq uslublarida faol ishlatila beradi. Lekin bir qator sintaktik birliklar borki, uslubiyy jihatdan chegaralanganligi bilan ajralib turadi. Masalan, ravishdosh va sifatdosh oborotlar, bog'lovchilarning ayrim turlari, qo'shma gaplarning ko'pchiligi kitobiy nutq uslubiga xosdir. Biroq ularni chegaralash, faqatgina biror nutq uslubiga qat'iy bog'lab qo'yish mumkin emas. Demak, biror kategoriya biror nutqqa xos deyilganda, uning shu uslubda nisbatan ko'proq, boshqasida ozroq ishlatilishi nazarda tutiladi.

Sintaktik sinonimiya uslubiyy tadqiqotda katta ahamiyatga ega. Sintaktik sinonimiya fikrni aniq ifodalashda, obyektiv olam hodisalarini to'g'ri bayon qilishda muhim vositadir. Sintaktik sinonimiyalarning o'zaro farqini, ularda aks etgan nozik ottenkalarni sezish va ajrata bilish individning uslubiyy uquv darajasini belgilaydi. Bu esa ma'lum bir sintaktik formaning qachon va qaysi nutq uslubiga xos ekanini belgilay olishga, ulardan nutqda to'g'ri foydalanishga imkon beradi.

Sinonimik birliklar biron nutq uslubida ko'proq ishlatilishi bilan farqlanib turadi. Masalan, sodda gap formalari ko'proq og'zaki nutq, xuddi shu gapga sinonim bo'lgan qo'shma gap formalari esa kitobiy-ilmiy va badiiy nutqqa xos bo'ladi.

3. Sintaktik kategoriyalarning uslubiyy xususiyatlarini o'rganish va tadqiq qilishda, ularning obyektiv olam hodisalarini aniqroq bayon etishdagi muvofiq-nomuvofiqligi, so'zlovchining qanday

maqsadni ko'zlab fikr yuritayotgani va o'z fikrini, his-tuyg'ularini ifodalashga intilganini to'la tasavvur etishda sintaktik variantlarni qiyoslash asosiy omil hisoblanadi. Ayni chog'da bu usul fikr bayon qilishda muayyan sinonimik birliklarning qay biri muayyan nutq paytida o'rinli ekanini anglash va tanlay bilish imkonini ham beradi. Masalan: **Eshitdimki, qahramon nom olibsan.** (H.O.)- **Qahramon nom olganingni eshitdim.** Misolimizdagi qo'shma gap formasi (I gap) badiiyligi, emotsiya ottenkasiga egaligi, poetik nutqqa oidligi bilan, keyingi sodda gap formasi esa og'zaki (ham adabiy, ham so'zlashuv) uslubga xosligi bilan ajralib turadi. Qo'shma gap formasida emotsionallik, sodda gap formasida oddiy axborot ottenkasi sezilib turadi.

Biror gapning mazmunini boshqa gap formalari bilan almashtirib qo'llash transformatsiya deb ataladi. Transformatsiya sodda gapning o'z ichida yoki qo'shma gap doirasida qilinishi mumkin. Aniqrog'i, har qanday inversiya, yig'iq gapni yoyiq gapga va aksincha almashtirish, undalma, kirishlarni kiritish yoki tushirish, bir tarkibli gapni ikki tarkibli gapga va aksincha almashtirishlar barchasi transformatsiya bo'lib, tilning ichki imkoniyatlari naqadar keng, rang-barang, ifoda vositalariga boyligini anglash va ulardan o'rinli foydalanish imkonini ochishga xizmat qiladi. Bunga qanoat hosil qilmoq uchun matnshunoslikdan xabardor bo'lmoq o'zi yetarli.

Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlarining uslubiy xususiyatlari

I. 1. **Darak gaplar** nutqning barcha uslublarida eng ko'p qo'llanadigan turdir. Ular, asosan, tinglovchiga voqea-hodisa, predmet, belgi, miqdor va boshqalarni tasdiqlab yoki inkor qilib axborot berish vazifasini bajaradi. Shu bilan birga gumon, sevinch, g'urur, achinish, orzu-istak, kesatiq, piching kabi modal munosabatlarni ifodalashga ham xizmat qiladi.

Bu ma'nolar kesim formasi bilan bog'liq. Ot kesimli darak gaplar kesimlik ko'rsatkichi bo'lmaganda tasviriy xarakterda bo'ladi. Kesimlik ko'rsatkichi bo'lganda, kesimdan anglashilgan leksik ma'no tasdiqlanadi, zamoni ko'rsatiladi yoki modal munosabat ifodalanadi. **Ukam-o'qituvchi-Ukam o'qituvchi bo'ldi // bo'ladi // bo'lmoqchi // bo'lar.**

2. Gumon, piching, quvonch kabi ma'no ifodalash uchun darak gaplar maxsus ohang bilan aytilishi talab etiladi. Bu nutq vaqti va nutq jarayoniga bog'liq.

3. So'zlovchi nutq jarayonida tinglovchi axborotida bayon qilingan voqelikka munosabatini ifoda etganda, uning gapini maxsus so'roq yoki undov bilan aynan takrorlaydi. Bunday holatda nutq dialogik formada bo'ladi. **Hozir keldim. –Hozir keldim? Hozir keldim!** Kinoya, piching ma'nolari uchun ohangdan tashqari unli cho'zib talaffuz qilinadi: **...hozir keldiim? Men bajardiim?** Bunday chog'da kinoya-piching yoki inkor ma'nosini aniqlashtirish, kuchaytirish maqsadida o'sha gapdan so'ng «a» yuklamasi keltiriladi. **Men ham boraman? Aaa?**

II. 1. **So'roq gaplar** asosan, dialogik nutqda ishlatilib, aksariyat hollarda javob talab qiladi. Affiks yuklamalar orqali hosil qilingan so'roq gaplar qaror-farmonlar, hukmlar doirasidagi rasmiy ish va ilmiy uslublarda kam uchraydi.

So'roq olmoshlari va so'roq so'zlar orqali hosil qilingan so'roq gaplardan esa badiiy, publitsistik va so'zlashuv nutqi uslublarida ko'proq foydalaniladi.

Turlicha modal munosabat ifodalovchi so'roq gap formalari so'zlashuv va badiiy nutq uslubiga xos bo'lib, rasmiy va ilmiy uslublarda deyarli ishlatilmaydi yoki kam ishlatiladi. Ohang bilan hosil qilinadigan so'roq gap formalari so'zlashuv uslubigagina xos bo'lib, sof so'roqni emas, alohida ottenkali so'roq tushunchasini ifodalaydi.

2. So'roq turlicha his-tuyg'ular bilan qo'shilgan holda bo'lishi mumkin. Bunday tushunchani ifodalovchi gaplar ritorik so'roq gaplar deb yuritiladi. Ritorik so'roq gaplar ba'zan sof so'roq gap formasi bilan, ko'pincha esa maxsus leksik-morfologik va fonetik vositalar orqali hosil qilinadi:

a) **nahot /nahotki/ yuklamasi orqali** hosil qilingan ritorik so'roq gaplar taajjub ma'nosi bilan bog'liq bo'lib, ba'zan javob talab qiladi, ba'zan esa yo'q.

Javob talab qilmaganda xitob, javob talab qilganda so'roq ohangi ustun bo'ladi.

b) **-mi, -a yuklamalari orqali** hosil qilingan so'roq gap formalari ichki va tashqi nutq jarayonida ishlatilib, odatda javob talab qilmaydi. So'zlovchi obyektiv olam voqea-hodisalaridan hayratga tushganda, bu voqea-hodisa kutilmaganda ro'y berganda, so'roq gap formasi bilan o'ziga o'zi savol beradi. Bu savolning zamiridan tasdiq javob anglashilib turadi. Gap xitob ohangi bilan aytilganda, g'azab-nafrat, afsus-inkor kabi ottenkalar, so'roq ohangi bilan aytilganda esa o'ylanish, hayratlanish ottenkalari ifoda etiladi. Masalan: **Vo ajab! Bu kim-bir parishtami yo...** (hayratlanish). **Kim biladi, ko'rishamizmi, yo'qmi?** (o'ylanish). **Menga shunday javob qilasanmi?** (g'azab, inkor etish). **Voy, nima qilib qo'ydim? Qanday kunlarga qoldik, a?! Endi nima qilsam ekan-a? o'qisammikan?!** (afsuslanish, o'ylanish) kabi.

Dialogik nutqda so'zlovchining fikri tinglovchi tomonidan tasdiq yoki aksincha inkor etilsa yoki shubha ostida bo'lsa, nutq ishtirokchilaridan biri inkorni inkor etsa, **-mini** ikki marta takrorlaydi: **...umuman, aytish kerakmi-yo'qmi?** (aytish kerak deyilmoqchi).

Aytasanmi-yo'qmi?! tipidagi tuzilmalarda tasdiq ijrosiga da'vat, tazyiq ma'nosi anglashiladi.

Boradimi, bormaydimi o'zi biladi tipidagi gaplarda ritorik so'roq ottenkasi yo'q. Bunday gaplarda **-mi** birinchi tuzilmani ikkinchisi bilan munosabatga kirishtiradi va ayni chog'da keyingi konstruksiyadan anglashilgan voqelikka birinchi tuzilmadagi har ikki harakatning teng aloqadorligini yoki aloqasi yo'qligini ko'rsatadi.

Ritorik so'roq gaplar uyushib kelishi mumkin. Bunday chog'da voqelik inkor etiladi va ma'no kuchaytiriladi. Ayrim hollarda so'roq-inkor maxsus vositalar orqali yana inkor etilishi mumkin. **U seni so'kdimi-yo'q, urdimi-yo'q - U seni so'kdimi, urdimi-yo'q!**

So'zlovchi tinglovchining diqqatini jalb etish maqsadida nutqi ichiga so'roq gapni kiritadi va javobni kutmay, gapini davom ettira beradi. Bu bilan so'roq gapda ifodalangan voqea-hodisa keyin ro'y beradigan voqea-hodisa uchun ahamiyatli ekani uqtiriladi: **Ana u: Ko'ryapsizmi? Ana, biz tomonga uchib kelyapti!**

Nutq emotsionalligini oshirish, ayrim voqea-hodisaning ahamiyatini bo'rttirishda «aytmaysizmi» so'zi bilan hosil qilingan so'roq gaplardan foydalaniladi: **Ayrim kishilarning ruhlanib ketganini aytmaysizmi?! Ko'rmaysizmi?! Qaramaysizmi?!**

Qiyoslang: Ayrim kishilar ruhlanib ketdi- Ayrim kishilarning ruhlanib ketganini aytmaysizmi?! Ko'rinadiki, bunday tuzilmalarda, avvalo, so'zlovchining his-tuyg'usi ifoda etilgan bo'ladi.

So'zlovchi ayrim hollarda o'z nutqiga ifoda-ta'sirchanlik berish, ma'lum bir harakat ijrosining ahamiyatini bo'rttirish, ta'kidlash maqsadida darak gap tarkibiga shu darak gap kesimining oldidan **-mi** yuklamali so'roq formasini kiritadi: **...va'dani bajardikmi - bajardik!**

Qiyoslang: **...dushmanni mudofaa marrasiga quvdingiz-quvdingizmi-quvdingiz.**

III. 1. **Buyruq gaplar** sof buyruqdan tashqari turlicha modal munosabatlarni ham ifoda etadi va ayrim nutq uslublariga xosligi bilan o'zaro farqlanadi. Masalan, iltimos, maslahat, xohish-istak kabi ma'nolarni ifodalovchi buyruq gaplar so'zlashuv va badiiy nutq uslubiga, kesimi majhul formada bo'lgan buyruq gaplar esa rasmiy ish uslubiga xosdir. Sof buyruq gaplar ilmiy uslubda, badiiy-tasviriy va axborot xarakteridagi matnlarda deyarli ishlatilmaydi. Bundan tashqari, kesimi buyruqni yumshatuvchi **-gin, -sin, -in** affikslarini olgan formalar ham faqat so'zlashuv uslubiga va dialogik nutqqa xos bo'lib, boshqa uslublarda kam uchraydi.

2. Buyruq gaplarni hosil qiluvchi vositalar fe'ning buyruq formalaridir. Tinch ohang bilan aytilgan har qanday buyruq gap neytral buyruqni ifoda etadi. Biroq buyruq turlicha modal munosabatlarni ifoda etishi mumkin: Bunday modal munosabatlar fonetik, leksik, grammatik vositalar orqali reallashadi:

a) **ohang orqali: Qani, ketdik, yur.** (Jonli nutq).

b) **–gin, –in, (–yin) va –sa orqali: ...tez-tez xat yozib turgin.** ...tur, manavini o'qigin, kimdan kelibdi - ... dam olish xonalarini qulflab qo'ygin. Men ham o'qiyin (Og'z.so'zl.);

v) **–chi orqali, Qani, aytib ko'r-chi! Aytmay ko'r-chi! Qani yozma-chi!** (Og'z.so'zl.);

g) **takror orqali: ...ket-ket! Ko'zimga ko'rinma! Jo'na, Jo'na!** Darrov yetib bor (Og'z.so'zl.);

d) **fe'l + bo'p orqali: ...aytmay bo'psan!** (Bunda darak gap formasi buyruq gap ma'nosini beradi 😊 Qiyoslang: - Aytmayman – **Aytmay bo'psan.** Demak, aytasan (ayt degan ma'no);

ye) **nisbat almashuvi bilan: ...olishib o'tirilsin.** Bu yerda **chekilmasin!** Qattiq gaplar **aytilmasin** (Og'z.so'zl.);

yo) **shaxs almashuvi bilan: Qani, kirsinlar.** (Gaz.) **O'zlari** biror gap **aytsinlar.** (Og'z.so'zl.)

Dialogik nutq jarayonida suhbatdoshlardan biri biror harakat ijrosini tasdiqlaydi yoki inkor etadi. Bu harakatning inkori yoki tasdiqi ikkinchisi uchun zarur va shart bo'lib, birinchi gapiruvchini shu harakatni bajarishga majbur qiladi, unga tazyiq o'tkazadi. Bunday chog'da tazyiq o'tkazuvchi «fe'l+bo'psan» (bo'psiz-bo'pti) fe'l birligining tasdiq yoki inkor shaklidan foydalanadi: **Aytmayman, - Aytmay bo'psan! Aytaman. – Aytib bo'psan** kabi. So'zlovchi mansab yoki boshqa jihatdan ustun (quyi) turgan shaxsga nisbatan yo hurmat yoki hurmatsizlik bilan munosabatda bo'lishi mumkin. Bunday munosabat ba'zan majhul nisbat formasini qo'llash orqali ifoda etilishi mumkin: **Qani, dasturxonga qarab o'tirilsin.** (hurmat). **Yuqoriga, ko'rpachaga o'tilsin.** (mulozamat). **Bu yerda chekilmasin** (andisha va hurmatsizlik). Bu ma'nolar shaxs almashuvi orqali ham ifoda etilishi mumkin: **...to'rga o'tsinlar** (piching, kesatq). **Qani domla, yuqoriga o'tsinlar** (kamtarlik, hurmat).

IV.1. **Undov gaplar** so'zlashuv, badiiy va publitsistik, shuningdek, inkor, chaqiriq kabilar rasmiy nutq uslubiga xos bo'lib, ilmiy uslubda, qaror-farmon, idoraviy aloqalar bilan bog'liq bo'lgan ish qog'ozlari, huquqiy hujjat va boshqalarda deyarli ishlatilmaydi.

Obyektiv olam va uning voqea-hodisalari tufayli yuzaga kelgan hayajon, his-tuyg'u va emotsional munosabatlarni ifodalovchi sof undov gaplar, asosan, monologik nutqqa xos. Yozuvchi va shoirlarning asari ham (avtor nutqi) monologik nutq tushunchasiga kiradi.

Chaqiriq, da'vat, buyruq-xitob kabi ma'nolarni ifodalovchi undov gaplar, asosan, rasmiy ish va so'zlashuv uslubiga xosdir.

2. Undov gaplar turlicha vositalar orqali hosil qilinadi va bu vositalar biror ottenka uchun xizmat qiladi:

1) **undov so'zlar bilan: Eh, vaqt o'tib ketdi!** (Jonli nutq);

2) **kesimni birinchi o'ringa ko'chirish bilan: Yashasin tinchlik! Yo'qolsin dushmanlik!** (Gaz.);

3) **ohang bilan: Shahrimiz juda ko'rkam! Baxtli yoshligimiz uchun Yaratgandan minnatdormiz!** (Gaz.)

3. Undov gaplarda so'zlovchi o'ta kuchli his-hayajonini ifodalashi mumkin. Bunda turli vositalar undov gaplarni hosil qilmaydi, balki shakllangan undov gaplarning ma'nosini kuchaytiradi:

a) **–ki, -a, -da orqali**. Bunda **–ki** cho'zibroq talaffuz etiladi, **-a/ -ya/ -da** urg'u bilan aytiladi va bu bilan ma'no kuchaytiriladi. Naqadar go'zal-**a** bu gul! Bu gullar qanday yaxshi edi-**ya**! Shahar juda o'zgarib ketibdi-**da**! Hayot shuncha totli**ki**, aslo to'y-maysan! (Jonli nutq);

b) **qanday, qanaqa, shunday, shunchalik, naqadar, biram kabi so'zlar orqali**: Bunda tasvirlanayotgan, his-tuyg'u uyg'otgan voqelikning roli beqiyosligi ifoda etiladi: uning o'g'li **shunday //shunchalik// biram** sho'x bo'libdiki... **Qanday // qanaqa** yigitlar edi ular!

v) **takror orqali: Yo'qol! Yo'qol! To'xta, to'xta**, nima deyapsan o'zing! (Jonli nutq).

Demak, darak, so'roq, buyruq va undov gaplar turli nutq uslublarida qo'llanishiga qarab o'ziga xosliklarga ega bo'ladi, ulardan to'g'ri foydalanish esa nutqiy ta'sirchanlikni yuzaga keltiradi.

Tasdiq va inkor gaplar

II.1. Umuman olganda, tasdiq va inkor gaplar barcha nutq uslublarida ishlatiladi. Lekin inkor gaplar ifodalanishiga ko'ra ma'lum uslubda oz yoki ko'p ishlatilishi bilan farq qiladi. Masalan, **-ma** vositasida hosil qilingan inkor gaplar barcha nutq uslubida erkin ishlatilsa, **emas, yo'q** va **na** so'zlari bilan hosil qilingan inkor gaplar ilmiy, rasmiy ish uslublarida nisbatan kam ishlatiladi. Shuningdek, ohang orqali va tasdiq forma bilan hosil qilinadigan inkor gaplar so'zlashuv uslubiga xos bo'lib, boshqa uslublarda, deyarli, ishlatilmaydi. Bunday qo'llanishlar nutq uslublari talablari va mohiyati bilan qat'iy bog'langan.

2. a) inkor fe'l formalariga **–ma** qo'shish bilan hosil qilinadi. Inkor gaplar orqali yuzaga kelmagan harakat tasdiqlanadi va shu haqda axborot beriladi. Bu inkor o'tgan yoki hozirgi zamonda ro'y beradi: **ekish boshlandi – ekish boshlanmadi**;

b) inkor forma barcha mustaqil so'z turkumlariga **«emas»** to'liqsiz fe'lini qo'shish bilan hosil qilinadi. Bunda **«emas»** o'zidan oldingi so'zning leksik ma'nosini inkor etadi. **«emas»** fe'l formasiga qo'shilganda, **-ma** orqali hosil qilingan fe'lga sinonim bo'la oladi. **Fe'l+ma formasi** oddiy axborotni, **fe'l+emas formasi** bir oz keskinlik ottenkasini ifoda etadi: **kelmadi-kelgan emas**. Musobaqada **g'olib chiqmadik – g'olib chiqqan emasmiz**. **Shikoyat qilmadik – shikoyat qilgan emasmiz**. **O'qiyapmiz – o'qiyotgan emasmiz**;

v) **«yo'q»** so'zi fe'l formalari bilan birga kelganda, harakatni inkor etadi va ko'pincha **–ma** bilan hosil qilingan fe'lga sinonim bo'ladi. **«Yo'q»** bilan ifodalangan inkor bir oz aniqlik-jiddiylik ottenkasini beradi. **«Yo'q»** mustaqil kesim bo'lib kelganda, muayyan nutq paytida muayyan makonda predmetning mavjud emasligini ko'rsatadi: Men aslo **o'lganim yo'q**, yov qo'lga **taslim** ham **bo'lganim yo'q** /H. O./ Bu kitobni **o'qiganim yo'q**;

g) **–na** orqali hosil qilingan inkor alohida ta'kid ottenkasini ifodalaydi – inkor gapga **«ham»** yuklamasi ma'nosini qo'shadi: **na** o'qidi, **na** yozdi. – o'qimadi **ham**, yozmadi **ham**. **Na** ishlaydi, **na** o'qiydi kabi.

3. Tasdiq forma orqali ifodalanadigan inkor turli qo'shimcha ottenkalar ifodasi uchun xizmat qiladi.

a) so'zlovchi ma'lum bir ish-harakat ijrosida tinglovchi (o'zga) ning imkoniyati cheklanmaganligi, ilojsizligi, majburligi kabi ma'nolarni ifodalamoqchi bo'lganda, fe'l+**«bo'psan»** formasidan foydalanadi: **aytib bo'psan** /aytmaysan/.

Bunda fe'l inkor formada bo'lsa, tasdiqni ifodalaydi: **aytmay bo'psan** /aytasan/.

b) so'zlovchi ma'lum bir harakatning yuzaga chiqishida afsus, kesatq, xohish kabi ma'nolarni qo'shib ifodalamoqchi bo'lganda, **«koshki, qani endi»** so'z-iboralarini qo'llaydi, gap tarkibidagi fe'l /kesim/ shart mayli formasida bo'ladi. **Koshki** o'qisa. **Qani endi** muqum tomoshabinlarning bo'lsa (Jonli nutq). Fe'l bo'lishsiz formada bo'lganda. Kesatq-

piching ma'nosida tasdiqni, xohish ma'nosida inkorni ifodalaydi: Qiyoslang: **Koshki, kelmasa** /keladi/ - **Koshki, kelmasa** /kelmasa yaxshi bo'lardi/;

v) so'zlovchi tinglovchining fikrini rad etish, shu fikrga nisbatan norozilik, piching, qat'iylik ma'nolarini ifodalamoqchi bo'lganda, **-ya** yuklamasi va takrordan foydalanadi. **Keladi-ya! Keladi-ya-keladi. Aytadi-ya-aytadi;**

g) so'zlovchi tinglovchi tomonidan aytilgan ma'lum harakat /tasdiq/ning ro'y berishiga ishonmaganda, kesatganda, jiddiy niqtov bilan gapirganda, tasdiq formadagi gap orqali berilgan fikrni maxsus ohang bilan inkor etadi. Bunda ko'pincha gap oldidan «ha» so'zini keltiradi:

U keladi. – Ha keladi! /Bunda «ha» bir oz cho'ziladi va kichik pauza bilan ajratiladi, gap oxiridagi so'z urg'usi kuchaytiriladi/.

II.1. Inkor forma orqali tasdiq ifodalash ham turlicha qo'shimcha ottenkalar bilan bog'liq.

a) so'zlovchi ma'lum ish-harakatni ro'yobga chiqarishda qat'iylik, albattalik ottenkasini ifodalamoqchi bo'lganda, fe'lning har ikki komponentini inkor formada qo'llaydi. Sen borgan joylarda men ham **bormay qo'ymayman** (Qo'shiq) **Aytmay qo'yma. O'qimay turma, yozmay qo'yma** (Og'z.so'zl.) kabi;

b) so'zlovchi ma'lum predmetning muayyan payt va o'rinda qisman mavjudligini, shuningdek, kamtarlik, tortinish, hurmat kabi ottenkalarni ifodalamoqchi bo'lganda, «yo'q+emas» formasidan foydalanadi. Bunda avval o'sha predmetning aksini ko'rsatuvchi predmetning bor-yo'qligi eslatilgan bo'ladi. Masalan: Daf'atan qaraganda, romandagi real hayot va fantastik olam tasvirida nomuvofiqlik bordek...tuyuladi. Lekin, unda ichki bog'lanish **yo'q emas** (Gaz.). Kamchiliklar ham **yo'q emas** (Gaz.). Bunday xususiyat «oz», «ko'p+emas» formasida ham mavjud...kilolab oladiganlar ham **oz emas**. (Gaz.).

Gap bo'laklari masalasi

Gap bo'laklari morfologik kategoriyalar /so'z turkumlari/ bilan ifodalanishi va har bir turkumning uslubiy xususiyatlari [morfologik uslubiyat](#) bahsida o'rganilganligi tufayli maxsus to'xtashga ehtiyoj yo'q. Biroq kesim formalari ayrim xususiyatlarga egaligini nazarda tutib, qisqacha to'xtab o'tamiz.

1. Kesim qanday so'z (sodda, qo'shma, juft, murakkab) bilan ifodalanishiga ko'ra turli nutq uslubiga xoslangan bo'lishi mumkin.

Kesim ilmiy va rasmiy ish uslublarda III shaxs formasidagi o'zlik yoki majhullik nisbatdagi fe'llar bilan ifodalanadi. Bunda fikr ilmiy uslubda ijro mayli, rasmiy ish uslubida (qaror-farmoyishlarda) buyruq mayli formasini qo'llash orqali ifoda etiladi: Nutqda fikrni kengaytirish zarurati tug'ilsa, ikkinchi darajali bo'laklarga **murojaat etiladi**. (Darslik). Madaniy-maishiy ishlarga **e'tibor kuchaytirilsin** (Gaz.). Isrofgarchilikka **yo'l qo'yilmasin!** (Chaqiriq).

2. So'zlovchi ma'noni bo'rttirish, ko'tarinkilik, mamnuniyat, davomiylik kabi ottenkalarni ifodalash uchun takrordan foydalanadi: Mustaqillik zamonida **yashnaganim-yashnagan**. (Qo'shiq) ...Sizning etagingizni **ushlaganim-ushlagan**. (A.Q.).

Ajratilgan bo'laklarning uslubiy xususiyatlari

1. Barcha nutq uslublarida u yoki bu gap bo'lagi ajratilishi mumkin (Biz bu o'rinda ajratilgan bo'lak tushunchasiga faqat ma'noni bo'rttirish, ajratilmagan bo'lakni izohlash maqsadida qo'llanadigan ajratishlarni nazarda tutamiz). Ular so'zlashuv va badiiy uslubda nisbatan ko'proq, ilmiy va rasmiy ish uslubida kamroq ishlatilishi bilan o'zaro farqlanib turadi. Masalan, ajratilgan sifatlovchilar ko'proq so'zlashuv va badiiy, ajratilgan izohlovchilar rasmiy-tantanali nutq uslubida

nisbatan ko'proq ishlatilishi bilan xarakterlanadi. (Ayniqsa, eganing ajratilishi). **Biz ziyolilar** doim oldinda bo'lishimiz kerak (Gaz.). **Siz mehnat kishilari** qiyin yo'lni bosib o'tdingiz (Gaz.).

2. Nutq jarayonida (xoh yozma, xoh og'zaki) so'zlovchi o'zi bayon qilmoqchi bo'lgan fikrning ma'lum qirralarini bo'rttirish, alohida ta'kidlash, shunga tinglovchi diqqatini tortish, eslatish kabi maqsadlarni ko'zda tutganda, gapning ma'lum modelini transformatsiya qiladi yoki qo'shimcha vositalardan foydalanadi: **Qo'chqorov-do'ng peshana, ko'krakdor, polvonsifat yigit** gazetaga ko'z tikib o'tirardi. (Gaz.)- bu transformatsiya. Uzoqdan **otliqlarning – Alisher va uning hamrohlarining** qorasi ko'rindi. (O.) – bu qo'shimcha vosita.

Yozma nutqda har qanday transformatsiya va qo'shimcha vosita-izohlardan chuqur o'ylab va fikrning ifoda planiga imkoni boricha to'laroq javob beradigan tarzda foydalanishga harakat qilinadi. Gapdagi har qanday o'zgarish ma'lum bir ekspressiv ottenka ifodalashga xizmat qildiriladi. So'zlashuv uslubida esa bunday o'zgarish ekspressivlik ifodalamasligi, faqat qo'shimcha axborot sifatida foydalanilgan bo'lishi mumkin. Bunday chog'da ajratilgan bo'laklar maxsus ohang bilan emas, umuman, gapning ohangi bilan bir butunlikni tashkil etadi.

3. Yuqorida ko'rganimizdek, sifatlovchilarning ajratilishi transformatsiya /aniqllovchi va aniqlanmish modelining holati/ bilan xarakterlanadi. So'zlovchi nutq jarayonida tinglovchiga o'zi fikr yuritayotgan predmet (fikir obyekti)ning nutq payti uchun zarur bo'lgan bir yoki bir necha belgisini alohida ta'kidlash, bo'rttirish, diqqatni shunga jalb etish maqsadida sifatlovchini sifatlanmishdan keyinga ko'chiradi va uni maxsus ohang, maxsus urg'u, maxsus pauza bilan talaffuz etadi: Ulardan biri-**sersoqol, rangpar va oriq...** ko'rsatishga tirishadi. (O).

Nutqda sifatlovchi sifatlanmish formasi qo'langanda, belgi tushunchasi ikkinchi o'rinda turadi, belgi va predmet tushunchasi bir butun holda tasavvur etiladi. Sifatlovchi ajratilganda esa, belgi tushunchasi birinchi o'ringa qo'yiladi va alohida tasavvur etiladi. Qiyoslang: Bu gullarni **–oq, safsar, to'q qizil** - Qrimdan olib kelganmiz **–oq, safsar, to'q qizil** gullarni... olib kelganmiz.

4. Boshqa bo'laklarning ajratilishi keng tushunchasini tor tushunchani ifodalovchi so'z (so'z birikmasi) bilan aniqlashtirish orqali ro'y beradi. So'zlovchi nutq paytida tinglovchilarni ajratish yoki payt, o'rin, sabab, maqsad kabi umumiy tushunchalarga yanada aniqlik kiritish maqsadida asosiy gap bo'laklari orasiga maxsus so'z (so'z birikmasi)ni kiritadi va shu kiritilgan bo'lakka tinglovchining diqqatini jalb etadi, uning muhimligini ta'kidlaydi: **Biz, yoshlar** har ishni qila olamiz (ajratish) **Ro'parada, ayvon ostida** zotdor sigir. (N.A.) (o'rmini alohida ko'rsatish, ta'kidlash).

So'z tartibining uslubiy xususiyatlari

1. Axborot xarakteridagi oddiy xabarlar odatdagi tartib saqlanadi. Lekin oddiy xabarlarni ma'lum nutq paytida qo'shimcha ottenkalar bilan ifodalash zarurati tug'ilishi mumkin. Bunday chog'da inversiyadan foydalaniladi. Masalan: **...kuya-kuya bir oh urib, shoir bo'lib ketdik biz** (I. O.) **Ikkinchi darajali bo'lak-kesim inversiyasida ham shu hol ko'zga tashlanadi: ishlamay uy olsa, alam qilarkan kishiga** (Darak gap). **Bir gap qilib eding menga. Ko'rsataman endi senga** (Undov gap).

Inversiya so'zlashuv va badiiy, chaqiriq-rasmiy ish uslubiga xos. So'zlashuv uslubida, yuqorida eslatilganidek, inversiya ma'lum maqsadga xizmat qilishi ham. qilmasligi ham mumkin. Badiiy uslubda inversiya erkin. So'zlovchi (yozuvchi) nimani va qanday ottenka bilan ifodalamoqchi bo'lsa, tuzilmani shunga muvofiq tuza beradi. Aktual bo'linishi ham, asosan, inversiya bilan bog'liq. Ko'chirma gapli tuzilmalarda avtor gapining kesimi birinchi o'rinda keladi va emotsionallik kasb etmaydi.

2. Bosh bo'laklar inversiyasi deganda eganing kesimdan keyinga ko'chirilishini nazarda tutamiz. So'zlovchi nutq jarayonining ma'lum paytida ish-harakatning tashuvchisi yoki subyektini

alohida ta'kidlamochi, tinglovchi (o'quvchi) diqqatini o'shanga jalb etmoqchi, shu tashuvchi yoki subyekt tomonidan bajaril(ma)gan ish-harakatning muhimligini eslatmoqchi, pisanda qilmoqchi bo'lganda, ega va kesim inversiyasidan foydalanadi. Bu inversiya gapning grammatik tabiatini o'zgartirishi ham mumkin: darak gap undov gapga aylanadi. Bunday gaplarda ham darak, ham undov ma'nolari qorishgan bo'ladi. Yig'iq ot kesimli gaplarda esa kesimga, kesim egaga yoki so'z birikmasi (ko'k ro'mol) gapga aylanishi mumkin. Kesim birinchi o'ringa ko'chganda nutqni ta'sirchan, emotsional qiladi. **Toshkent-tinchlik tayanchi. Tinchlik tayanchi-Toshkent. Men tinchlik istayman. Istamayman men tinchlikni** kabi.

Ikkinchi darajali bo'lak-kesim inversiyasi ham yuqoridagi xususiyatlarga ega. Ega va kesim inversiyasi ko'proq so'roq gaplarda uchraydi.

3. Ikkinchi darajali bo'laklarni kesim bilan oppozitsiya holiga keltirib qilingan inversiyalar gapning grammatik tabiatini o'zgartirmaydi. Bunda alohida ahamiyat berilgan bo'lak kesim yoniga ko'chiriladi, xolos: Barg kesgani **aravasini qo'shadi**. – Aravasini barg kesgani **otaxon qo'shadi**. – Otaxon aravasini **barg kesgani qo'shadi** kabi. Ko'rinadiki, har bir konstruktsiya nozik ottenka bilan o'zaro farqlanib turadi. Bu xususiyat har qanday tuzilmaga (eganing kesim oldiga ko'chirilishi)ga ham xosdir. Inversiya poeziyada ko'p uchraydi. Bu vazn, qofiya, turoq talabi bilan bo'ladi.

Inversiya sof nutq hodisasi bo'lib, uning yozma nutqda ishlatilishi fikrni yozma formada eng muvofiq ravishda ifodalashga intilish oqibatidir.

Uyushiq bo'laklarning uslubiy xususiyatlari

1. Uyushiq bo'laklar gapga nutqiy ixchamlik, nutqiy ravonlik, ta'sirlilik, musiqiylik bag'ishlaydi. Badiiy-tasviriy vositalardan biri hisoblanadi: Bu ayniqsa, poetik asarlarda ko'rinadi.

Namangan, Andijon, Qo'qon, Marg'ilon-
O'zbekning chamani, bog'i-bo'stoni. (G'.G'.)

Sifatlovchilarning tasviriy vositaligi ularning semantikasidan kelib chiqadi. Lekin uyushib kelganda, ularning tasviriy-emotsional xususiyati yanada ortadi. Kishiga zavq-shavq baxsh etadi. Tasvirlanayotgan voqea-hodisalarni to'laligicha gavdalanitirishga yordam beradi.

Uyushish har qanday nutq uslubida uchraydi va so'zlovchining modal munosabatlari uyushuvchilarning turlicha formalarida zuhur etadi.

2. Uyushiq bo'lak ikkita bo'lganda, ko'pincha biriktiruvchi bog'lovchi orqali birikadi: Ayol va bolalar chuvalashib qolishdi. Hasan va Samandar yetib keldi. Agar «va» qo'llansa sanaluvchilar tugaganligi ifoda etiladi. Biroq bunday gaplarda qat'iylik ottenkasi bo'lib, tushuncha chegaralanadi: Aniq va sodda so'zlar lol etadi. Yo'lda ba'zan **oq, pushti, sariq** va **qizil** gullar uchraydi.

Ikki uyushgan bo'lak «bilan» ko'makchisi orqali birikkanda birgalik ottenkasi aks etib, chegaralanganlik nisbatan aniqroq bo'ladi: **Turg'un bilan Aqida** keldi. Manavi pulga **kitob bilan daftar** olib kel (Og'z.so'zl.).

Uyushiq bo'laklarning grammatik forma olishidagi holatlar so'zlovchining nutq jarayonida nimalarga e'tibor berishiga bog'liq:

a) so'zlovchi sanaluvchilarni bitta gruppada sifatida tasvirlashni nazarda tutib, taalluqlilikning umumiyligini ifodalamoqchi bo'lganda, grammatik forma ko'makchi (kelishik va egalik)ni uyushuvchilarning so'ngisiga qo'shib ishlatadi. Men dalada **Salima, Nazira, Nigora** va **Nargizani** uchratdim (Jonli nutq). Bu xususiyat uyushiq bo'laklar o'z aniqlovchi-izohlovchilari bilan kengayib kelganda ham mavjud bo'ladi.

Izoh: 1) «**bilan**» ko'makchisi (bog'lovchi emas) uyushiq bo'lakning oxirgisidan so'ng qo'llanganda, sanaluvchilarning tugallanganligini ko'rsatadi.

2) «**ham**» ikki uyushiq bo'lak o'rtasida kelganda, bog'lovchi vazifasida bo'ladi va tugallanganlikni ko'rsatadi: o'qidi, yozib ham oldi kabi formada tugallanganlikni qat'iy ko'rsatmaydi, uni davom ettirishi mumkin: ...o'qidi, yozib **ham** oldi, tushunib **ham** yetdi kabi.

b) so'zlovchi sanaluvchilarning har biriga alohida ahamiyat berganda, uni maxsus ta'kidlamoqchi bo'lganda, grammatik forma (larni) uyushuvchilarning har biriga qo'shib ishlatiladi: Bunda ko'pincha uyushuvchilar bog'lovchisiz qo'llanadi: **Olmalarni**, asl **nashvatilarni**, luchchak **shaftolilarni**, **anjirlarni** qarang-a! (Jonli nutq).

Ko'plik ko'rsatkichi **-lar** ning qo'llanishi o'ziga xos xususiyatga ega. Agar uyushuvchilar barchasi ko'plikda bo'lsa, uni ko'plik formada qo'llamoq lozim va bunda alohida ta'kidlanganlik ottenkasi susayadi: **-lar** ni uyushgan bo'laklarning oxirgisiga qo'shish fikriy noaniqlik holatiga olib keladi: Masalan: Ular ichida **tarixchi**, **arxeolog**, **tuproqshunos**, **tabiatshunos** va **ishchilar** bor gapida **-lar** barcha uyushiq bo'lakka xos deb ham, xos emas deb ham hukm chiqarish mumkin.

3. Uyushiq bo'laklarning ayiruvchi va inkor bog'lovchilari yordamida birikishi maxsus uslubiy-ekspressiv xususiyat kasb etmaydi. Ular, asosan, obyektiv olam voqea-hodisalari yuzasidan axborot berish vazifasini bajaradi. Biroq ularning yakka holda qo'llanishi ayrim o'ziga xoslikka ega: **-yo (yoki)** takror qo'llanganda ikki voqea-hodisaning biri ro'y berishi qat'iy bo'ladi, yakka qo'llanganda esa ehtimol tutilganlik ottenkasi ifoda etiladi. Qiyoslang: **Yo o'qiysan, yo ketasan** (ikkidan biri) – **o'qiysan yo ketasan** (har ikkisi bo'lishi ham mumkin). Bu ma'nolar nutq vaziyati va ohang bilan qat'iy bog'liq. Shunga ko'ra takror qo'llanganda ehtimollik, yakka qo'llanganda qat'iylik aks etishi ham mumkin.

–«**ham**» yuklamasi takror qo'llansa uyushuvchilardan oldin ham, keyin ham kelishi mumkin. Bunda «**ham**» ni uyushuvchilardan oldin qo'llash imkoniyati ham mavjud bo'lib, «**ham**» nisbiy bog'lovchi vazifasida keladi. «Ham so'zi takrorlanib kelganda ikki xil ma'no anglatadi: ham so'zi o'zi aloqador so'zdan keyin kelsa, ayirib ko'rsatish, ta'kidlash, oldin kelsa, faqat ta'kidlash ma'nolari anglashiladi»[\[1\]](#)

4. Uyushiq bo'laklar **-u (-yu)**, **-da** yuklamalari, shuningdek, «**balki**» so'zlari bilan birikib kelishi mumkin. Bu vositalar gapda maxsus ottenka ifodalab, nisbiy bog'lovchi vazifasida keladi:

a) **-u (-yu)**, **-da** yuklamalari har qanday holatda ham o'zining asl ma'nosini saqlaydi va o'sha ma'nosi bilan bog'lovchi vazifasini bajaradi: haqiqat egiladi-yu sinmaydi. Bu gapda **-yu** yuklamasi, asosan, ta'kidlash vazifasidadir, zidlik ma'nosi esa uyushgan leksemalar semantikasidan kelib chiqadi. Yuklama leksema tarkibidagi zidlikni kuchaytiradi. Bu zidlik ikkilamchi kuchaytirilganda, uyushiq bo'lak orasida yuklamadan tashqari **lekin**, **biroq**, **ammo** bog'lovchilari ishlatiladi. Leksemalar semantikasida zidlik bo'lmaganda, **-u(yu)** mutlaqo zidlik emas, faqat ta'kid, kuchaytiruv ottenkasini ifodalaydi. Bu ma'no uchun **-da** yuklamasi ham ishlatiladi;

b) so'zlovchi o'zi ifodalamoqchi bo'lgan voqea-hodisaning birini qat'iy inkor etganda (zid qo'ymaydi) «**balki**» so'zidan foydalanadi. Bunda «**balki**» so'zi «**aksincha**» so'ziga sinonim bo'ladi. Oy isitmaydi, balki yoritadi (Gaz.).

Inkor munosabati «**emas**» orqali ham ifodalanadi. Bunda nisbiy uyushish ro'y beradi. «**Emas**» nisbiy bog'lovchilik rolini bajaradi. Bunda ham qat'iy inkor ottenkasi mavjud: ...o'ylash **emas**, ishlash kerak kabi.

Umumlashtiruvchi so'zlarning uslubiy xususiyatlari

Uyushiq bo'lakli tuzilmalarda ba'zan umumlashtiruvchi so'zlarning qo'llanishi barcha nutq uslublarida uchraydi. Umumlashtiruvchi so'zlar uyushiq bo'laklar mazmunini lo'nda ifodalashga, ba'zan esa kuchaytirishga, qisqalikka xizmat qiladi.

Agar umumlashtiruvchi so'zlar uyushiq bo'laklardan oldin kelsa, so'zlovchi asosiy diqqatni narsa-hodisaning yirik, umumiy tomoniga qaratadi, keyin uyushiq bo'laklar orqali uni detallashtiradi: **Qudratning ikki o'rtog'i**: Karim va Rustam chiqib keldi (K.N) Uni **barcha**: Odil, Halima, Naziralar ko'rib chiqdi. (P.M.)

Agar umumlashtiruvchi so'z uyushiq bo'laklardan keyin qo'llansa, so'zlovchi sanaluvchilar turi yana mavjudligini nazarda tutadi, «gapni qisqa qiladi», shu qisqalikda o'sha turning barchasi mavjudligini ifoda etadi: Qo'rboshilar, boylar, savdogarlar – **barchasi** xalqni taladi.

Undalmalarning uslubiy xususiyatlari

1. Undalmalar so'zlashuv uslubigagina xos bo'lib, boshqa nutq uslublarida shu uslubning in'ikosi sifatida ishlatiladi. Buning sababi shundaki, undalma ishtirok etgan gapda, albatta, tinglovchi bo'lishi shartdir. Bu esa undalmalarning til hodisasi emas, sof nutq hodisasi ekanini ko'rsatadi. Tilshunoslikda uning gapdan ajratilishi ham bu fikrni tasdiqlaydi. Lekin undalmani uchinchi darajali bo'lak (R.Saydullayev) deganda, uning ana shu xususiyati hisobga olinmaydi. Undalma nutq bo'lagidir, nutqning reallashtiruvchi faol, birinchi darajali bo'lagidir. Gap esa bir butun holda nutq bo'lagidir.

Ichki nutqda ham tinglovchi bo'lishi shartligi inkor etilmaydi. Bunda so'zlovchi o'zini yoki boshqa birovni xayolan ko'z o'ngida gavdalanitirib, unga murojaat etadi va shu yo'l bilan ichki his-tuyg'ularini, modal munosabatlarini ifoda etadi.

Undalmalar ko'proq so'zlashuv, badiiy va publitsistik uslubda ishlatiladi, ilmiy, rasmiy ish uslubida juda kam uchraydi. Inkor va chaqiriqlarda esa juda ko'p qo'llanadi.

2. Undalmalar, asosan, shaxs otlari yoki shaxs bildiruvchi so'z formalari orqali ifodalanib, nutqning kimga tegishli ekanini ko'rsatishga, tinglovchilar ko'p bo'lganda, ulardan birini ajratishga, yakka bo'lganda, uning diqqatini jalb etishga, gapning shu shaxs uchun muhimligini ko'rsatishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, undalma hurmat va madaniy, muloyim muomala uchun ham xizmat qiladi. Nima dori ichaman, **doktor** gapida undalma hurmat, muloyimlik ottenkasini ham ifoda etadi.

Undalmaning o'rne so'zlovchi fikr bayonida qaysi bo'lak (bo'laklar)ga e'tiborni tortishi bilan bog'liq:

a) so'zlovchi fikrning to'laligicha muhimligini nazarda tutganda, undalmani gap boshida qo'llaydi: **Opa**, menga Omonimni qo'y. (H.O.) **Omon**, menga o'zingni anglat (H.O.) **Qulmat**, aravani qo'sh! (A.Q.);

b) so'zlovchi tema /berilgan/ni birinchi o'ringa qo'yib temani alohida ta'kidlamochi bo'lganda, undalmani gap ichida qo'llaydi: Menga, **opa**, Omonimni qo'y (bunda gapning tema va rema tuzilishi o'zgaradi.) Biz, **o'rtoqlar** ishlarimizni qayta qurib olishimiz kerak (Gaz.) So'zla, so'zla, **ko'zgujon**, haqiqatni et bayon! (Ertak);

v) so'zlovchi fikrning kimga taalluqli ekanini eslatmoqchi, umuman ta'kidlamochi bo'lganda, undalmani gap oxirida qo'llaydi: Bugun menga qarashib yuborsang, **Otabek** (A.Q.) Samovarni qo'yib yubor, **o'g'lim**! Senga bir mehrimni berdim, lolazorimsan, **Vatan**! (U.)

3. Undalmalarning uslubiy bo'yog'i undalma bo'lib kelgan leksema semantikasi bilan bog'liq. Shaxs bildirmaydigan undalmalarning uslubiy bo'yog'i badiiylik bilan izohlanadi va, asosan, badiiy adabiyotda, goho-goho so'zlashuv uslubida uchraydi.

10-Ma'ruza

Gap bo'laklari masalasi

Reja:

1. Gap bo'laklari sintaksisning o'rganish obyekti sifatida
2. Gap bo'laklari masalasi
3. Ajratilgan bo'laklarning ifodalanishi
4. Ajratilgan bo'laklarning uslubiy xususiyatlari

Gap bo'laklari morfologik kategoriyalar /so'z turkumlari/ bilan ifodalanishi va har bir turkumning uslubiy xususiyatlari morfologik uslubiyat bahsida o'rganilganligi tufayli maxsus to'xtashga ehtiyoj yo'q. Biroq kesim formalari ayrim xususiyatlarga egaligini nazarda tutib, qisqacha to'xtab o'tamiz.

1. Kesim qanday so'z (sodda, qo'shma, juft, murakkab) bilan ifodalanishiga ko'ra turli nutq uslubiga xoslangan bo'lishi mumkin.

Kesim ilmiy va rasmiy ish uslublarda III shaxs formasidagi o'zlik yoki majhullik nisbatdagi fe'llar bilan ifodalanadi. Bunda fikr ilmiy uslubda ijro mayli, rasmiy ish uslubida (qaror-farmoyishlarda) buyruq mayli formasini qo'llash orqali ifoda etiladi: Nutqda fikrni kengaytirish zarurati tug'ilsa, ikkinchi darajali bo'laklarga **murojaat etiladi**. (Darslik). Madaniy-maishiy ishlarga **e'tibor kuchaytirilsin** (Gaz.). Isrofgarchilikka **yo'l qo'yilmasin!** (Chaqiriq).

2. So'zlovchi ma'noni bo'rttirish, ko'tarinkilik, mamnuniyat, davomiylik kabi ottenkalarni ifodalash uchun takrordan foydalanadi: Mustaqillik zamonida **yashnaganim-yashnagan**. (Qo'shiq) ...Sizning etagingizni **ushlaganim-ushlagan**. (A.Q.).

Ajratilgan bo'laklarning uslubiy xususiyatlari

1. Barcha nutq uslublarida u yoki bu gap bo'lagi ajratilishi mumkin (Biz bu o'rinda ajratilgan bo'lak tushunchasiga faqat ma'noni bo'rttirish, ajratilmagan bo'lakni izohlash maqsadida qo'llanadigan ajratishlarni nazarda tutamiz). Ular so'zlashuv va badiiy uslubda nisbatan ko'proq, ilmiy va rasmiy ish uslubida kamroq ishlatilishi bilan o'zaro farqlanib turadi. Masalan, ajratilgan sifatlovchilar ko'proq so'zlashuv va badiiy, ajratilgan izohlovchilar rasmiy-tantanali nutq uslubida nisbatan ko'proq ishlatilishi bilan xarakterlanadi. (Ayniqsa, eganing ajratilishi). **Biz ziyolilar** doim oldinda bo'lishimiz kerak (Gaz.). **Siz mehnat kishilari** qiyin yo'lni bosib o'tdingiz (Gaz.).

2. Nutq jarayonida (xoh yozma, xoh og'zaki) so'zlovchi o'zi bayon qilmoqchi bo'lgan fikrning ma'lum qirralarini bo'rttirish, alohida ta'kidlash, shunga tinglovchi diqqatini tortish, eslatish kabi maqsadlarni ko'zda tutganda, gapning ma'lum modelini transformatsiya qiladi yoki qo'shimcha vositalardan foydalanadi: **Qo'chqorov-do'ng peshana, ko'krakdor, polvonsifat yigit** gazetaga ko'z tikib o'tirardi. (Gaz.)- bu transformatsiya. Uzoqdan **otliqlarning – Alisher va uning hamrohlarining** qorasi ko'rindi. (O.) – bu qo'shimcha vosita.

Yozma nutqda har qanday transformatsiya va qo'shimcha vosita-izohlardan chuqur o'ylab va fikrning ifoda planiga imkoni boricha to'laroq javob beradigan tarzda foydalanishga harakat qilinadi. Gapdagi har qanday o'zgarish ma'lum bir ekspressiv ottenka ifodalashga xizmat qildiriladi. So'zlashuv uslubida esa bunday o'zgarish ekspressivlik ifodalamasligi, faqat qo'shimcha axborot sifatida foydalanilgan bo'lishi mumkin. Bunday chog'da ajratilgan bo'laklar maxsus ohang bilan emas, umuman, gapning ohangi bilan bir butunlikni tashkil etadi.

3. Yuqorida ko'rganimizdek, sifatlovchilarning ajratilishi transformatsiya /aniqllovchi va aniqlanmish modelining holati/ bilan xarakterlanadi. So'zlovchi nutq jarayonida tinglovchiga o'zi fikr yuritayotgan predmet (fikr obyekti)ning nutq payti uchun zarur bo'lgan bir yoki bir necha belgisini alohida ta'kidlash, bo'rttirish, diqqatni shunga jalb etish maqsadida sifatlovchini

sifatlanmishdan keyinga ko'chiradi va uni maxsus ohang, maxsus urg'u, maxsus pauza bilan talaffuz etadi: Ulardan biri-**sersoqol, rangpar** va **oriq...** ko'rsatishga tirishadi. (O).

Nutqda sifatlovchi sifatlanmish formasi qo'langanda, belgi tushunchasi ikkinchi o'rinda turadi, belgi va predmet tushunchasi bir butun holda tasavvur etiladi. Sifatlovchi ajratilganda esa, belgi tushunchasi birinchi o'ringa qo'yiladi va alohida tasavvur etiladi. Qiyoslang: Bu gullarni **–oq, safsar, to'q qizil** - Qrimdan olib kelganmiz **–oq, safsar, to'q qizil** gullarni... olib kelganmiz.

4. Boshqa bo'laklarning ajratilishi keng tushunchasini tor tushunchani ifodalovchi so'z (so'z birikmasi) bilan aniqlashtirish orqali ro'y beradi. So'zlovchi nutq paytida tinglovchilarni ajratish yoki payt, o'rin, sabab, maqsad kabi umumiy tushunchalarga yanada aniqlik kiritish maqsadida asosiy gap bo'laklari orasiga maxsus so'z (so'z birikmasi)ni kiritadi va shu kiritilgan bo'lakka tinglovchining diqqatini jalb etadi, uning muhimligini ta'kidlaydi: **Biz, yoshlar** har ishni qila olamiz (ajratish) **Ro'parada, ayvon ostida** zotdor sigir. (N.A.) (o'rini alohida ko'rsatish, ta'kidlash).

11-Ma'ruza

Gapda so'zlar tartibi, uyushiq bo'laklar va undalmaning uslubiy xususiyatlari

Reja:

1. Gapda so'zlar tartibi, uyushiq bo'laklar va undalma sintaksisning o'rganish obyekti sifatida
2. Gapda so'zlar tartibi
3. Gapning uyushiq bo'laklari
4. Undalma

So'z tartibining uslubiy xususiyatlari

1. Axborot xarakteridagi oddiy xabarlar odatdagi tartib saqlanadi. Lekin oddiy xabarlarni ma'lum nutq paytida qo'shimcha ottenkalar bilan ifodalash zarurati tug'ilishi mumkin. Bunday chog'da inversiyadan foydalaniladi. Masalan: **...kuya-kuya bir oh urib, shoir bo'lib ketdik biz** (I. O.) **Ikkinchi darajali bo'lak-kesim inversiyasida ham shu hol ko'zga tashlanadi: ishlamay uy olsa, alam qilarkan kishiga** (Darak gap). **Bir gap qilib eding menga. Ko'rsataman endi senga** (Undov gap).

Inversiya so'zlashuv va badiiy, chaqiriq-rasmiy ish uslubiga xos. So'zlashuv uslubida, yuqorida eslatilganidek, inversiya ma'lum maqsadga xizmat qilishi ham. qilmasligi ham mumkin. Badiiy uslubda inversiya erkin. So'zlovchi (yozuvchi) nimani va qanday ottenka bilan ifodalamoqchi bo'lsa, tuzilmani shunga muvofiq tuza beradi. Aktual bo'linishi ham, asosan, inversiya bilan bog'liq. Ko'chirma gapli tuzilmalarda avtor gapining kesimi birinchi o'rinda keladi va emotsionallik kasb etmaydi.

2. Bosh bo'laklar inversiyasi deganda eganing kesimdan keyinga ko'chirilishini nazarda tutamiz. So'zlovchi nutq jarayonining ma'lum paytida ish-harakatning tashuvchisi yoki subyektini alohida ta'kidlamochi, tinglovchi (o'quvchi) diqqatini o'shanga jalb etmoqchi, shu tashuvchi yoki subyekt tomonidan bajaril(ma)gan ish-harakatning muhimligini eslatmoqchi, pisanda qilmoqchi bo'lganda, ega va kesim inversiyasidan foydalanadi. Bu inversiya gapning grammatik tabiatini o'zgartirishi ham mumkin: darak gap undov gapga aylanadi. Bunday gaplarda ham darak, ham undov ma'nolari qorishgan bo'ladi. Yig'iq ot kesimli gaplarda esa kesimga, kesim egaga yoki so'z birikmasi (ko'k ro'mol) gapga aylanishi mumkin. Kesim birinchi o'ringa ko'chganda nutqni ta'sirchan, emotsional qiladi. **Toshkent-tinchlik tayanchi. Tinchlik tayanchi-Toshkent. Men tinchlik istayman. Istamayman men tinchlikni** kabi.

Ikkinchi darajali bo'lak-kesim inversiyasi ham yuqoridagi xususiyatlarga ega. Ega va kesim inversiyasi ko'proq so'roq gaplarda uchraydi.

3. Ikkinchi darajali bo'laklarni kesim bilan oppozitsiya holiga keltirib qilingan inversiyalar gapning grammatik tabiatini o'zgartirmaydi. Bunda alohida ahamiyat berilgan bo'lak kesim yoniga ko'chiriladi, xolos: Barg kesgani **aravasini qo'shadi**. – Aravasini barg kesgani **otaxon qo'shadi**. – Otaxon aravasini **barg kesgani qo'shadi** kabi. Ko'rinadiki, har bir konstruktsiya nozik ottenka bilan o'zaro farqlanib turadi. Bu xususiyat har qanday tuzilmaga (eganing kesim oldiga ko'chirilishi)ga ham xosdir. Inversiya poeziyada ko'p uchraydi. Bu vazn, qofiya, turoq talabi bilan bo'ladi.

Inversiya sof nutq hodisasi bo'lib, uning yozma nutqda ishlatilishi fikrni yozma formada eng muvofiq ravishda ifodalashga intilish oqibatidir.

1. Uyushiq bo'laklar gapga nutqiy ixchamlilik, nutqiy ravonlik, ta'sirlilik, musiqiylik bag'ishlaydi. Badiiy-tasviriy vositalardan biri hisoblanadi: Bu ayniqsa, poetik asarlarda ko'rinadi.

Namangan, Andijon, Qo'qon, Marg'ilon-

O'zbekning chamani, bog'i-bo'stoni. (G'.G'.)

Sifatlovchilarning tasviriy vositaligi ularning semantikasidan kelib chiqadi. Lekin uyushib kelganda, ularning tasviriy-emotsional xususiyati yanada ortadi. Kishiga zavq-shavq baxsh etadi. Tasvirlanayotgan voqea-hodisalarni to'raligicha gavdalanitirishga yordam beradi.

Uyushish har qanday nutq uslubida uchraydi va so'zlovchining modal munosabatlari uyushuvchilarning turlicha formalarida zuhur etadi.

2. Uyushiq bo'lak ikkita bo'lganda, ko'pincha biriktiruvchi bog'lovchi orqali birikadi: Ayol va bolalar chuvalashib qolishdi. Hasan va Samandar yetib keldi. Agar «va» qo'llansa sanaluvchilar tugaganligi ifoda etiladi. Biroq bunday gaplarda qat'iylik ottenkasi bo'lib, tushuncha chegaralanadi: Aniq va sodda so'zlar lol etadi. Yo'lda ba'zan **oq, pushti, sariq** va **qizil** gullar uchraydi.

Ikki uyushgan bo'lak «bilan» ko'makchisi orqali birikkanda birgalik ottenkasi aks etib, chegaralanganlik nisbatan aniqroq bo'ladi: **Turg'un bilan Aqida** keldi. Manavi pulga **kitob bilan daftar** olib kel (Og'z.so'zl.).

Uyushiq bo'laklarning grammatik forma olishidagi holatlar so'zlovchining nutq jarayonida nimalarga e'tibor berishiga bog'liq:

a) so'zlovchi sanaluvchilarni bitta gruppada tasvirlashni nazarda tutib, taalluqlilikning umumiyligini ifodalamoqchi bo'lganda, grammatik forma ko'makchi (kelishik va egalik)ni uyushuvchilarning so'ngisiga qo'shib ishlatadi. Men dalada **Salima, Nazira, Nigora** va **Nargizani** uchratdim (Jonli nutq). Bu xususiyat uyushiq bo'laklar o'z aniqlovchi-izohlovchilari bilan kengayib kelganda ham mavjud bo'ladi.

Izoh: 1) «**bilan**» ko'makchisi (bog'lovchi emas) uyushiq bo'lakning oxirgisidan so'ng qo'llanganda, sanaluvchilarning tugallanganligini ko'rsatadi.

2) «**ham**» ikki uyushiq bo'lak o'rtasida kelganda, bog'lovchi vazifasida bo'ladi va tugallanganlikni ko'rsatadi: o'qidi, yozib ham oldi kabi formada tugallanganlikni qat'iy ko'rsatmaydi, uni davom ettirishi mumkin: ...o'qidi, yozib **ham** oldi, tushunib **ham** yetdi kabi.

b) so'zlovchi sanaluvchilarning har biriga alohida ahamiyat berganda, uni maxsus ta'kidlamoqchi bo'lganda, grammatik forma (larni) uyushuvchilarning har biriga qo'shib ishlatiladi: Bunda ko'pincha uyushuvchilar bog'lovchisiz qo'llanadi: **Olmalarni**, asl **nashvatilarni**, luchchak **shaftolilarni**, **anjirlarni** qarang-a! (Jonli nutq).

Ko'plik ko'rsatkichi **-lar** ning qo'llanishi o'ziga xos xususiyatga ega. Agar uyushuvchilar barchasi ko'plikda bo'lsa, uni ko'plik formada qo'llamoq lozim va bunda alohida ta'kidlanganlik ottenkasi susayadi: **-lar** ni uyushgan bo'laklarning oxirgisiga qo'shish fikriy noaniqlik holatiga olib keladi: Masalan: Ular ichida **tarixchi, arxeolog, tuproqshunos, tabiatshunos** va **ishchilar** bor gapida **-lar** barcha uyushiq bo'lakka xos deb ham, xos emas deb ham hukm chiqarish mumkin.

3. Uyushiq bo'laklarning ayiruvchi va inkor bog'lovchilari yordamida birikishi maxsus uslubiy-ekspressiv xususiyat kasb etmaydi. Ular, asosan, obyektiv olam voqea-hodisalari yuzasidan axborot berish vazifasini bajaradi. Biroq ularning yakka holda qo'llanishi ayrim o'ziga xoslikka ega: **-yo (yoki)** takror qo'llanganda ikki voqea-hodisaning biri ro'y berishi qat'iy bo'ladi, yakka qo'llanganda esa ehtimol tutilganlik ottenkasi ifoda etiladi. Qiyoslang: **Yo o'qiysan, yo ketasan** (ikkidan biri) – **o'qiysan yo ketasan** (har ikkisi bo'lishi ham mumkin). Bu ma'nolar nutq vaziyati va ohang bilan qat'iy bog'liq. Shunga ko'ra takror qo'llanganda ehtimollik, yakka qo'llanganda qat'iylik aks etishi ham mumkin.

-«**ham**» yuklamasi takror qo'llansa uyushuvchilardan oldin ham, keyin ham kelishi mumkin. Bunda «**ham**» ni uyushuvchilardan oldin qo'llash imkoniyati ham mavjud bo'lib, «**ham**» nisbiy bog'lovchi vazifasida keladi. «Ham so'zi takrorlanib kelganda ikki xil ma'no anglatadi: ham

so'zi o'zi aloqador so'zdan keyin kelsa, ayirib ko'rsatish, ta'kidlash, oldin kelsa, faqat ta'kidlash ma'nolari anglashiladi»[1]

4. Uyushiq bo'laklar **-u (-yu), -da** yuklamalari, shuningdek, **«balki»** so'zlari bilan birikib kelishi mumkin. Bu vositalar gapda maxsus ottenka ifodalab, nisbiy bog'lovchi vazifasida keladi:

a) **-u (-yu), -da** yuklamalari har qanday holatda ham o'zining asl ma'nosini saqlaydi va o'sha ma'nosi bilan bog'lovchi vazifasini bajaradi: haqiqat egiladi-yu sinmaydi. Bu gapda **-yu** yuklamasi, asosan, ta'kidlash vazifasidir, zidlik ma'nosi esa uyushgan leksemalar semantikasidan kelib chiqadi. Yuklama leksema tarkibidagi zidlikni kuchaytiradi. Bu zidlik ikkilamchi kuchaytirilganda, uyushiq bo'lak orasida yuklamadan tashqari **lekin, biroq, ammo** bog'lovchilari ishlatiladi. Leksemalar semantikasida zidlik bo'lmaganda, **-u(yu)** mutlaqo zidlik emas, faqat ta'kid, kuchaytiruv ottenkasini ifodalaydi. Bu ma'no uchun **-da** yuklamasi ham ishlatiladi;

b) so'zlovchi o'zi ifodalamoqchi bo'lgan voqea-hodisaning birini qat'iy inkor etganda (zid qo'ymaydi) **«balki»** so'zidan foydalanadi. Bunda **«balki»** so'zi **«aksincha»** so'ziga sinonim bo'ladi. Oy isitmaydi, balki yoritadi (Gaz.).

Inkor munosabati **«emas»** orqali ham ifodalanadi. Bunda nisbiy uyushish ro'y beradi. **«Emas»** nisbiy bog'lovchilik rolini bajaradi. Bunda ham qat'iy inkor ottenkasi mavjud: ...o'ylash **emas**, ishlash kerak kabi.

Umumlashtiruvchi so'zlarning uslubiy xususiyatlari

Uyushiq bo'lakli tuzilmalarda ba'zan umumlashtiruvchi so'zlarning qo'llanishi barcha nutq uslublarida uchraydi. Umumlashtiruvchi so'zlar uyushiq bo'laklar mazmunini lo'nda ifodalashga, ba'zan esa kuchaytirishga, qisqalikka xizmat qiladi.

Agar umumlashtiruvchi so'zlar uyushiq bo'laklardan oldin kelsa, so'zlovchi asosiy diqqatni narsa-hodisaning yirik, umumiy tomoniga qaratadi, keyin uyushiq bo'laklar orqali uni detallashtiradi: **Qudratning ikki o'rtog'i**: Karim va Rustam chiqib keldi (K.N) Uni **barcha**: Odil, Halima, Naziralar ko'rib chiqdi. (P.M.)

Agar umumlashtiruvchi so'z uyushiq bo'laklardan keyin qo'llansa, so'zlovchi sanaluvchilar turi yana mavjudligini nazarda tutadi, «gapni qisqa qiladi», shu qisqalikda o'sha turning barchasi mavjudligini ifoda etadi: Qo'rboshilar, boylar, savdogarlar – **barchasi** xalqni taladi.

Undalmalarning uslubiy xususiyatlari

1. Undalmalar so'zlashuv uslubigagina xos bo'lib, boshqa nutq uslublarida shu uslubning in'ikosi sifatida ishlatiladi. Buning sababi shundaki, undalma ishtirok etgan gapda, albatta, tinglovchi bo'lishi shartdir. Bu esa undalmalarning til hodisasi emas, sof nutq hodisasi ekanini ko'rsatadi. Tilshunoslikda uning gapdan ajratilishi ham bu fikrni tasdiqlaydi. Lekin undalmani uchinchi darajali bo'lak (R.Saydullayev) deganda, uning ana shu xususiyati hisobga olinmaydi. Undalma nutq bo'lagidir, nutqning reallashtiruvchi faol, birinchi darajali bo'lagidir. Gap esa bir butun holda nutq bo'lagidir.

Ichki nutqda ham tinglovchi bo'lishi shartligi inkor etilmaydi. Bunda so'zlovchi o'zini yoki boshqa birovni xayolan ko'z o'ngida gavdalanitirib, unga murojaat etadi va shu yo'l bilan ichki his-tuyg'ularini, modal munosabatlarini ifoda etadi.

Undalmalar ko'proq so'zlashuv, badiiy va publitsistik uslubda ishlatiladi, ilmiy, rasmiy ish uslubida juda kam uchraydi. Inkori va chaqiriqlarda esa juda ko'p qo'llanadi.

2. Undalmalar, asosan, shaxs otlari yoki shaxs bildiruvchi so'z formalari orqali ifodalanib, nutqning kimga tegishli ekanini ko'rsatishga, tinglovchilar ko'p bo'lganda, ulardan birini ajratishga,

yakka bo'lganda, uning diqqatini jalb etishga, gapning shu shaxs uchun muhimligini ko'rsatishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, undalma hurmat va madaniy, muloyim muomala uchun ham xizmat qiladi. Nima dori ichaman, **doktor** gapida undalma hurmat, muloyimlik o'ttenkasini ham ifoda etadi.

Undalmaning o'rni so'zlovchi fikr bayonida qaysi bo'lak (bo'laklar)ga e'tiborni tortishi bilan bog'liq:

a) so'zlovchi fikrning to'laligicha muhimligini nazarda tutganda, undalmani gap boshida qo'llaydi: **Opa**, menga Omonimni qo'y. (H.O.) **Omon**, menga o'zingni anglat (H.O.) **Qulmat**, aravani qo'sh! (A.Q.);

b) so'zlovchi tema /berilgan/ni birinchi o'ringa qo'yib temani alohida ta'kidlamochi bo'lganda, undalmani gap ichida qo'llaydi: Menga, **opa**, Omonimni qo'y (bunda gapning tema va rema tuzilishi o'zgaradi.) Biz, **o'rtoqlar** ishlarimizni qayta qurib olishimiz kerak (Gaz.) So'zla, so'zla, **ko'zgujon**, haqiqatni et bayon! (Ertak);

v) so'zlovchi fikrning kimga taalluqli ekanini eslatmoqchi, umuman ta'kidlamochi bo'lganda, undalmani gap oxirida qo'llaydi: Bugun menga qarashib yuborsang, **Otabek** (A.Q.) Samovarni qo'yib yubor, **o'g'lim**! Senga bir mehrimni berdim, lolazorimsan, **Vatan**! (U.)

3. Undalmalarning uslubiy bo'yog'i undalma bo'lib kelgan leksema semantikasi bilan bog'liq. Shaxs bildirmaydigan undalmalarning uslubiy bo'yog'i badiiylik bilan izohlanadi va, asosan, badiiy adabiyotda, goho-goho so'zlashuv uslubida uchraydi.

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истикболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёҳуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

II. AMALIY MASHG'ULOTLAR

1-amaliy mashg'ulot O'zbek adabiy tili uslublari.

Reja:

- So'zlashuv uslubi
- Rasmiy ish uslubi
- Ilmiy uslub
- Publitsistik uslub
- Badiiy uslub

1-mashq. Quyidagi misollarni ko'chiring. Ulardagi so'zlashuv uslubiga xos xususiyatlarni aniqlang.

1. - Voy-buy, - dedi Ko'pakbiy, - manav shoirning bizning Turkistonni ham turklarga berib jubormokchi-g'u!.. - Ne demoqchisan? Biz Rum turkidan tarqaganmizmi?

(Pirimqul Qodirov)

2. Oqsoqol, arboblarni aytdi: «Kel-e, Qalmoq-shoha boravik, ...o'zimiznigarang qilmayik. («Alpomish»)

3. Fatxilla gangib qoldi.

- Hazil-ku bu, hazilni tushunmaysanmi? - dedi g'uldirab.
- Xo'p, bu ikkinchi masala, - dedim men. - O'zi kani?
- O'shatda, - ensasi qotib gapirdi Fatxilla. - Oyisi bir xalta varaqi somsa berib yuborgan ekan, kavshab o'tiribdi.
- Somsa vevotgan bo'lsa, Parpi borsin, - dedi kulib Vosiq.
- Mayli borsam, bora qolav, - deb dik etib o'rnidan turdi Parpi.
- Jaa bo'lmasa, xaltasi bizga qolsin, - dedi kimdir.
- Xomtama bo'lma, ochofat, ovimqizga o'zim tuya qilib beraman. (O'lmas Umarbekov)

2-mashq. Quyida «Alpomish» dostonidan keltirilgan o'lanning qaysi uslubga kirishini aniqlang va uslubga xos belgilarini ko'rsating.

Bodom bekach:

Andiyama, Qultoyqul, mandiyama, yoy-yoy,
Sakkuch egan ko'pakday sandivama, yoy-yov,
Oq changalning tubiga cliiyib keldim, yoy-yoy,
Ichib olsang chuvchuning qondiyama, yoy-yoy.

Qultoy:

Andiringdan, yengajon, mandiringdan, yor-yor,
Kulcha yopib non yegan tandiringdan, yor-yor,
Duppa-durust odamni ko'ppak deysan, yor-yor,
Ko'ppak itlar tortsin-da chandiringdan, yor-yor.

3-mashq. Quyidagi matnning qaysi uslubga xos ekanligini aniqlang. Uning stilistik belgilarini ko'rsating.

TARIX FALSAFASI: TUSHUNCHA VA MOHIYAI

Tarix falsafasini ilohiyat nuqtayi nazaridan idrok elish o'tmislini Alloh irodasi orqali tushunish va unga ilohiy lus berisli, ilohiy mazmun orqali anglash hisoblanadi. Mclafizik tarix falsafasi hech qanday chcgalar va doiralar bilan chcklanmaydigan, turli shakllarga va ko'rinishlarga kiradigan tushunchalar lizimi hisoblanadi. Idealistik tarix falsafasiga ko'ra csa, asosan, g'oyalar, insonning axloqiy tushunchalari, ma'naviv-ruhiy kcchinmalari asosida tarixga munosabat bildiriladi. Insoniyat tarixiga va hayotiga tabiiy (naturalistik) yondashish tarix falsafasining yana bir yirik oqimi sifatida ko'zga tashJanadi. Unda Mssiyot va tuyg'u orqali inson tabiatiga baho

berishga va inson tabiati, fe'l-atvori, uning ta'sir doirasini belgilashga e'tibor beriladi. (Narzulla Jo'rayev)

4-mashq. Quyida berilgan rasmiy uslub namunasi bilan tanishib, uning shakliga e'tibor qiling va o'zingiz haqingizda ariza yozing.

**Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti rektori G'.Bekmurodovga
O'zbek tili va adabiyoti fakultetining 2-kurs talabasi Dilnoza Nazarovadan**

ARIZA

Sog'lig'im yomonlashganligi va uzoq muddat davolanishim zarurligi tufayli menga bir yillik o'quv (akademik) ta'tili berishingizni so'rayman.

Arizamga tibbiyot muassasasining xulosasi ilova qilinadi.

(sana)

imzo (Absumatova)

Gulruh)

5-mashq. Quyidagi matnning uslubiy xususiyatlarini aniqlang.

SHARQ QADRIYATLARIDAN BIRI

Sharq qadriyatlari bebahodir. Shuning uchun liam ularga amal qilgan Sharq qizlarining bahosi baland bo'lib kelgan. Ibo, hayo shunchaki odat yoki fe'l emas, u - ilm, baxtga yetaklovchi ilmdir. Qizlarimizning xaridorlari ko'pligidan boshlari osmonda etsa-da, ammo nigohlari hamisha yerda bo'lgan. Ular oilalariga, akalariga, hatto onalariga ham tik qaramaganlar. Erkaklarning oldidan kesib o'tmaganlar. Darvozaxonadan erkak ovoz kelsa, dadil ro'baro' bo'lmaganlar. Bo'yiga yetgan qizlar ota-akalarining oldida oyoq uzatish, yonboshlash tugul, birga o'tirib ovqatlanmaganlar. Ularning huzurida uzun lozimlar kiyib, iliklarini ko'rsatmay yurganlar. Kishining ko'ziga tik qarash qiz bola uchun, qo'pol qihb aytganda, libos yechishday uyat hisoblangan. (Tursunoy Sodiqova)

2-amaliy mashg'ulot.

So'zlashuv uslubi

REJA:

- So'zlashuv uslubining boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni.
- So'zlashuv uslubining o'ziga xos xususiyatlari.
- So'zlashuv uslubiga xos me'yorlar.

So'zlashuv uslubi deganda kishilarning kundalik faoliyatida o'zaro aloqasini ta'minlovchi og'zaki nutq tushuniladi.[2] Bu uslubda sheva elementlari, passiv lug'atga xos so'z va iboralar, boshqacha aytganda, adabiy til normalariga mos kelmaydigan fonetik, leksik, morfologik va sintaktik hodisalar erkin ishlatila beradi.

So'zlashuv uslubining o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, u fonetik, leksik-frazeologik, morfologik va sintaktik jihatdan boshqa nutq uslublaridan ajralib turadi: fonetik jihatdan tovush o'rni almashadi: **yog'mir** (yomg'ir), **turpoq** (tuproq); tovush tushadi: **tasha** (tashla), **ke** (kel), **yudi** (yuvdi); tovush ortadi: **chechmoq** (yechmoq), **yilon** (ilon), **istakan** (stakan); tovush almashadi: **minan** (bilan), **sammi** (senmi), **mo'nchoq** (munchoq); o'zak-affiks o'zgarishi ro'y beradi: **opke** (olib kel), **qo'yvor** (qo'yib yubor) kabi.

Leksik-frazeologik jihatdan kundalik hayot bilan bog'liq bo'lgan osh, non, tuz, yer, osmon, quyosh, bola, xotin, o'rtoq, ko'z, qo'l, oyoq, men, sen, u, biz, siz, bir, besh, olti, o'n, ishladi, o'qidi, yetdi, keldi, ketdi, tez, sekin, kabi, shuningdek, san'at, adabiyot, siyosatga doir so'zlardan tashqari, so'zlashuv uslubida **farzand**, **jujuq**, **churvaqa**, **zormanda**, **arzanda**, **pismi**, **shalparpishi**, **xomkalla**, **akillamoq**, **bobillamoq**, **to'ng'illamoq**, **po'ng'illamoq** kabi uslubiy bo'yoqli so'zlar ko'proq ishlatiladi.

So'zlashuv uslubiga xos yana bir xususiyat so'zni qisqartish va ko'chma ma'noda qo'llashdir.

Masalan, **kilo** (kilogramm), **foto** (fotografiya), **metro** (metropoliten), **avtomat** (avtomat telefon), **tushlik** (tushlik ovqat), **futbolga bormoq** (futbol o'yinini ko'rishga bormoq), **ovqatga o'tiring** (ovqat yegani o'tiring), **paxtani bajardik** (paxta rejasini bajardik) kabi. **Iskovich**, **tosh**, (odam), **chayon** (gap bilan kishini xafa qiladigan), **beliga tepmoq** (xalaqit bermoq), **loyini chiqarmoq** (sirini fosh qilmoq, ishni chigallashtirmoq) kabilar ham, asosan, so'zlashuv uslubiga xosdir.

Ayrim eskirgan **patta**, **chipta**, **chek**, **pattachi**, **po'rim**, **shayton arava**, **miri** (bir pul, ikki pul) kabi so'zlar ham so'zlashuv uslubining leksik xususiyatlaridandir.

So'zlashuv uslubida nisbatan ko'proq ishlatiladigan morfologik formalar asosan, kichraytirish-erkalash oti, sifatlarning intensiv forma hosil qiluvchi affikslari va affiksoidlardir. Fe'llarning ayrim shakllarini «buzib» ishlatish – **borib edi** (boruvdi), **boringizlar**, **kelingizlar** kabi qo'llanishlar ham so'zlashuv uslubiga xosdir.

So'zlashuv uslubi, asosan, dialogik xarakterda bo'lganidan, imo-ishoralar, qo'shimcha izohlar, takrorlar (so'zda), qaytariqlardan; (gapda), qo'l, bosh va gavda harakatlaridan fikr ifodalashda qo'shimcha vosita sifatida foydalaniladi.

Bu nutqning dialog xarakterda bo'lishi nutq vaziyatiga ko'ra ko'proq to'liqsiz gaplardan foydalanishni taqazo etadi. Bundan tashqari, so'zlashuv uslubida inversiya, sodda gaplar ko'chirma gapning avtor gapi o'rtasida kelgan formalari, qo'shma gapning «u aytdiki, bunday dedi» tipi ham ko'proq kuzatiladi.

3-amaliy mashg'ulot.

Rasmiy-ish uslubi

Reja:

- Rasmiy-ish uslubining boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni.
- Rasmiy-ish uslubining o'ziga xos xususiyatlari.
- Rasmiy-ish uslubiga xos me'yorlar.

Huquqiy va diplomatik hujjatlar, davlat qonunlari, idora-tashkilotlarning qaror, buyruqlari, ahdnoma, shartnomalar va kishilarning turli tashkilotlar bilan yozishmalaridagi o'ziga xos so'z tanlash usul va fikr ifodalash vositalarida rasmiy ish uslubining xususiyatlari aks etadi. Rasmiy ish uslubi juda keng va xilma-xil bo'lsa-da, so'z saylash va ifoda vositalarining yaxlitligi bilan umumiy tizimga birlashadi. Ushbu uslub keng ma'noda barcha yozishmalarni o'z ichiga oladi.[3]

Rasmiy ish uslubi uchun shtamp holiga kelib qolgan ibora-ifodalar xarakterlidir. Masalan, qaror, buyruq va farmonlarda gapning kesimi ko'pincha majhul nisbatdagi buyruq fe'li formasida bo'ladi.

Bu uslubda har bir sohaning o'z terminlari bo'ladi. Umumxalq tilida shlatiladigan ayrim so'zlar rasmiy ish uslubida terminga, faqatgina bir ma'no anglatuvchi (monosemantik) so'zga aylanishi mumkin. Masalan mehnat qilish, dam olish, o'qish kabi umumxalq tilida so'zlashuv uslubida qo'llanadigan so'zlar «O'zbekiston fuqarolari mehnat qilish, o'qish, dam olish huquqiga egadirlar». O'zbekiston Konstitusiyasi, modda, deganda «jamiyat manfaatlarini yo'lida halol mehnat qilish, o'qib ilmi bo'lish va 10-11 oy ishlagandan so'ng pul bilan ta'minlangan dam olish (mehnat ta'tili)» degan yagona tushunchani aks ettiradi.

Rasmiy ish uslubida ko'chma ma'noli, polisemantik, tantanali (badiiy) so'zlar ishlatilmaydi.

Aksincha, aniq ma'noli so'z va iboralar, murakkab gaplar, tarkibi qism va paragraflardan iborat bo'lib, yaxlit bir maqsadga xizmat qildirilgan periodlar ko'p kuzatiladi.

Rasmiy ish uslubida ichki bo'linish (podstil) ning ham o'z termin va iboralari, sintaktik qurilishi bo'ladi. Masalan, sud ishlarida **oliy sud, ochiq sud, yopiq sud, o'rtoqlik sudi, hakamlar sudi, aybdor, oqlovchi, qoralovchi, ijrochi** kabi so'z-terminlar; diplomatik sohada **dekleratsiya, ratifikatsiya, shartnoma, bitim, konsul, konsulxona, status, vizit, ultimatum** kabi so'z-terminlar; rasmiy-idoraviy aloqalar **shartnoma, akt, pudrat, shirkat, fermer, pudratchi, shtraf, to'lov, kredit, debitor qarz, haq** kabi so'z-terminlar ishlatiladi.

Idoraviy yozishmalar: spravka, tilxat, chaqiriq xati, tushuntirish xati, taklifnoma, ishonch qog'ozi va boshqalarning ham standart formalari, shtamlari bo'lib, bular yozuvni osonlashtiradi. Masalan, spravkada «Berildi ushbuni ...ga shu haqdakim» deb boshlanuvchi hujjatlarning tayyor nusxalari ham bo'ladiki, kerak bo'lganda, u to'ldiriladi, xolos.

4-amaliy mashg'ulot.

Ilmiy uslub

Reja:

- Ilmiy uslubning boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni.
- Ilmiy uslubning o'ziga xos xususiyatlari.
- Ilmiy uslubga xos me'yorlar.

Ilmiy uslubda obyektiv olam voqea-hodisalarining ichki-tashqi xususiyatlarini ochib, biror xulosaga kelish va buni ta'riflash xarakterli. Ilmiy uslub uchun xos forma masalaning qo'yilishi, ahamiyati, ilmiy izlanishlar, uning natijalari va tegishli xulosa chiqarishdir. Har qanday ilmiy ish ana shu mushtaraklikni aks ettiradi.

Ilmiy uslub har bir sohaning terminlari ko'proq ishlatilishi, grammatik qurilishida mantiqiy bog'liqlik, izchillik, aniqlik, bo'laklar to'laligi bilan farqlanadi.[4] Umumxalq tilida-so'zlashuv uslubida qo'llanadigan bir qator so'zlar ilmiy uslubda termin sifatida xizmat qilishi mumkin. Masalan, tilshunoslikdagi **ovoz, tovush, bo'g'iz, ot, son, gap, ega** kabilar; biologiyada **oq tuproq, qora to'proq, sariq tuproq, o'zak, tomir** kabilar.

Ilmiy uslub tabiiy fanlarda formulalarga boyligi bilan ajralib turadi. Bu formulalar ideomatik vazifa bajarib, fikr aniqligi, sodda ifoda uchun xizmat qiladi.

Ilmiy uslubda badiiy tasvir vositalari, tantanali leksika kabilardan, deyarli, foydalanilmaydi. Biroq ilmiy-ommabop asarlar ham mavjudki, bunda so'zlovchi (yozuvchi) sof ilmiy bayondan chekinadi, o'z fikr-mulohazalarini, ilmiy xulosalarining tushunarli bo'lishi uchun badiiy-publitsistik, shuningdek, so'zlashuv uslubiga xos bo'lgan so'z, ibora va gaplardan foydalanishga harakat qiladi. Ilmiy-ommabop asarlar bunga yorqin misol bo'la oladi.

5-amaliy mashg'ulot.

Publitsistik uslub

Reja:

- Publitsistik uslubning boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni.
- Publitsistik uslubning o'ziga xos xususiyatlari.
- Publitsistik uslubga xos me'yorlar.

Ijtimoiy–siyosiy hayot masalalarini yoritgan barcha asarlar publitsistik asarlar jumlasiga kiradi. Bu janr o'zbek adabiy tili sistemasida XX asr boshlarida paydo bo'ldi. «Turkiston viloyatining gazetasi» chiqa boshlashi, so'ng matbuot va nashriyot ishlarining kengayishi, Furqat, Hamza, Ayniy, Sattorxon kabi demokrat shoirlarning ijodida targ'ibotning o'rin olishi publitsistikaning shakllanishiga turtki bo'ldi.

Vaqt o'tgan sayin bu janr yanada rivojlandi. Ayniqsa, keyingi davrda radio, matbuot televideniye va boshqalarning xalq hayotiga kirib borishi, ma'ruza, suhbatlarning o'tkazilib turilishi kabi omillar publitsistika taraqqiyotida muhim omil bo'ldi.

Publitsistik uslub yozma va og'zaki shaklga ega bo'lib, yozma shakli gazeta-jurnallarning bosh maqolalari, felyetonlar, pamfletlar, murojaatnomalar, chaqiriqlar, dekleratsiyalardan iborat, og'zaki shakli esa, notiqlik san'atidir. Og'zaki shaklga kundalik axborotlar, sharhlovchining chiqishlari ham kiradi.

Har ikki formada ham siyosiy faollik, hozirjavoblik, o'tkir va ta'sirchan nutq, mantiqiy salobat, targ'ibot-tashviqot kabi xususiyatlar mavjud bo'ladi.

Publitsistik uslubda avtorning voqelikka munosabati aniq sezilib turadi. Avtor hayotiy masalalarni chuqur mulohaza yuritib tahlil qiladi, isbotlaydi, asoslab tushuntirishga urinadi, tinglovchini ishonitiruchi detal va faktlar keltirish bilan kishida tasvirlanayotgan voqelikka salbiy yoki ijobiy munosabat tug'diradi, unga ta'sir etadi. Shuning uchun ham bu uslubda tilning barcha vositalaridan foydalanish mumkin.

6-amaliy mashg'ulot. Badiiy uslub

Reja:

- Badiiy uslubning boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni.
- Badiiy uslubning o'ziga xos xususiyatlari.
- Badiiy uslubga xos me'yorlar.

Badiiy uslub inson amaliy faoliyatining barcha sohasini qamrab olishi, umumga qaratilganligi, barcha kasbkor egasi uchun mo'ljallanganligi bilan boshqa nutq uslublaridan farqlanib turadi.[6] Badiiy uslubda hayot voqealari va kishilar to'g'risida oddiy axborotlar berilmaydi, aksincha, ular o'quvchi ko'z o'ngida, jonli tarzda, so'z bo'yoqlari yordamida barcha detal va xarakter-xususiyatlari xayol pardasi ortida gavdalanitirilib, o'quvchida estetik zavq uyg'otiladi, salbiy yoki ijobiy shaxs, hodisalarga nisbatan jiddiy qarash, kurash tuyg'usi hosil etiladi, shuningdek, o'quvchi voqelik ichiga tortiladi va natijada yuksak badiiy zavq oladi.

Demak, badiiy uslubning vazifasi estetik zavq va voqelikka biror yo'sinda munosabat uyg'otishdir.

Badiiy uslub boshqa uslublar kabi o'z ichki bo'linishlariga (podstillariga) ega. Masalan, **poetik uslub**, **masal uslubi**, **ertak uslubi** kabilarga bo'linadiki, ularning har biri o'ziga xos tasvir vositalariga ega.

Badiiy uslubning vositasi ham tildir. Lekin bunda til aloqa vazifasini obraz, xarakter va nafis manzaralar yaratish orqali bajaradi, shu yo'l bilan uning ta'sir etish, harakatga keltirish vazifasi namoyon bo'ladi.

Badiiy uslubda so'z, ibora va gaplar sayqal topadi, yangi-yangi ottenka va mazmun kashf etadi. Masalan «**Quyosh g'uborsiz ko'kda taltayib porlaydi**» (O.) gapida «**taltayib**», «**porlaydi**», «**g'uborsiz**» so'zlari alohida sayqal topgan, alohida jilo, alohida joziba kashf etgan. Gap esa bir butun holda aloqa vazifasi (Quyosh osmonga ko'tarilgan)dan tashqari estetik zavq, badiiy taassurot, ko'tarinki ruhiyat baxsh etishga xizmat qilgan. Bunday misollar yuksak mahorat bilan yaratilgan har qanday asardan ham istagancha topiladi.

Ma'lumki, obrazlilik har qanday san'at asarining bosh mezonidir. Badiiy obrazlilik so'z (ibora, gap) ishlatish san'ati va mahorati demakdir. Adabiyot shu xususiyati bilan san'atning boshqa turlaridan ajralib turadi. Shuning uchun ham «bo'sh asar», «sayoz asar» deyilganda, birinchi navbatda, yozuvchining voqelikni so'z bo'yoqlari orqali o'z holicha, ya'ni, biqiq holda tasvirlay olmaganligi nazarda tutiladi.

Har bir yozuvchining o'ziga xos so'z tanlash va ishlatish usuli bo'ladi. A. Qahhor ijodi uchun xarakterli xususiyat so'zni tejab-tergab ishlatishdir. Yozuvchi har bir so'zga alohida vazifa yuklaydi.

Uyg'un ijodiga xos xususiyat: «o'nlab misollar bir xil so'zlar bilan boshlanadi va tugaydi» va hokazo.

Badiiy uslubga xos bo'lgan eng muhim xususiyat unda tantanali-emotsional so'zlarning ko'p ishlatilishidir. **Sabo, yel, chehra, tabassum, takalluf, muhabbat, muyassar, alvon, moviy, silsila** kabilar shular jumlasidandir. Badiiy asar turli mavzularda bo'lishi va turli davrning xilma-xil faoliyatini aks ettirishi mumkin. Shunga ko'ra, badiiy uslubda tilning leksik qatlamiga oid barcha so'z, ibora va frazeologik birikmalardan erkin foydalaniladi. Masalan: tarixiy mavzuda yaratilgan asarlarda arxaizm, istorizmlar va o'sha davr tiliga xos grammatik formalardan erkin foydalaniladi. Zamonaviy mavzuga oid asarlarda ular qo'llanmaydi, aksincha, bugungi til leksik qatlamidan, shu

jumladan, o'rniga ko'ra, dialektizm, jargon, argo va boshqalardan foydalaniladi. Bu bilan obraz yaratishda bevosita ifodaga-obrazning qaysi sheva yoki kasb-hunar vakili ekanini qo'shimcha izohsiz tasvirlashga erishiladi.

Badiiy uslubda yozuvchining individual tasviri va ifoda vositalari sezilib turadi. Masalan, H. Olimjon asarlaridan sho'x va o'ynoqi ohang, G'.G'ulom ijodida masalaga tarixiy-falsafiy yondoshish, M. Shayxzoda ijodida ham falsafiy mushohada, Uyg'un ijodida peyzaj bilan bog'liqlik, A.Qahhor ijodida siqqlik, A. Qodiriy ijodida batafsil tafsilot, Erkin Vohidov ijodida mantiqiy-qiyosiy tasvir sezilib turadi.

Badiiy uslubda so'z yaratish, so'zni ko'chgan ma'noda ishlatish, iboralarni qayta ishlash kabi jarayon kechadi. Bular yozuvchining mahoratiga, ijodiy qobiliyatining darajasiga bog'liq. Bunda yozuvchi xalq jonli tilidan keng foydalanadi. A. Qahhor A.P. Chexovning «Chelovek v futlyare» asarini «G'ilof bandasi» deb tarjima qilishi, G'.G'ulomning «Ko'kan o'zi mening bilan ko'p og'ayni» deb ta'riflashi, A.Oripovning «Qachon xalq bo'lasan, ey, olomon» deb murojaat etishi va boshqalar yuqorida nomi tilga olingan yozuvchi, shoirlarni xalq tili, xalq iboralarini naqadar chuqur bilishini ko'rsatadi.

So'z tanlash badiiy asarning janr xususiyatlariga ham bog'liq. Masalan, arxaik so'zlar ba'zan davr koloriti, shaxs xarakterini ko'rsatish uchun ishlatilsa, ba'zan kulgi-mazax uchun xizmat qiladi. Masalan, A.Qodiriyning romanlarida ishlatilgan arxaik so'zlar davr koloritini ko'rsatishga, satirik asarlarida esa shaxslar ustidan kulishga, mazaxga xizmat qildirilgan.

Badiiy uslubda grammatik shakllardan ham obraz yaratish va kolorit berish maqsadlarida foydalaniladi. Masalan, Oybekning «Navoiy», P.Qodirovning «Yulduzli tunlar» romanlarida **–ur, –erdi, andoq, shulkim** kabi formalar ishlatilganini kuzatish mumkin.

7-amaliy mashg'ulot

Ot uslubiyati

Reja:

- Ot formalarining uslubiy xususiyatlari
- Ko'plik kategoriyasi uslubiyati
- Egalik affikslarining uslubiy xususiyatlari
- Kelishik affikslari sinonimiyasining uslubiy xususiyatlari

1-mashq. Ko'plik shaklining uslubiy ma'nolarini aniqlang. Uningturli nutq stillarida ishlatilish xususiyatlarini tavsiflang.

1. Sog'inib erdim: bailor bo'ldi bahona, do'sllar. (Sobir Abdullah)
2. Axloq o'rgatuvchilar Xolmurod bilan balislashishga lushgan bo'lsalar-da, lekin asl maqsadlari boshqa edi. (Parda Tursim).
3. Sizning bcton qorishmangizning sifati boshqa qorishmalardan nimasi bilan farqlanadi? (gazetadan)
4. Uning quyuq qoshlari ko'tarilib, chiroyli ko'zlari charaqladi. (Asqad Muxtor)
5. Qanaqa onalar ekanki, kelinini oldiga solib to'y-hashamlarda yuradigan. (Said Ahmad)
6. Ichi qora zotlar yaxshi bilsinlarki, men qayerda bo'lmayin, haqiqatni qo'riqlayman. (Oybek)
7. O'choq boshida qo'polgina, qirq besh yoshlar chamasi bir xotin choy qaynatib yuradir. (Abdulla Qodiriy)

2-mashq. Quyida keltirilgan gaplardan egalik affikslarini toping, ularning stilistik ma'nolarini izohlang.

1. Povabzal bozorida uning burchagidagi hovli. (Abdulla Qodiriy)
2. Mehmonimiz o'sha edi, - dedi qutidor, - toshkandlik Yusufbek Hoji otliq yaqin oshnamning o'g'li. (Abdulla Qodiriy)
3. Tentagingning aqli balo, kiroyi kuyoving shundog' bo'lsa, -dedi. (Abdulla Qodiriy)
4. Oyisi, qizchaga nima olib keldingiz? (jonli so'zlashuvdan)
5. Tog'angiz savodsiz bo'lsa ham, dunyo ishlarini yaxshi tushunar edi. (Said Ahmad)
6. Ko'zimizning nuri, belimizning quvvati hayotimizning mevasi o'g'limiz Otabekka yetib ma'lum va ravshanbo'lg'aykim... (Abdulla Qodiriy)
7. Nevarasi buncha shirin bo'lmasa odamning, - deb chol qizchani quchoqlab ko'tardi. (Said Ahmad)
8. Tojixon o'zlaridan ibrat olsa, kamina kuyovlaridan ibrat olsam, turmushimiz bundan ham yaxshi bo'lib ketsa ajab emas. (Abdulla Qahhor)

3-mashq. Qaratqich kelishigining belgili va belgisiz shakllarini ajratib, o'ziga xos uslubiy xususiyatlarini tavsiflang.

1. Marg'ilomiing havosi buzuq ekan, bir-ikki kundanberi manim ham ahvolim o'zgarib boshladi. (AbduUa Qodiriy)
2. Tariximizga nazar solsak, nafaqat oddiy kasb egalari, balki toju taxt egalari, davlat arboblari orasida ham bir qo'li bilan sallanat izmini tutib, ikkinclii qo'lida qalam tebratgan

allomalarimiz ko'plab o'tganligining guvohi bo'lamiz. (Gazetadan) 3. Qo'shiqchilarning biri kuyladi. 4. O'zbek tili va adabiyoti fakulteti talabalari amaUyotni Nafis san'at litseyida o'tkazdilar. 5. Har bir narsaning yangisi, do'sting eskisi yaxshi (Maqol). 6. Metro bekatlari ko'rkam va hamisha odamlar bUan gavjum. 7. Hozirgi vaqtda chuchuk yer osti suvlariiiiing asosiy qismi Farg'ona vodiysida joylashgan. («Fan va turmush») 8. Usmonovni ko'rib, shofyor yigit kabinaning chirog'ini yoqdi va eshikni ochib qo'ydi. (U.Umarov)

4-mashq. Tushum kelishigining belgisi va belgisiz ishlatilmi sabablarini ayting. Tushum va chiqish kelishigi shakllarining sinonimiyasidagi uslubiy bo'voqni ko'rsating.

1. Pazandasi yopadi shirmon, Qarilari kutadi mehmon. (Hamid Olimjon)

2. Huv ko'lga borib, baliq ovla. (Mamatqul Hazratqulov)

3. Zafar ularga vor bo'lib, dushmani orqaga sura boshlashdi. (Mirkarim Osim) 4. Tuni bilan g'o'za sug'ordik. (Hamid G'ulom) 5. Choi babor kclmchagi oyog'i ostiga chechaklar bilan bezalgan yashil poyandozni yoyib tashladi. (Mirkarim Osim) 6. Anor o'rtaga dasturxon yozib, ikki lagan mantini qo'ydi. (Abdulla Qodiriy)

7. U Cho'lbobo bilan istikomda tok ochayotgan bo'lsa kerak. (Hamid G'ulom) 8. Onasining qaququqirlarini ortib, erining uyiga keldi. (Abdulla Qodiriy) 9. Tush ko'rsam, onam chiroq ko'tarib yurganmish. (O'tkir Hoshimov) 10. Dehqonboy devordan oshib, Hafizaning oldiga o'tmoqchi bo'ldi. Qiz devor oshib uning ketidan quvladi. (Abdulla Qahhor) 11. Keyin o'zim yaxshi ko'rgan shokoladdan uzatib: «Bor, endi o'ynab kelgin», - dedi. (Xudoyberdi To'xtaboyev) 12. Yanagi yildan dalalarning bariga shu Azizning nomidan ekardim. (O'ktam Usmonov)

5-mashq. Jo'nalish kelishigi shakllari va ularning variantlarini aniqlang. Bu kelishik shakllarini uslubiy jihatdan tavsining.

1. Ot qiz bilan bolalarni ko'targancha havoga uchib ketdi. (O'zbek xalq ertaklari) 2. Dadam guldor shoyi ro'molni opamga uzatdi. (O'tkir Hoshimov) 3. Traktorchi shu yerga cholni yotqizib, ko'kragiga suv sepayotgan edi... (O'lmas Umarbekov) 4. Tushgan cho'g'larni qo'raaa terdi. (Hamid G'ulom) 5. Afandi o'choqqa o't yoqishga ko'p urindi. (larifa) 6. Zumradbibi osh suzishga lagan yuva boshladi. (Hamid G'ulom) 7. Go'shtni onangga to'g'rab bcr. (Abdulla Qodiriy) 8. Husnixat mashq qilib o'tirgan bolalar ichidan ikkitasini gulzorni supurib, suv sepishga buyurdi. (Abdulla Qodiriy) 9. Bir oy to'lmasdan kir yuvishga ruxsat berdi. (Abdulla Qodiriy) 10. Agar shahanshoh bizga mehmon bo'lib kelsa, qirq qo'chqor so'yamiz. (Mirkarim Osim) 11. Feruza qo'lining xamirini unga qorib tushirib, uyga kirib ketdi. (Hamid G'ulom) 12. Shohimiz safar kamarini beliga bog'ladi. (Mirkarim Osim) 13. U meni ko'rpaga o'radi -menga ko'rpani yopdi. 14. Boshini yostiqqa qo'ydi - boshiga yostiqni qo'ydi.

6-mashq. O'rin-payt va chiqish kelishigi shakllarining uslubiy vazifalarini tavsiflang.

1. So'z valentligini tadqiq etish o'zbek tilshunosligida ancha keng tarqalgan. (Miraziz Mirtojiyev) 2. Oyim bo'lsa, uyimizdan uch yuz metr naridagi fermada sigir sog'adi. (O'tkir Hoshimov) 3. 0,8 protsent paxtani oktabrda yarim kunda terib topshirsa bo'ladi. (Hamid G'ulom) 4. Chap tarafingizda gugurt bor, olib shamni yoqib yuboring. (latifa) 5. Afandi ariq bo'yida o'tirib, qo'yning kallasini

yuvar edi. (latifa) 6. Yigitlarimizning maqsadi ko'prikning ikki tomonidan chiqib turgan o'q yog'ochlarini arralab, uni bir-ikki joyidan uzib tashlash edi. (Pirimqul Qodirov) 7. Chopar sakrab egardan tushdi-yu, otini qoziqqa bog'ladi. (Mirkarim Osim) 8. Siddiqjon etagini qoqib o'midan turdi-yu, jadallagancha ko'cha eshikka qarab ketdi. (Abdulla Qahhor) 9. Uyda non yopilmaganidek bozordan ham sotib olinmas edi. (Abdulla Qahhor) 10. Bahorda sel kelib, yozda qurg'oqchilik kuchayib, paxtaning yarmidan ko'pi qayta ekildi. (O'lmas Umarbekov) 11. Shulardan bittasini ushatib, hovuzning o'rtasiga otdi. (G'afur G'ulom) 12. Nonlardan bittasini uzatdi - nonlarni berdi. 13. Shuncha yildan beri harakat qilib ko'rgan posyolkamiz bitdi. (O'lmas Umarbekov) 14. Chekkasiga ipakdan chiroyli xoshiya tikilgan. (Xudoyberdi To'xtaboyev)

8-amaliy mashg'ulot

Sifat uslubiylati

Reja:

- Uslubiyatda sifat turkumining vazifalari
- Sifat so'z turkumi poetik vosita sifatida.
- Sifat turkumi sistemasida sinonimiyaning taraqqiy etganligi.
- Sifat doirasini hosil qiluvchi shakllar stilistikasi.
- Sifat yasovchi qo'shimchalar sinonimiyasi.
- Sifat yasovchi qo'shimchalar tizimida sinonimik holatlar.

1-mashq. Sifatlarni toping. Ularning stilistik xususiyatlarini aniqlang.

1. To'ybekaning hangomalari boshqa vaqtlarda Kumushni yaxshigina kuldirdi ham hozir yopishib kelmadi. (Abdulla Qodiriy)
2. O'g'lim, sen bir qadar oqdan qorani ajratsang. (Abdulla Qodiriy)
3. Qiz o'jarlik bilan qorani oq deb isbot qilishga urinar edi. (Oybek)
4. Katta yo'lning narigi betidagi oziq-ovqat do'konidan odamlarga turtina-surtina yoshgina bir juvon chiqib keldi. (O'ktam Usmonov)
5. U semirib, katta kishilardek yag'rin qo'yib, yetilgan edi. (O'ktam Usmonov)
6. Ammo kekxa professorni respublikadagi deyarli hamma joyda yaxshi tanishar, o'tkir paxtashunos olimligidan tashqari, katta tashkilotchi, rahbarlardan biri bo'lganini ham bilishar, eslashar edi. (O'ktam Usmonov)
7. Aziz rais va shofyori bilan sovuqqina ko'rishdi-da, ikkovlariga oldidagi burni uchgan gardim choynakdan iliq choy quyib berdi. (O'ktam Usmonov)
8. U bo'sh tovoqni chetga surdi-da, shop mo'ylovlarini silab, o'rnidan qo'zg'alib qo'ydi. (O'ktam Usmonov)
9. Bo'sh qop tikurmaydi. (O'ktam Usmonov)
10. Burchakdagi kichkinagina stoli ketishidan oldin qanday yig'ishtirib qo'yilgan bo'lsa, o'shanday turibdi. (O'ktam Usmonov)

2-mashq. Sifat darajalarini toping va ularning uslubiy xususiyatlarini tushuntiring.

1. O'zimcha yanada tiniqroq, yanada shirinroq -tuyg'ularni topganday edim. (O'ktam Usmonov)
 2. Indira benihoya g'aroyib chaqaloq edi.
 3. Bu oliyjanob go'zalga nima deyishni bilmas, qayerdan so'z boshlashga hayron edi. (Abdulla Qodiriy)
 4. Juda ham tabiati qiziq yigit. (Abdulla Qodiriy)
 5. Qotmadan kelgan, bug'doy rang yuzli, oppoq sumkasini oq kalaminka shimiga qistirgan, qo'lida kattakon sumka ko'targan Aziz o'shanda Saltanatga shu qadar jilmayib boqdiki... (O'ktam Usmonov)
 6. U irodasi va aqlini yo'qotgan edi, bamisoli o'pqonga tushgan xassimon, o'zini butkul majruh tuyg'ular qo'liga topshirgan edi. (O'ktam Usmonov)
 7. Aziz kap-katta rahbar odamdan bunday haqorat eshitganiga chidolmay qoldi... (O'ktam Usmonov)
 8. Qarshidagi uyning har ikki darichasi ham yopiq, ammo tirqishlaridan sham yorug'ligi ko'rinar va boyagiga qaraganda sekinroq bir tovushda so'zlashish eshitar edi. (Abdulla Qodiriy).
- Olamdagi jamiki narsa-hodisalarning kattasidan tortib, eng maydasining ham mohiyati bir. (O'ktam Usmonov)

9-amaliy mashg'ulot

Son uslubiyati

Reja:

- Son turkumi umumiy miqdorda aniqlik, konkretlik kiritishga xizmat qiluvchi turkum sifatda.
- Sonning ma`no turlarini hosil qiluvchi shakllarning semantik-stilistik xususiyatlari.
- «Bir» so`zining anglatgan ma`nolari va qo`llanish xususiyatlari.
- Sonning uslubiy xususiyatlarida tarkibli sonlar qismlarining qo`llanish belgilari.
- Son hosil qiluvchi shakllarning o`zaro sinonimik xususiyatlari.

1-mashq. Sonlarni toping. Ularning uslubiy xususiyatlarini aniqlang.

1. Dahlizda to'xtab, cho'ntagini kavlay boshladi, narigi uyning eshigiga suyangan holda yotsirab turgan Behzodni chaqirdi-da, ikki dona shokolad berdi. (O'ktam Usmonov) 2. Yettidan sal oshgan, ammo kech kuz bo'lganligi uchun tevarak-atrof qorong'u. 3. O'zinga manikin emas, chunki... ikki tomong'a ham o'ng'aysiz. (Abdulla Qodiriy) 4. Tag'in bir oz so'zlashgandan so'ng, Otabek daftaridan ikkita xat chiqarib berdi. (Abdulla Qodiriy) 5. Uning shuncha yil ichida boshidan o'tganlari bir soatlik vaqtga cho'zilib ketdi. (Abdulla Qodiriy) 6. - Uch kishiga tanho o'zi? - qutidor ishonmagan edi. (Abdulla Qodiriy) 7. To'rttagina o'g'limiz bor. To'rttovi ham armiyada. (Hamid G'ulom) 8. Xona eshigi oldida yuzlarcha odam navbat kutib turibdi. (Nazir Safarov) 9. Paxtaning o'zi har yili millionlab daromad keltiradi.

2-mashq. Bir so'zining uslubiy xususiyatlarini aniqlang.

1. Mahamat chatoq Azizlarnikiga birinchi bor tushganidan boshlab, to shu paytgacha ro'y bergan voqealarni bir-bir eslay boshlaydi. (O'ktam Usmonov) 2. «Birjihatdan shularga ham yaxshi, issiqqina uy...», degan fikr o'tdi xayolidan. (O'klam Usmonov) 3. Shu yo'sinda makkor Homidning iblisona hiyla-nayrangi bir oilani tamom ishdan chiqarayozgan. (Abdulla Qodiriy) 4. Qutidor bir tomondan dahshatga tushsa, ikkinchi jihatdan Otabekning dovyurakligiga hayron qolar edi. (Abdulla Qodiriy) 5. Saroy eshigidan o'rta yoshli, uzun bo'yli, echki soqolli, oriqlik bir odam kirib keldi. (Sadriddin Ayniy) 6. O'tgan yilgi bo'g'inning har bir ko'sagida o'rta hisobda besh-olti grammdan paxta yetilgan edi. (O'ktam Usmonov)

10-amaliy mashg'ulot

Fe'l uslubiyati

Reja:

- Fe'l so'z turkumining semantik va uslubiy xususiyatlari.
- Shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati.
- Fe'l shakllari uslubiyati.
- So'z ma'nosi va uning valentligi

1-mashq. Quyida berilgan matndagi fe'llarni stilistik jihatdan tahlil qiling.

PIYOZ... AMYOBANI HAM YO'Q QILADI

Kundalik hayotda ovqatga solib yoki salatlariga qo'shib iste'mol qilinadigan piyozning shifobaxshligini bilamiz. Uning vatani Tyan-Shan tog' yonbag'irlari hisoblanadi...

Piyoz tarkibida fitonsid deb ataluvchi achchiq hidli modda bo'lib, u amyoba singari bir daqiqa ichida milliardlab bakteriyalarni qiradi. Misol uchun, yong'oqdekkina piyozni chaynab, so'ng so'lak tekshirilganida og'iz bo'shlig'ida bittayam mikroblar qolmagani aniqlangan. Olimlar o'tkazgan yana bir tajriba ham qiziqarli: idishdagi sho'rvani zararli mikroblar bilan zaharlab, ustiga to'g'ralgan piyoz sepib qo'yishdi. Ma'lum vaqt o'tgach, bakteriyalar ko'payishdan to'xtab, asta-sekin qirila boslilagan. Sho'rva esa iste'molga yaroqli bo'lib qolgan.

- Piyozdagi fitonsid moddasi mikroblarnigina emas, bir hujayralilarni, hatto, baqa, sichqon, kalamush kabi hayvonlarni ham halok qilishi mumkin, - degan edi professor B.Tokin.

Xalq labobatida piyoz ko'pgina kasalliklarni davolashda qo'llanadi.

Cho'qqa ko'milgan piyozni fasodli yaraga bog'lash, shamollaganda, gripga yoliqqanda piyozning sutsimon suvini burunga tomizib, nafas yollarini ochish yoxud ko'k piyoz qo'shilgan qatq vositasida uyqusizlikdan xalos bo'lish kabilarni eslatib o'tish o'rinli. Piyozning turli navlaridan yuqori nafas yo'llari yallig'lanishida, sil, atroskleroz, astma, singa, ovqat hazm bo'lishining buzilishi, gijjalarga qarshi kurashda ham foydalanilgan.

Bosh og'irlashganda, quloq shang'illashida, yiring va suv paydo bo'lganida quloqqa piyoz suvi tomiziladi. Suvi ko'zni ravshan qiladi. Sariq kasal uchun ham foydali. Piyoz seliga tuz aralashtirib, quturgan it tishlagan joyga surtilsa, foyda qiladi.

11-amaliy mashg'ulot

Sintaktik uslubiyat

Reja:

- Sintaktik uslubiyat haqida.
- Sintaktik hodisalarning uslubiy vosita sifatida qo'llanilishi.
- Poetik-sintaktik vositalarning badiiy nutq stilida qo'llanilishi.
- Nutq uslublarining sintaktik xususiyatlari.
- Sintaktik vositalar boy stilistik imkoniyatlar sifatida.
- Intelektual nutq.

1-mashq. Quyida berilgan gaplarni grammatik uslubiyat jihatidan tahlil qiling.

1. Hindlarda ham ayol zotiga ehtirom zo'r ekan, hatto sig'inadigan xudolari orasida ham ayollar bor. (Pirimqul Qodirov)
2. Qarindoshsan qilay izingni tavof, Sen mening so'zima bergansan javob. («Alpomish»)
3. Oypopuk, Oypopuk!.. Buloqdek tiniq, sof inson, tengi yo'q qiz!.. Uni sevmay bo'larmidi?! U - hayotning o'zi, u - kelajak, bitmas-tuganmas orzular!.. (O'lmas Umarbekov)
4. Lev Tolstoy «Urush va tinchlik» romanida «Biz birovni bizga qilgan yaxshiliklariga qarab emas, o'zimizning ularga ketgan yaxshiliklarimizga qarab yaxshi ko'ramiz», - deydi. (Tursunoy Sodiqova)
5. Garchi shuncha mag'rur tursa ham, Piyolaga egilar choynak... Piyolani inson shuningchun, O'par doim peshonasidan. (Erkin Vohidov)
6. Xalqimizning «Tuyani shamol uchirsa, echkini osmonda ko'r» degan maqolini eshitgan bo'lsang iz kerak. (G'afur G'ulom)

2-mashq. Gazetalardan sintaktik sinonimiyaga oid 10 ta misol toping.

3-mashq. Ritorik so'roq gaplarga oid 10 ta gap toping.

4-mashq. Qo'shma gaplar tuzing va ularni sodda gaplarga aylantiring.

5-mashq. Sodda va qo'shma gaplar ishtirokida bog'lanishli matn tuzing va uni uslubiy jihatdan tahlil qiling.

6-mashq. Gazetadagi biror matnni uslubiy tahlil qiling.

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э., Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н., Маҳмудов М., Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

II. SEMINAR MASHG'ULOTLARI

1-SEMINAR

"O'zbek tili uslubi" fanining predmeti, maqsad va vazifalari

Reja:

1. Uslubiyat, uning maqsad va vazifalari.
2. Stil (uslub) so'zining ma'nosi.
3. Nutq uslublari.
4. Xulosa

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э., Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н., Маҳмудов М., Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

2-SEMINAR

ADABIY TIL VA UNING ME'YORLARI

REJA:

4. Adabiy til haqida ma'lumot.
5. Adabiy til me'yorlari.
6. Adabiy til va nutq uslublari.

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомаксудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

3-SEMINAR

Nutqning vazifaviy uslublari

Reja:

1. So'zlashuv uslubi.
2. Rasmiy ish uslubi.
3. Ilmiy uslub.
4. Publitsistik uslub.
5. Badiiy uslub.

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э., Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н., Маҳмудов М., Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

4-SEMINAR

Badiiy nutq uslubi

Reja:

4. Badiiy uslubning nutq uslublari doirasida tutgan o'рни.
5. Badiiy uslubning boshqa nutq uslublariga o'xshash va farqli jihatlari.
6. Lingvopoetika.

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

5-SEMINAR

Fonetik uslubiyat

Reja:

5. Fonetik uslubiyatning tekshirish obyekti.
6. Uslubiyatning fonetik vositalari.
7. Talaffuz stili, uning ko'rinishlari va imkoniyatlari
8. Fonetik stilistikaning ahamiyati

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этишимиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурашимиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

6-SEMINAR

Leksik uslubiyat

Reja:

9. Polisemantik va monosemantik so'zlar
10. So'zni ko'chma ma'noda qo'llash
11. Omonimlarning uslubiy xususiyati
12. Sinonimlar
13. Antonimlar
14. Lug'at tarkibining faol va passiv so'zlari
15. Qo'llanishi chegaralangan leksik qatlamning uslubiy xususiyatlari
16. Emotsional – ekspressiv leksika

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э., Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истикболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н., Маҳмудов М., Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

7-SEMINAR

Morfologik uslubiyat

Reja:

1. Til morfologik vositalarning uslubiy xususiyatlari
2. Ot formalarining uslubiy xususiyatlari
3. Sifatlarning uslubiy xususiyati
4. Son uslubiyati
5. Olmosh uslubiyati
6. Ravish uslubiyati
7. Ko'makchilar uslubiyati
8. Yuklamalar uslubiyati

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э., Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомаксудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиёв Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н., Маҳмудов М., Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

8-SEMINAR

Fe'l uslubiyati

Reja:

1. Fe'l zamon formalari
2. O'tgan zamon fe'l formalari
3. Kelasi zamon fe'l formalari
4. Fe'l mayllari
5. Ijro mayli
6. Buyruq mayli
7. Shart mayli
8. Shaxs-son formalari
9. Bo'lishli – bo'lishsizlik formalari

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**Asosiy adabiyotlar:**

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авланий А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

9-SEMINAR**Sintaktik uslubiyyat****Reja:**

1. Sintaktik uslubiyat obykti, maqsad va vazifalari.
2. Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlarining uslubiy xususiyatlari
3. Tasdiq va inkor gaplar
4. Gap bo'laklari masalasi
5. Ajratilgan bo'laklarning uslubiy xususiyatlari
6. So'z tartibining uslubiy xususiyatlari
7. Uyushiq bo'laklarning uslubiy xususiyatlari
8. Umumlashtiruvchi so'zlarning uslubiy xususiyatlari
9. Undalmalarning uslubiy xususiyatlari

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э., Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.

4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истикболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёҳуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н., Маҳмудов М., Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

10-SEMINAR

Gap bo'laklari masalasi

Reja:

5. Gap bo'laklari sintaksisning o'rganish obykti sifatida

6. Gap bo'laklari masalasi
7. Ajratilgan bo'laklarning ifodalanishi
8. Ajratilgan bo'laklarning uslubiy xususiyatlari

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт таракқиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

11-SEMINAR

Gapda so'zlar tartibining uslubiy xususiyatlari

Reja:

1. Gapda so'zlar tartibi, uyushiq bo'laklar va undalma sintaksisning o'rganish obyekti sifatida.
2. Gapda so'zlar tartibi.

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

12-SEMINAR

Uyushiq bo'laklarining uslubiy xususiyatlari

Reja:

1. Uyushiq bo'laklar haqida ma'lumot.
2. Uyushiq bo'laklarning sintaksisdagi o'rni.
3. Uyushiq bo'laklarining o'ziga xos uslubiy jihatlari.

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э., Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н., Маҳмудов М., Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

13- SEMINAR

Undalmaning uslubiy xususiyatlari

Reja:

1. Undalmalar haqida ma'lumot.
2. Undalmalarning sintaksisdagi o'rni.
3. Undalmaning o'ziga xos uslubiy xususiyatlari.

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этиш. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил яқунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиёв Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

III. MUSTAQIL ISH MAVZULARI

No	Mavzu nomi	TMI shakli	Soati
V semester			
1	Fonetik uslubiyat	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
2	Said ahmad hikoyalarida ot uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
3	Leksik uslubiyat	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
4	Sifat uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
5	Son uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
6	Olmosh uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
7	Fe‘l uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
8	Fe‘l shakllari uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
9	Yuklama uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
10	Bog‘lovchi uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
11	Ko‘makchi uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
12	Undov so‘zlar uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
13	Taqlid so‘zlar uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
14	Gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlari uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
15	Qo‘shma gaplar uslubiyati	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi” kitobini o‘rganish va tahlil qilish.	2
16	Badiiy uslub	A. Shomaqsudovning “O‘zbek tili stilistikasi”	2

		kitobini o'rganish va tahlil qilish.	
17	Ilmiy uslub	A. Shomaqsudovning "O'zbek tili stilistikasi" kitobini o'rganish va tahlil qilish.	2
18	Rasmiy uslub	A. Shomaqsudovning "O'zbek tili stilistikasi" kitobini o'rganish va tahlil qilish.	2
19	Publitsistik uslub	A. Shomaqsudovning "O'zbek tili stilistikasi" kitobini o'rganish va tahlil qilish.	2
20	So'zlashuv uslubi	A. Shomaqsudovning "O'zbek tili stilistikasi" kitobini o'rganish va tahlil qilish.	2

TAVSIYA ETILAYOTGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил яқунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.

7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадиий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадиий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

IV. GLOSSARIY

Stilos - suyakdan qilingan layoqcha.

Slil - nutq stili ma'nosida qo'llangan.

Stil - stilet (ingichka xanjar va stilo - avtoruchka so'zlari kelib chiqqan).

Struktural stilistika - tilning vazifadosh stillarini o'rganuvchi stilistika.

Lingvistika - til.

Adabiy me'yor - tilning eng yuksak, ishlangan, sayqallangan ko'rinishi.

Funksional - vazifadoshlik.

Okkazionalizm - har bir ijodkoming stiliga xos bo'lgan, u yaratgan so'zlar.

Leksik va frazeologik me'yor - hamma tomonidan ishlatiladigan, hammaga tushunarli bo'lgan so'z va iboralarining qo'llanilishi.

Mushtarak - barcha stil uchun umumiy.

Fonetika - tovush haqidagi fan.

Subyektiv baho - muallifning munosabati.

R ritorik so'roq gaplar - javobi mazmunidan kelib chiqib ifodalanadigan gaplar.

Stilistik bo'yoq - qaysi stilda qo'llanishini ko'rsatish belgisi.

Fraza - mazmunan tugal fikr anglatadigan gapga teng bo'lgan fonetik birlik.

Takt - frazaning bir qismi bo'lib, yarim to'xtam bilan ajraladigan bir yoki bir necha so'zdan iborat bo'lak.

Akt - biror ishni, yuridik faktni tasdiqlovchi rasmiy hujjat.

Bayonot - diplomatik munosabatlar, muzokaralar, xalqaro aliv ol va shu kabilar haqida manfaatdor tomonlar, umum axboroti uchun og'zaki yoki yozma ravishda e'lon qilingan rasmiy bildirish, shu haqdagi hujjat.

Deklaratsiya - biror muhim siyosiy masala yuzasidan rasmiy suratda e'lon qilingan bayonnoma, hukumat yoki partiya tantanali suratda e'lon qilgan asosiy qonun-qoidalar.

Diplomatik - diplomatiyaga, davlatning diet mamlakatlari bilan bo'ladigan munosabatlariga va diplomatlarga oid.

Vizit - rasmiy suratda biror elda, biror shaxs huzurida qisqa fursatda bo'lish, tashrif buyurish, tashrif.

Kassatsiya - sud hukmidan norozi bo'lib, ishni qayta ko'rish to'g'risida yuqori sud tashkilotlariga shikoyat qilish yoki ariza.

Kodeks - huquqning biror sohasiga oid tartibga solingan qonunlar to'plami.

Nota - bir davlatning ikkinchi bir davlatga yuboradigan rasmiy xati.

Inversiya - gapda so'zlar tartibining o'zgarishi.

Nutqiy shtamp - qoliplashgan yoki qolipga tushgan jumlarlar.

Poshlina - boj, soliq.

Termin - ilmiy atama.

Mantiqiy - asosli.

Struktura - tuzilish.

Siiitez - yaxUt, qo'shish.

Passiv konstruksiya - bajaruvchi shaxsni bildiruvchi so'z, islatilmagan gap.

Segment - bo'lak, birlik.

Tipik - bir xildagi.

Leksika - so'z.

Obrazlilik - badiiylik, tasviriylik.

Mushtarak - umumiy birlashtirilgan.

Emotsionallik - ta'sirchanlik.

leksema - so'zning shakl yasovchilar qo'shilmagan qismi.

Publitsistik - (publicus) ijtimoiy, ommaviy Emotsiya - his-hayajon

Anafora - gaplar boshida bir xil so'zning takror kelislii

Epifora - gaplar oxirida bir xil so'zning takror kelislii

Epitet - o'xshatish Pamflet - xalqaro mavzudagi feleton

Okkazonalizm - tasodifiy yaratilgan yoki bir marta ishlatiladigan so'zlar.

Kommunikatsiya - aloqa

Sillogizm - mantiqiy ifodalar

Estetik vazifa - ta'sirchanlik

Potensial imkoniyat - zaxiradagi imkoniyat

Jargonlar - buzilgan so'zlar

Argolar - ma'lum bir guruhdagi odamlargagina tushunarli bo'lgan so'zlar.

Varvarizmlar - o'rinsiz ishlatilgan xorijiy til so'zlari

Vulgarizmlar - haqorat, qarg'ish, so'kish so'zlari

Dialektizm - shevaga xos so'zlar

Fonetik stilistika - fonetikaning stilistik imkoniyatlarini o'rganuvchi soha.

Assonans - unli tovushlar uyg'unligi.

Alliteratsiya - bir xil undosh tovusMar takrori.

Qofiya - she'riy misralardagi avrim so'zlarning, ba'zan qo'shimchalarning bir xilda o'zaro ohangdosh bo'lib kelishi.

Leksik stilistika - lug'at boyligining stilistik imkoniyatlarini o'rganuvchi soha.

Sinonimlar - ayni bir tushunchani bildirib, ma'no qirralariga ko'ra farqlanadigan so'zlar.

Antonimlar - o'zaro zid ma'noni bildiradigan til birliklari.

Omonimlar - til birliklarining shaklan teng kelib qolgan ko'rinishi.

Antiteza - qarama-qarshi ma'noli jumlar.

Mayl - fe'l tushunchalaridan biri.

Nevtral - stilistik bo'yoqsizlik.

Modallik - qo'shimcha ma'no ifodalash.

Adabiy nutq - me'yorlashtirilgan nutq.

Elliptik-tushib qolish.

Konnotativ - lotincha «con+noto», ya'ni ma'no qo'shish

Sintaktik figura - tasviriylilikning turli usullari.

Anafora - yuqoriga ko'tarilish, gaplarning boshida bir xil so'zlarning takrorlanishi.

Epifora - so'zlarning oxirida unli yoki undosh tovushlarning; gaplar, misralar oxirida so'zlarning takrorlanishi.

Kompozitsion bog'lanish - yangi gap yoki misraning oldingi gap yoki misra tugagan so'z bilan boshlanishi.

Antiteza - qarama-qarshi qo'vish.

Gradatsiya - kuchaytirish.

Ritorik so'roq gap - so'roqqa javob talab qilinmaydigan gap.

V. ILOVALAR

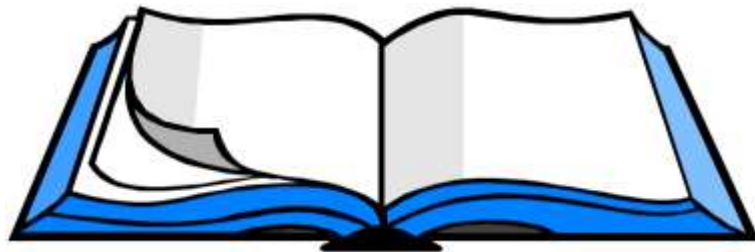
**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
O'ZBEK TILSHUNOSLIGI KAFEDRASI**

«TASDIQLAYMAN»
O'quv ishlari bo'yicha prorektor
_____ D. Xolmatov
«___» _____ 2022-yil

**«O'ZBEK TILI USLUBIYATI»
fanining**

**O'QUV DASTURI
2022/2023 o'quv yili kunduzgi ta'lim shakli, 4-kurslari uchun**

Bilim sohasi: 100000 – Gumanitar Soha
Ta'lim sohasi: 120000 – Gumanitar Fanlar
Ta'lim yo'nalishi: 5120100 – Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) yo'nalishi
(kunduzgi)

NAMANGAN – 2022

Fanning o'quv dasturi NamDU o'quv-uslubiy kengashida muhokama qilingan va tasdiqlangan

Tuzuvchi:

f.f.n. dots. D. Boboxonova

Fanning o'quv dasturi o'zbek tili va adabiyoti kafedrasining 2022-yil __-avgustdagi 1-sonli yig'ilishida muhokamadan o'tgan va fakultet Kengashida ko'rib chiqish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri:

PhD, katta o'qit. U. Qo'ziyev

O'quv dastur filologiya fakultetining 2022-yil __-avgustdagi 1-sonli Kengashida ko'rib chiqilgan va foydalanishga tavsiya etilgan.

Fakultet kengashi raisi:

dots. A.Qurbonov

Kelishildi:

O'quv- uslubiy boshqarma boshlig'i:

X.Mirzaxmedov

O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

“O'zbek tili uslubiyati” kursi bo'yicha tuzilgan mazkur dastur o'zbek tili yo'nalishi talabalariga mo'ljallangan bo'lib, unda adabiy normaga xos xususiyatlar, madaniy nutq oldiga qo'yilgan asosiy talablar va mezonlar, o'zbek tili uslubiyatini egallashning usul va yo'llari, nutqiy uslublari kabi qator jihatlarga e'tibor qaratiladi.

Mazkur fan oliy ta'limning bakalavriat bosqichi filologiya yo'nalishida o'qitilayotgan «Tilshunoslikka kirish», «O'zbek dialektologiyasi», «Umumiy tilshunoslik», «Ona tili o'qitish metodikasi» fanlari bilan, shuningdek, magistratura bosqichidagi «Matn tilshunosligi», «Psixolingvistika», «Sotsiolingvistika» kabi fanlar bilan uzviy bog'liq.

O'quv fanining maqsadi va vazifalari

O'quv fanining asosiy maqsadi talabaning umumiy saviyasini yuksaltirishga hissa qo'shish hamda fonetik, leksik, morfologik, sintaktik stilistikaning muhim xususiyatlarini o'rganishdan iboratdir.

Fanning vazifasi talabalarda o'zbek tili leksik va grammatik imkoniyatlaridan to'g'ri va o'rinli foydalanish ko'nikmalarini to'liq shakllantirish, nutq uslublarining barcha o'ziga xosliklarini o'zlashtirishlariga ko'maklashish, adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda to'g'ri gapirishlariga, to'g'ri yozishlariga, tilning leksik va grammatik birliklaridan o'rinli va maqsadga muvofiq holda foydalana olishlariga yordam berishdan iborat.

Fan bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga qo'yiladigan talablar

Fanni o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida bakalavr:

- o'zbek tili uslublariga oid muhim xususiyatlarni bilish;
- og'zaki nutqdagi uslubiy xatolarni kamaytirishga yordamlashish;
- fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va punktuatsion uslubiyatning o'ziga xos xususiyatlarini bilish;
- nutq uslubi, uslubiy bo'yoq, asar tili va uslubi kabi masalalarni tahlil qila

olish.

"O'zbek tili uslubiyati" fani ilmiy-nazariy muammolarni o'rta qo'yuvchi ma'ruzalar va bahs-munozaralardan, talabalarining maxsus ajratilgan mavzular bo'yicha turli badiiy asarlarni, ilmiy, publitsistik maqolalarni uslubiy tahlil qilish, rasmiy uslubdagi hujjatlar

turlarini to'g'ri yozish va rasmiylashtirish bo'yicha talabalarning mustaqil ishlarini tashkil qilish asosida olib boriladi.

"O'zbek tili uslubiyati" fanini o'qitishda bakalavrlarning bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan talablar.

- "O'zbek tili uslubiyati" fanining asosiy vazifalarini to'liq bilishlari;
- tilning uslubiy me'yorlarini bilishlari;
- kishilarda madaniy nutq malakasini shakllantirish uchun nimalarga e'tabor berish lozimligini bilishlari zarur.

ASOSIY QISM

Ma'ruza mashg'ulotlari uchun tavsiya etiladigan mavzular ro'yxati

1-kirish. "O'zbek tili uslubiyati" fanining predmeti, maqsad va vazifalari

"O'zbek tili uslubiyati" fanining predmeti, obyekti, maqsadi va vazifalari. Uslub va uslubiyat tushunchalari. "O'zbek tili uslubiyati" faning boshqa sohalar bilan aloqadorligi. O'zbek tili uslubiyatiga oid tadqiqotlar tahlili.

2-Nutqning vazifaviy uslublari.

Adabiy til uslublari haqida ma'lumot. Rasmiy uslubning o'ziga xos jihatlari. Badiiy uslub obrazli uslub sifatida. Publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy uslub sifatida. So'zlashuv uslubi va unda ekstralingvistik faktorlar. Ilmiy uslubning muhim xususiyatlari. Ilmiy uslubda mantiqiy fikrlash, abstraksiyalashning muhimligi.

3-Fonetik uslubiyat.

Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati. Talaffuz uslublari. Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.

4-Leksik uslubiyat

So'z qo'llashning aniqligi. Ko'p ma'noli so'zlarning uslubiy qo'llanishi. So'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari uslubiyati. Sinonimlar, antonimlar, tarixiy va arxaik so'zlarning uslubiy qo'llanishi. Evfemizmlar, neologizmlar, o'zlashma so'zlarning uslubiy qo'llanishi. Chegaralangan leksika, tantanavor leksika, frazeologizmlar, maqol va hikmatli so'zlarning uslubiy ahamiyati. So'z va iboralarni ishlatishdagi tipik xatolar.

5-Morfologik uslubiyat

Mustaqil soʻz turkumlari uslubiyati. Ot uslubiyati. Sifat uslubiyati. Son uslubiyati. Egalik va kelishik kategoriyalari uslubiyati. Olmosh uslubiyati. Ravish uslubiyati. Feʼl uslubiyati. Feʼl shakllari uslubiyati. Yordamchi soʻzlar uslubiyati.

6-Sintaktik uslubiyat

Sintaktik birliklar. Sintaktik sinonimiya va omonimiya. Gapning ifoda maqsadiga koʻra turlari. Darak gaplar uslubiyati. Soʻroq gaplar uslubiyati. Buyruq gaplar uslubiyati. Istak gaplar uslubiyati. Qoʻshma gaplar uslubiyati.

Amaliy mashgʻulot uchun tavsiya etiladigan mavzular

1- Fonetik uslubiyat.

Nutq fonetik vositalarining taʼsirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati. Talaffuz uslublari. Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.

2-Ot soʻz turkumining uslubiy xususiyatlari

Ot semantikasi. Egalik shakllarining uslubiy xususiyatlari. Kelishik shakllarining uslubiy xususiyatlari. Subyektiv baho shakllarining uslubiy xususiyatlari.

3-mavzu: Sifat , son va olmosh soʻz turkumlari uslubiyati

Sifatlarning semantik xususiyatlari. Sifat darajalari uslubiyati. Son semantikasi. Son soʻz turkumining uslubiy xususiyatlari. Olmosh soʻz turkumi uslubiyati.

4-mavzu: Feʼl uslubiyati

Feʼl soʻz turkumining semantik va uslubiy xususiyatlari. Shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati. Feʼl shakllari uslubiyati.

Seminar mashgʻulotlari uchun tavsiya etiladigan mavzular

1-Oʻzbek tili uslubiyati fanining predmeti va vazifalari

“Oʻzbek tili uslubiyati” fanining predmeti, obyekti, maqsadi va vazifalari. Uslub va uslubiyat tushunchalari. “Oʻzbek tili uslubiyati” faning boshqa sohalar bilan aloqadorligi. Oʻzbek tili uslubiyatiga oid tadqiqotlar tahlili.

2. Adabiy tilning vazifaviy uslublari

Adabiy til uslublari haqida maʼlumot. Rasmiy uslubning oʻziga xos jihatlari. Badiiy uslub obrazli uslub sifatida. Publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy uslub sifatida. Soʻzlashuv uslubi va unda ekstralingvistik faktorlar. Ilmiy uslubning muhim xususiyatlari. Ilmiy uslubda mantiqiy fikrlash, abstraksiyalashning muhimligi.

3. Leksik uslubiyat

Soʻz qoʻllashning aniqligi. Koʻp maʼnoli soʻzlarning uslubiy qoʻllanishi. Soʻzlarning shakl va maʼno munosabatiga koʻra turlari uslubiyati. Sinonimlar, antonimlar, tarixiy va arxaik soʻzlarning uslubiy qoʻllanishi. Evfemizmlar, neologizmlar, oʻzlashma soʻzlarning uslubiy qoʻllanishi. Chegaralangan leksika, tantanavor leksika, frazeologizmlar, maqol va hikmatli soʻzlarning uslubiy ahamiyati. Soʻz va iboralarni ishlatishdagi tipik xatolar

4. Yordamchi soʻz turkumlari uslubiyati

Koʻmakchi uslubiyati. Bogʻlovchi uslubiyati. Yuklama uslubiyati. Undov va taqlid soʻzlar uslubiyati. Modal soʻzlarning uslubiy xususiyatlari.

5-mavzu: Sintaktik uslubiyat

Sintaktik birliklar. Sintaktik sinonimiya va omonimiya. Gapning ifoda maqsadiga koʻra turlari. Darak gaplar uslubiyati. Soʻroq gaplar uslubiyati. Buyruq gaplar uslubiyati. Istak gaplar uslubiyati.

6-mavzu: Qoʻshma gaplar uslubiyati

Qoʻshma gaplar semantikasi. Bogʻlangan qoʻshma gaplar uslubiyati. Bogʻlovchisiz qoʻshma gaplar uslubiyati. Ergash gapli qoʻshma gaplar uslubiyati.

MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISHNING SHAKLI VA MAZMUNI

Darslik va oʻquv qoʻllanmalarining (ularning toʻla taʼminlanganligi taqdirda) boblari va mavzularini oʻrganish. Tarqatma materiallar boʻyicha maʼruza qismlarini oʻzlashtirish. Oʻqitish va nazorat qilishning avtomatlashtirilgan tizimlari bilan ishlash. Fanning boblari va mavzulari ustida ishlash.

«Oʻzbek tili uslubiyati» fanidan nazariy va amaliy mashgʻulotlar oʻtish davomida talabalarni ijodiy jarayonga yoʻnaltirish, ularni tahlil qilish, mustaqil ishlashga oʻrganish, mashqlar bajarish. Malakaviy amaliyotni oʻtish chogʻida yangi texnika, jihozlar, keng koʻlamli ilmiy ish olib borishga qulay jarayonlar va texnologiyalarni oʻrganish. Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bogʻliq holda fanning muayyan boblari va mavzularini chuqur oʻrganish.

Mustaqil ish mavzulari

1. Fonetik uslubiyat.
2. Leksik uslubiyat.
3. Said ahmad hikoyalarida ot soʻz turkumi uslubiyati
4. Sifat turkumi uslubiyati
5. Son soʻz turkumi uslubiyati.
6. Olmosh soʻz turkumi uslubiyati
7. Feʼl turkumi uslubiyati.
8. Feʼl shakllari uslubiyati.
9. Yuklama uslubiyati.
10. Bogʻlovchi uslubiyati.
11. Taqlid soʻzlar uslubiyati.

12. Undov so'zlar uslubiyati.
13. Ko'makchi uslubiyati.
14. Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari uslubiyati.
15. Qo'shma gaplar uslubiyati.
16. Badiiy uslub. Ilmiy uslub.
17. Rasmiy uslub.
18. Publitsistik uslub.
19. So'zlashuv uslubi.

ASOSIY DARSLIK-LAR VA O'QUV QO'LLANMALAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э., Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомаксудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. –476.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н., Маҳмудов М., Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.

16. <http://gov.uz/> - Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали
17. <http://www.ziyounet.uz/> - Таълим портали
18. <http://www.edu.uz/> - Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги портали
19. <http://www.pedagog.uz/> - Педагогика таълим муассасалари портали

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI KAFEDRASI

«TASDIQLAYMAN»
O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor
_____ b.f.n., dots. D.Xolmatov
«___» _____ 2022 yil

«O‘ZBEK TILI USLUBIYATI»

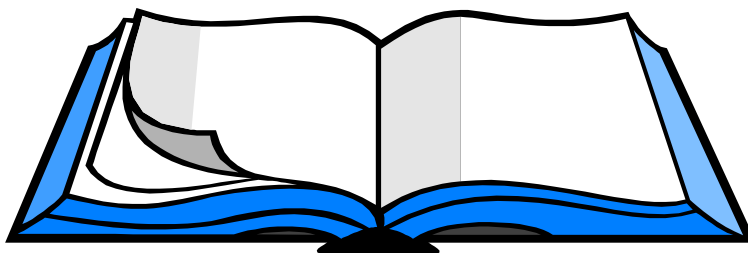
fanining

ISHCHI O‘QUV DASTURI

4-kurs

Bilim sohasi:
Ta'lim sohasi:
Ta'lim yo‘nalishi:

100000 – Gumanitar soha
120000 – Gumanitar fanlar
5120100 – Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek
filologiyasi)

NAMANGAN – 2022

Fanning o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining _____dagi _____-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan fan dasturi asosida ishlab chiqildi.

Tuzuvchi:

dots. D.Babaxanova

Fan dasturi O‘zbek tilshunosligi kafedrasining 2022-yildagi 1-sonli yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet Kengashida ko‘rib chiqish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri:

U.Qo‘ziyev

Fan dasturi Filologiya fakulteti Ilmiy Kengashida muhokama qilingan va tasdiqlangan.

2022-yil _____dagi 1-sonli bayonnoma.

Fakultet kengashi raisi:

dots. A.Qurbonov

Kelishildi:

Namangan davlat universiteti

O‘quv- uslubiy boshqarma boshlig‘i:

X.Mirzaxmedov

I. FANNING MAZMUNI

Fanning maqsadi – O'quv fanining asosiy maqsadi talabanning umumiy saviyasini yuksaltirishga hissa qo'shish hamda fonetik, leksik, morfologik, sintaktik stilistikaning muhim xususiyatlarini o'rganishdan iboratdir.

Fanning vazifasi – Fanning vazifasi talabalarda o'zbek tili leksik va grammatik imkoniyatlaridan to'g'ri va o'rinli foydalanish ko'nikmalarini to'liq shakllantirish, nutq uslublarining barcha o'ziga xosliklarini o'zlashtirishlariga ko'maklashish, adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda to'g'ri gapirishlariga, to'g'ri yozishlariga, tilning leksik va grammatik birliklaridan o'rinli va maqsadga muvofiq holda foydalana olishlariga yordam berishdan iborat.

II. ASOSIY NAZARIY QISM (MA'RUZA MASHG'ULOTLARI)

II.1. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi:

1-mavzu: "O'zbek tili uslubiyati" fanining predmeti, maqsad va vazifalari

"O'zbek tili uslubiyati" fanining predmeti, obyekti, maqsadi va vazifalari. Uslub va uslubiyat tushunchalari. "O'zbek tili uslubiyati" faning boshqa sohalar bilan aloqadorligi. O'zbek tili uslubiyatiga oid tadqiqotlar tahlili.

2-mavzu: Adabiy til va uning me'yorlari

Adabiy til haqida ma'lumot. Adabiy til me'yorlari. Adabiy til va nutq uslublari.

3-mavzu: Nutqning vazifaviy uslublari.

Rasmiy uslubning o'ziga xos jihatlari. Badiiy uslub obrazli uslub sifatida. Publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy uslub sifatida. So'zlashuv uslubi va unda ekstralingvistik faktorlar. Ilmiy uslubning muhim xususiyatlari. Ilmiy uslubda mantiqiy fikrlash, abstraksiyalashning muhimligi.

4-mavzu: Badiiy nutq uslubi

Badiiy uslubning nutq uslublari doirasida tutgan o'rni. Badiiy uslubning boshqa nutq uslublariga o'xshash va farqli jihatlari. Lingvopoetika.

5-mavzu: Fonetik uslubiyat.

Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati. Talaffuz uslublari. Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari

6-mavzu: Leksik uslubiyat

So'z qo'llashning aniqligi. Ko'p ma'noli so'zlarning uslubiy qo'llanishi. So'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari uslubiyati. Sinonimlar, antonimlar, tarixiy va arxaik so'zlarning uslubiy qo'llanishi. Evfemizmlar, neologizmlar, o'zlashma so'zlarning uslubiy qo'llanishi. Chegaralangan leksika, tantanavor leksika, frazeologizmlar, maqol va hikmatli so'zlarning uslubiy ahamiyati. So'z va iboralarni ishlatishdagi tipik xatolar.

7-mavzu: Morfologik uslubiyat.

Ma'lum bir fikrni ifodalashda morfologik shakllarning stilistik variantlaridan foydalanish imkoniyatlari. Morfologik va stilistik sinonimiyaning mavjudligi grammatik stilistika haqida so'z yuritishni asosi ekanligi, tilning u yoki bu grammatik shakllarining faqat ayrim stillar uchungina xarakterli bo'lishi xususiyatlari, ko'plik kategoriyasining stilistikasi

kelishik qo'shimchalarining statistik xususiyatlari, ekologik kategoriyasining stilistik xususiyatlari.

8-mavzu: Fe'l uslubiyati

Fe'l so'z turkumining semantik va uslubiy xususiyatlari. Shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati. Fe'l shakllari uslubiyati.

9-mavzu: Sintaktik uslubiyat

Sintaktik birliklar. Sintaktik sinonimiya va omonimiya. Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari. Darak gaplar uslubiyati. So'roq gaplar uslubiyati. Buyruq gaplar uslubiyati. Istak gaplar uslubiyati. Qo'shma gaplar uslubiyati.

10-mavzu: Gap bo'laklari masalasi

Gap bo'laklari sintaksisning o'rganish obyekti sifatida. Gap bo'laklari masalasi. Ajratilgan bo'laklarning ifodalanishi. Ajratilgan bo'laklarning uslubiy xususiyatlari

11-mavzu: Gapda so'zlar tartibi, uyushiq bo'laklar va undalmaning uslubiy xususiyatlari

Gapda so'zlar tartibi, uyushiq bo'laklar va undalma sintaksisning o'rganish obyekti sifatida. Gapda so'zlar tartibi. Gapning uyushiq bo'laklari. Undalma

II.2. MA'RUZA MAVZULARINI TAQSIMLANISHI		
№	Mavzular	Soati
7- Semestr		
1.	“O'zbek tili uslubiyati” fanining predmeti, maqsad va vazifalari	2
2.	Adabiy til va uning me'yorlari	2
3.	Nutqning vazifaviy uslublari.	2
4.	Badiiy nutq uslubi	2
5.	Fonetik uslubiyat	2
6.	Leksik uslubiyat	2
7.	Morfologik uslubiyat	2
8.	Fe'l uslubiyati	2
9.	Sintaktik uslubiyat	2
10.	Gap bo'laklari masalasi	2
11.	Gapda so'zlar tartibi, uyushiq bo'laklar va undalmaning uslubiy xususiyatlari	2
		22

III.1. AMALIY MASHG'ULOT MAVZULARI

1-amaliy mashg'ulot. O'zbek adabiy tili uslublari

O'zbek adabiy tili haqida ma'lumot. Adabiy til va badiiy uslub. Nutqning vazifaviy uslublari.

2-amaliy mashg'ulot. So'zlashuv uslubi

So'zlashuv uslubining boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni. So'zlashuv uslubining o'ziga xos xususiyatlari. So'zlashuv uslubiga xos me'yorlar.

3-amaliy mashg'ulot. Rasmiy-ish uslubi

Rasmiy-ish uslubining boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni. Rasmiy-ish uslubining o'ziga xos xususiyatlari. Rasmiy-ish uslubiga xos me'yorlar.

4-amaliy mashg'ulot. Ilmiy uslub

Ilmiy uslubning boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni. Ilmiy uslubning o'ziga xos xususiyatlari. Ilmiy uslubga xos me'yorlar.

5-amaliy mashg'ulot. Publitsistik uslub

Publitsistik uslubning boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni. Publitsistik uslubning o'ziga xos xususiyatlari. Publitsistik uslubga xos me'yorlar.

6-amaliy mashg'ulot. Badiiy uslub

Badiiy uslubning boshqa nutq stillari doirasida tutgan o'rni. Badiiy uslubning o'ziga xos xususiyatlari. Badiiy uslubga xos me'yorlar.

7-amaliy mashg'ulot. Ot uslubiyati

Ot formalarining uslubiy xususiyatlari, ko'plik kategoriyasi uslubiyati, egalik affikslarining uslubiy xususiyatlari, kelishik affikslari sinonimiyasining uslubiy xususiyatlari.

8-amaliy mashg'ulot. Sifat uslubiyati

Uslubiyatda sifat turkumining funksiyalari. Sifat so'z turkumi poetik vosita sifatida. Sifat turkumi sistemasida sinonimiyaning taraqqiy etganligi. Sifat doirasini hosil qiluvchi shakllar stilistikasi. Sifat yasovchi qo'shimchalar sinonimiyasi. Sifat yasovchi qo'shimchalar sistemasida sinonimik holatlar.

9-amaliy mashg'ulot. Son uslubiyati

Son turkumi umumiy miqdorda aniqlik, konkretlik kiritishga xizmat qiluvchi turkum sifatida. Sonning ma'no turlarini hosil qiluvchi shakllarning semantik-stilistik xususiyatlari.

«Bir» so'zi anglatgan ma'nolari va qo'llanish xususiyatlari. Sonning stilistik xususiyatlarida tarkibli (sostavli) sonlar qismlarining qo'llanish belgilari. Son hosil qiluvchi shakllarning o'zaro sinonimik xususiyatlari.

10-amaliy mashg'ulot. Fe'l uslubiyati

Fe'l so'z turkumining semantik va uslubiy xususiyatlari. Shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati. Fe'l shakllari uslubiyati. So'z ma'nosi va uning valentligi

11-amaliy mashg'ulot. Sintaktik uslubiyat

Sintaktik uslubiyat haqida. Sintaktik hodisalarning uslubiy vosita sifatida qo'llanilishi. Poetik-sintaktik vositalarning badiiy nutq stilida qo'llanilishi. Nutq uslublarining sintaktik xususiyatlari. Sintaktik vositalar boy stilistik imkoniyatlar sifatida. Intelektual nutq.

III.2. AMALIY MASHG'ULOT MAVZULARINI TAQSIMLANISHI

№	Amaliy mashg'ulot mavzulari	Soati
7-semestr		
1.	O'zbek adabiy tili uslublari	2
2.	So'zlashuv uslubi	2
3.	Rasmiy-ish uslubi	2
4.	Ilmiy uslub	2
5.	Publitsistik uslub	2
6.	Badiiy uslub	2
7.	Ot uslubiyati	2
8.	Sifat uslubiyati	2

9.	Son uslubiyati	2
10.	Fe'l uslubiyati	2
11.	Sintaktik uslubiyat	2
Jami		22

IV. SEMINAR MASHG'ULOTI MAVZULARI

1-mavzu: "O'zbek tili uslubiyati" fanining predmeti, maqsad va vazifalari

“O'zbek tili uslubiyati” fanining predmeti, obyekti, maqsadi va vazifalari. Uslub va uslubiyat tushunchalari. “O'zbek tili uslubiyati” faning boshqa sohalar bilan aloqadorligi. O'zbek tili uslubiyatiga oid tadqiqotlar tahlili.

2-mavzu: Adabiy til va uning me'yorlari

Adabiy til haqida ma'lumot. Adabiy til me'yorlari. Adabiy til va nutq uslublari.

3-mavzu: Nutqning vazifaviy uslublari.

Rasmiy uslubning o'ziga xos jihatlari. Badiiy uslub obrazli uslub sifatida. Publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy uslub sifatida. So'zlashuv uslubi va unda ekstralingvistik faktorlar. Ilmiy uslubning muhim xususiyatlari. Ilmiy uslubda mantiqiy fikrlash, abstraksiyalashning muhimligi.

4-mavzu: Badiiy nutq uslubi

Badiiy uslubning nutq uslublari doirasida tutgan o'rni. Badiiy uslubning boshqa nutq uslublari o'xshash va farqli jihatlari. Lingvopoetika.

5-mavzu: Fonetik uslubiyat.

Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati. Talaffuz uslublari. Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari

6-mavzu: Leksik uslubiyat

So'z qo'llashning aniqligi. Ko'p ma'noli so'zlarning uslubiy qo'llanishi. So'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari uslubiyati. Sinonimlar, antonimlar, tarixiy va arxaiik so'zlarning uslubiy qo'llanishi. Evfemizmlar, neologizmlar, o'zlashma so'zlarning uslubiy qo'llanishi. Chegaralangan leksika, tantanavor leksika, frazeologizmlar, maqol va hikmatli so'zlarning uslubiy ahamiyati. So'z va iboralarni ishlatishdagi tipik xatolar.

7-mavzu: Morfologik uslubiyat.

Ma'lum bir fikrni ifodalashda morfologik shakllarning stilistik variantlaridan foydalanish imkoniyatlari. Morfologik va stilistik sinonimiyaning mavjudligi grammatik stilistika haqida so'z yuritishni asosi ekanligi, tilning u yoki bu grammatik shakllarining faqat ayrim stillar uchungina xarakterli bo'lishi xususiyatlari, ko'plik kategoriyasining stilistikasi kelishik qo'shimchalarining statistik xususiyatlari, ekologik kategoriyasining stilistik xususiyatlari.

8-mavzu: Fe'l uslubiyati

Fe'l so'z turkumining semantik va uslubiy xususiyatlari. Shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati. Fe'l shakllari uslubiyati.

9-mavzu: Sintaktik uslubiyat

Sintaktik birliklar. Sintaktik sinonimiya va omonimiya. Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari. Darak gaplar uslubiyati. So'roq gaplar uslubiyati. Buyruq gaplar uslubiyati. Istak gaplar uslubiyati. Qo'shma gaplar uslubiyati.

10-mavzu: Gap bo'laklari masalasi

Gap bo'laklari sintaksisning o'rganish obyekti sifatida. Gap bo'laklari masalasi. Ajratilgan bo'laklarning ifodalanishi. Ajratilgan bo'laklarning uslubiy xususiyatlari

11-mavzu: Gapda so'zlar tartibining uslubiy xususiyatlari

Gapda so'zlar tartibi, uyushiq bo'laklar va undalma sintaksisning o'rganish obyekti sifatida. Gapda so'zlar tartibi.

12-mavzu:

Uyushiq bo'laklar haqida ma'lumot. Uyushiq bo'laklarning sintaksisdagi o'rni. Uyushiq bo'laklarining o'ziga xos uslubiy jihatlari.

13-mavzu:

Undalmalar haqida ma'lumot. Undalmalarning sintaksisdagi o'rni. Undalmaning o'ziga xos uslubiy xususiyatlari.

IV.2. SEMINAR MASHG'ULOTI MAVZULARINI TAQSIMLANISHI		
№	7- Semestr mavzulari	Soati
1.	“O'zbek tili uslubiyati” fanining predmeti, maqsad va vazifalari	2
2.	Adabiy til va uning me'yorlari	2
3.	Nutqning vazifaviy uslublari.	2
4.	Badiiy nutq uslubi	2
5.	Fonetik uslubiyat	2
6.	Leksik uslubiyat	2
7.	Morfologik uslubiyat	2
8.	Fe'l uslubiyati	2
9.	Sintaktik uslubiyat	2
10.	Gap bo'laklari masalasi	2
11.	Gapda so'zlar tartibi, uyushiq bo'laklar va undalmaning uslubiy xususiyatlari	2
12.	Uyushiq bo'laklarining uslubiy xususiyatlari	2
13.	Undalmaning uslubiy xususiyatlari	2
		26

V.1. MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARINING TAQSIMLANISHI

1.	Fonetik uslubiyat
2.	Said Ahmad hikoyalarida ot uslubiyati
3.	Leksik uslubiyat
4.	Sifat uslubiyati
5.	Son uslubiyati
6.	Olmosh uslubiyati
7.	Fe'l uslubiyati
8.	Fe'l shakllari uslubiyati
9.	Yuklama uslubiyati
10.	Bog'lovchi uslubiyati
11.	Ko'makchi uslubiyati
12.	Undov so'zlar uslubiyati
13.	Taqlid so'zlar uslubiyati

14.	Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari uslubiyati
15.	Qo'shma gaplar uslubiyati
16.	Badiiy uslub
17.	Ilmiy uslub
18.	Rasmiy uslub
19.	Publitsistik uslub
20.	So'zlashuv uslubi
21.	Badiiy matn tahlili
22.	Ilmiy matn tahlili
23.	Rasmiy matn tahlili
24.	Publitsistik matn tahlili
25.	So'zlashuv matn tahlili
26.	Til normasi
27.	Og'zaki nutqdagi uslubiy xatolar
28.	Nutq uslubi, uslubiy bo'yoq, asar tili va uslubi
29.	Fonetik, leksik, morfologik va sintaktik uslubiyatning o'ziga xos xususiyatlari

VI. FAN O'QITILISHINING NATIJALARI (SHAKLLANADIGAN KOMPETENSIYALAR)

Fanni o'zlashtirishi natijasida talaba:

- fanga oid nazariy va uslubiy tushunchlarni to'la o'zlashtirish; uslubiyat haqida olimlar munosabatini bilish, uslubiyatning ijtimoiy hayotdagi o'rni haqida ***tasavvur va bilimga ega bo'lishi***;
- tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish; egallangan bilimdan zarur o'rinlarda o'rinli va to'g'ri foydalanish ***ko'nikmalariga ega bo'lishi***;
- Talaba nutqdagi yutuq va kamchiliklarni tahlil qila olish, o'z nutqidagi nuqsonlarni tugatishning eng ma'qul yo'llarini bilish, nutqning ta'sirchanligiga erishish malakasiga ***ega bo'lishi kerak***.

VII. TA'LIM TEXNOLOGIYALARI VA METODLARI

- ma'ruzalar;
- interfaol keys-stadilar;
- seminarlar (mantiqiy fikrlash, tezkor savol-javoblar);
- guruhlarda ishlash;
- individual loyihalar
- jamoa bo'lib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar

Baholash mezonlari

Fan bo'yicha talabalar bilimni baholashda oraliq (ON) va yakuniy (YaN) nazorat turlari qo'llaniladi. Nazorat turlari bo'yicha baholash: 5 – “a'lo”, 4 – “yaxshi”, 3 – “qoniqarli”, 2 – “qoniqarsiz” baho mezonlarida amalga oshiriladi.

Oraliq nazorat o'quv semestrda bir marta og'zaki shaklda o'tkaziladi.

Talabalar semestr davomida fanga ajratilgan amaliy (seminar) mashg'ulotlarda muntazam, har bir mavzu bo'yicha baholanib boriladi va o'rtachalanadi. Bunda talabaning amaliy (seminar) mashg'ulot hamda mustaqil ta'lim topshiriqlarini o'z vaqtida, to'laqonli

bajarganligi, mashg'ulotlardagi faolligi inobatga olinadi.

Shuningdek, amaliy (seminar) mashg'ulot va mustaqil ta'lim topshiriqlari bo'yicha olgan baholari oraliq nazorat turi bo'yicha baholashda inobatga olinadi. Bunda har bir oraliq nazorat turi davrida olingan baholar o'rtachasi oraliq nazorat turidan olingan baho bilan **qayta o'rtachalanadi**.

O'tkazilgan oraliq nazoratlardan olingan baho **oraliq nazorat natijasi** sifatida qaydnomaga rasmiylashtiriladi.

Yakuniy nazorat turi semestr yakunida tasdiqlangan grafik bo'yicha yozma ish shaklida o'tkaziladi.

Oraliq (ON) va yakuniy (YaN) nazorat turlarida:

Talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda – **5 (a'lo) baho**;

Talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda – **4 (vaxshi) baho**;

Talaba olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda – **3 (qoniqarli) baho**;

Talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas, deb topilganda – **2 (qoniqarsiz) baho** bilan baholanadi.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Т.: 1992.
2. Қиличев Э.,Қиличев Б. Нутқ маданияти ва услубият асослари.- Б.: 2002.
3. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси.- Т.: 1983.
4. Султонсаидова С., Шарипова У. “Ўзбек тили стилистикаси”.- Т.: 2009.

QO'SHIMCHA ADABIYOTLAR:

- 1.Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда

5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 46 б.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992
8. Кайковус. Қобуснома. -Тошкент: Мерос, 1992.
9. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
10. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиқлик санъати. -Тошкент, 2002.
11. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. –Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона, 2007.
12. Йўлдошев М. “Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари”.- Т.: 2007.
13. Жамолхонов Х., Йўлдошев М. “Бадий матннинг лисоний таҳлили” (маърузалар матни).- Т.: 2000.
14. Тожиев Ё, Маллабоев М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубият асослари. Т.: 2006.
15. Маҳкамов Н.,Маҳмудов М.,Мадвалиев А. Иш юритиш. –Т.: 2002.
16. “Ўзбек тили ва адабиёти” journali.
17. “Til va adabiyot ta’limi” journali

AXBOROT MANBALARI

18. [www. literature, uz](http://www.literature.uz)
19. [www. genhis philol.ru](http://www.genhis.philol.ru)
20. [www. library.ziyonet.uz](http://www.library.ziyonet.uz)
21. www.lingvo-online.ru

Namangan davlat universiteti tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan:

- “O‘zbek tilshunosligi” kafedrasining 2022-yil, 28-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilingan va tasdiqqa tavsiya etilgan.
- Filologiya fakulteti kengashining 2022-yil, 30-iyundagi 10-sonli majlisida ma’qullangan va tasdiqqa tavsiya etilgan.
- NamDU o‘quv-uslubiy kengashining 2022-yil, 6-iyuldagi 12-sonli majlisida muhokama qilingan va tasdiqlangan.

Fan/modul uchun mas’ul:

D.Boboxonova – “O‘zbek tilshunosligi” kafedrasi dotsenti, p.f.n.

Taqrizchilar:

H.Usmonova – NamDU “O‘zbek tilshunosligi” kafedrasi professori, f.f.d.,
N. Qozoqova – “O‘zbek tilshunosligi” kafedrasi katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ORALIQ NAZORAT SAVOLLARI (VARIANTLAR)

1. Variant
 - “O‘zbek tili uslubiyati” fanining predmeti, obyekti, maqsad va vazifalari.
 - Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.
 - So‘z qo‘llashning aniqligi.
2. Variant
 - Talaffuz uslublari.
 - Ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari.
 - Nutqning mantiqiyliigi.
3. Variant
 - Rasmiy uslubning sintaktik xususiyatlari.
 - Nutq fonetik vositalarining emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
 - So‘roq gaplarning uslubiy qo‘llanishi.
4. Variant
 - Badiiy uslub obrazli uslub sifatida.
 - So‘z qo‘llashning aniqligi.
 - Egalik shakllari uslubiyati.
5. Variant
 - Olmosh uslubiyati.
 - Publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy uslub sifatida.
 - Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.
6. Variant
 - Shaxs-son shakllarining uslubiy xususiyatlari.
 - Sinonimlarning uslubiy qo‘llanishi.
 - Buyruq gaplar uslubiyati
7. Variant
 - Sharq notiqlik san’ati
 - Alliteratsiya va assonans uslubiy vosita sifatida.
 - Ilmiy uslubning leksik xususiyatlari.
8. Variant
 - Fe’l uslubiy xususiyatlari.
 - Kelishik shakllarining uslubiy xususiyatlari.
 - G’arb notiqlik san’ati
9. Variant
 - Uslub va uslubiyat tushunchalari.
 - Shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati.
 - Adabiy me’yor
10. Variant
 - “O‘zbek tili uslubiyati” fanining boshqa sohalar bilan aloqadorligi.
 - To‘xtam va uning turlari.
 - Ilmiy uslub.
11. Variant
 - O‘zbek tili uslubiyatiga oid tadqiqotlar tahlili.
 - Uslubiy bo‘yoqdor leksika.

- Madaniy nutqning kommunikativ sifatlari.

12. Variant

- Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.
- Subyektiv baho shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Fe'l zamonlari uslubiyati.

13. Variant

- Nutq texnikasi.
- So'zlashuv uslubining sintaktik xususiyatlari.
- Gradatsiya.

14. Variant

- Egalik kategoriyasi uslubiyati.
- Talaffuz uslublari.
- Ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari.

15. Variant

- Nutq fonetik vositalarining emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Morfologik uslubiyat.
- Ko'p ma'noli so'zlarning uslubiy qo'llanishi.

16. Variant

- Adabiy tilning vazifaviy uslublari.
- Fonetik uslubiyat.
- Leksik uslubiyat.

17. Variant

- Morfologik uslubiyat.
- Ot so'z turkumining uslubiy xususiyatlari
- Undov, taqlid va modal so'zlar uslubiyati

18. Variant

- Yordamchi so'z turkumlari uslubiyati.
- Fonetik uslubiyat
- Ot uslubiyati

19. Variant

- Leksik uslubiyat
- Son uslubiyati
- Ilmiy uslub

20. Variant

- Ot uslubiyati
- Rasmiy uslub
- Undov, taqlid va modal so'zlar uslubiyati

21. Variant

- Fe'l shakllari uslubiyati
- Publitsistik uslub
- Yordamchi so'z turkumlarini uslubiyati.

22. Variant

- Adabiy tilning vazifaviy uslublari

- Sifat uslubiyati
- Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.

23. Variant

- Fe'l so'z turkumining semantik va uslubiy xususiyatlari.
- Taqlid so'zlar uslubiyati
- Fonetik uslubiyat.

24. Variant

- Rasmiy uslubning o'ziga xos jihatlari.
- Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Mustaqil so'z turkumlari uslubiyati.

25. Variant

- Fe'l shakllari uslubiyati.
- Ot semantikasi.
- Egallik shakllarining uslubiy xususiyatlari.

26. Variant

- Kelishik shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Talaffuz uslublari.
- Fe'l shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati.

27. Variant

- So'z qo'llashning aniqligi.
- Ko'makchi uslubiyati.
- Ilmiy uslubda mantiqiy fikrlash, abstraksiyalashning muhimligi.

28. Variant

- Evfemizmlar, neologizmlar, o'zlashma so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- "O'zbek tili uslubiyati" fanining predmeti, obyekti, maqsadi va vazifalari.
- Sifatlarning semantik xususiyatlari.

29. Variant

- Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Olmosh so'z turkumi uslubiyati.
- Subyektiv baho shakllarining uslubiy xususiyatlari.

30. Variant

- Yordamchi so'z turkumlari uslubiyati.
- So'zlashuv uslubi
- Undov, taqlid va modal so'zlar uslubiyati

31. Variant

- Uslub va uslubiyat tushunchalari.
- Badiiy uslub obrazli uslub sifatida.
- Yuklama uslubiyati

32. Variant

- Morfologik uslubiyat.
- Adabiy til uslublari haqida ma'lumot.
- "O'zbek tili uslubiyati" faning boshqa sohalar bilan aloqadorligi.

33. Variant

- Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Ko'makchi uslubiyati
- Ravish uslubiyati.

34. Variant

- Son semantikasi.
- O'zbek tili uslubiyatiga oid tadqiqotlar tahlili.
- So'zlashuv uslubi va unda ekstralingvistik faktorlar.

35. Variant

- Chegaralangan leksika, tantanavor leksika, frazeologizmlar, maqol va hikmatli so'zlarning uslubiy ahamiyati.
- Bog'lovchi uslubiyati.
- Sinonimlar, antonimlar, tarixiy va arxaik so'zlarning uslubiy qo'llanishi.

36. Variant

- Undov va taqlid so'zlar uslubiyati.
- Son so'z turkumining uslubiy xususiyatlari.
- So'z va iboralarni ishlatishdagi tipik xatolar.

37. Variant

- Evfemizmlar, neologizmlar, o'zlashma so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- Publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy uslub sifatida.
- Olmosh uslubiyati

38. Variant

- Chegaralangan leksika, tantanavor leksika, frazeologizmlar, maqol va hikmatli so'zlarning uslubiy ahamiyati.
- Sinonimlar, antonimlar, tarixiy va arxaik so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- Ilmiy uslubda mantiqiy fikrlash, abstraksiyalashning muhimligi.

39. Variant

- Ko'p ma'noli so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- Sifat darajalari uslubiyati.
- Adabiy til uslublari haqida ma'lumot.

YAKUNIY NAZORAT SAVOLLARI (VARIANTLARI)

1. Variant

- “O‘zbek tili uslubiyati” fanining predmeti, obyekti, maqsad va vazifalari.
- Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.
- So‘z qo‘llashning aniqligi.
- Talaffuz uslublari.
- Ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari.
- Nutqning mantiqiyli.

2. Variant

- Rasmiy uslubning sintaktik xususiyatlari.
- Nutq fonetik vositalarining emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- So‘roq gaplarning uslubiy qo‘llanishi.
- Badiiy uslub obrazli uslub sifatida.
- So‘z qo‘llashning aniqligi.
- Egalik shakllari uslubiyati.

3. Variant

- Olmosh uslubiyati.
- Publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy uslub sifatida.
- Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.
- Shaxs-son shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Sinonimlarning uslubiy qo‘llanishi.
- Buyruq gaplar uslubiyati

4. Variant

- Sharq notiqlik san’ati
- Alliteratsiya va assonans uslubiy vosita sifatida.
- Ilmiy uslubning leksik xususiyatlari.
- Fe‘l uslubiy xususiyatlari.
- Kelishik shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- G‘arb notiqlik san’ati

5. Variant

- Uslub va uslubiyat tushunchalari.
- Shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati.
- Adabiy me‘yor
- “O‘zbek tili uslubiyati” fanining boshqa sohalar bilan aloqadorligi.
- To‘xtam va uning turlari.
- Ilmiy uslub.

6. Variant

- O‘zbek tili uslubiyatiga oid tadqiqotlar tahlili.
- Uslubiy bo‘yoqdor leksika.
- Madaniy nutqning kommunikativ sifatleri.
- Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.
- Subyektiv baho shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Fe‘l zamonlari uslubiyati.

7. Variant

- Nutq texnikasi.
- So'zlashuv uslubining sintaktik xususiyatlari.
- Gradatsiya.
- Egalik kategoriyasi uslubiyati.
- Talaffuz uslublari.
- Ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari.

8. Variant

- Nutq fonetik vositalarining emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Morfologik uslubiyat.
- Ko'p ma'noli so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- Adabiy tilning vazifaviy uslublari.
- Fonetik uslubiyat.
- Leksik uslubiyat.

9. Variant

- Morfologik uslubiyat.
- Ot so'z turkumining uslubiy xususiyatlari
- Undov, taqlid va modal so'zlar uslubiyati
- Yordamchi so'z turkumlari uslubiyati.
- Fonetik uslubiyat
- Ot uslubiyati

10. Variant

- Leksik uslubiyat
- Son uslubiyati
- Ilmiy uslub
- Ot uslubiyati
- Rasmiy uslub
- Undov, taqlid va modal so'zlar uslubiyati

11. Variant

- Fe'l shakllari uslubiyati
- Publitsistik uslub
- Yordamchi so'z turkumlarini uslubiyati.
- Adabiy tilning vazifaviy uslublari
- Sifat uslubiyati
- Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.

12. Variant

- Fe'l so'z turkumining semantik va uslubiy xususiyatlari.
- Taqlid so'zlar uslubiyati
- Fonetik uslubiyat.
- Rasmiy uslubning o'ziga xos jihatlari.
- Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Mustaqil so'z turkumlari uslubiyati.

13. Variant

- Fe'l shakllari uslubiyati.

- Ot semantikasi.
- Egalik shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Kelishik shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Talaffuz uslublari.
- Fe'l shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati.

14. Variant

- So'z qo'llashning aniqligi.
- Ko'makchi uslubiyati.
- Ilmiy uslubda mantiqiy fikrlash, abstraksiyalashning muhimligi.
- Evfemizmlar, neologizmlar, o'zlashma so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- "O'zbek tili uslubiyati" fanining predmeti, obyekti, maqsadi va vazifalari.
- Sifatlarning semantik xususiyatlari.

15. Variant

- Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Olmosh so'z turkumi uslubiyati.
- Subyektiv baho shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Yordamchi so'z turkumlari uslubiyati.
- So'zlashuv uslubi
- Undov, taqlid va modal so'zlar uslubiyati

16. Variant

- Uslub va uslubiyat tushunchalari.
- Badiiy uslub obrazli uslub sifatida.
- Yuklama uslubiyati
- Morfologik uslubiyat.
- Adabiy til uslublari haqida ma'lumot.
- "O'zbek tili uslubiyati" faning boshqa sohalar bilan aloqadorligi.

17. Variant

- Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Ko'makchi uslubiyati
- Ravish uslubiyati.
- Son semantikasi.
- O'zbek tili uslubiyatiga oid tadqiqotlar tahlili.
- So'zlashuv uslubi va unda ekstralingvistik faktorlar.

18. Variant

- Chegaralangan leksika, tantanavor leksika, frazeologizmlar, maqol va hikmatli so'zlarning uslubiy ahamiyati.
- Bog'lovchi uslubiyati.
- Sinonimlar, antonimlar, tarixiy va arxaiik so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- Undov va taqlid so'zlar uslubiyati.
- Son so'z turkumining uslubiy xususiyatlari.
- So'z va iboralarni ishlatishdagi tipik xatolar.

19. Variant

- Evfemizmlar, neologizmlar, o'zlashma so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- Publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy uslub sifatida.
- Olmosh uslubiyati
- Chegaralangan leksika, tantanavor leksika, frazeologizmlar, maqol va hikmatli so'zlarning uslubiy ahamiyati.
- Sinonimlar, antonimlar, tarixiy va arxaik so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- Ilmiy uslubda mantiqiy fikrlash, abstraksiyalashning muhimligi.

20. Variant

- "O'zbek tili uslubiyati" fanining predmeti, obyekti, maqsad va vazifalari.
- Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.
- So'z qo'llashning aniqligi.
- Talaffuz uslublari.
- Ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari.
- Nutqning mantiqiyliqi.

21. Variant

- Rasmiy uslubning sintaktik xususiyatlari.
- Nutq fonetik vositalarining emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- So'roq gaplarning uslubiy qo'llanishi.
- Badiiy uslub obrazli uslub sifatida.
- So'z qo'llashning aniqligi.
- Egalik shakllari uslubiyati.

22. Variant

- Olmosh uslubiyati.
- Publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy uslub sifatida.
- Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.
- Shaxs-son shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Sinonimlarning uslubiy qo'llanishi.
- Buyruq gaplar uslubiyati

23. Variant

- Sharq notiqlik san'ati
- Alliteratsiya va assonans uslubiy vosita sifatida.
- Ilmiy uslubning leksik xususiyatlari.
- Fe'l uslubiy xususiyatlari.
- Kelishik shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- G'arb notiqlik san'ati

24. Variant

- Morfologik uslubiyat.
- Ot so'z turkumining uslubiy xususiyatlari
- Undov, taqlid va modal so'zlar uslubiyati
- Yordamchi so'z turkumlari uslubiyati.
- Fonetik uslubiyat
- Ot uslubiyati

25. Variant

- Leksik uslubiyat
- Son uslubiyati

- Ilmiy uslub
- Ot uslubiyati
- Rasmiy uslub
- Undov, taqlid va modal so'zlar uslubiyati

26. Variant

- Fe'l shakllari uslubiyati
- Publitsistik uslub
- Yordamchi so'z turkumlarini uslubiyati.
- Adabiy tilning vazifaviy uslublari
- Sifat uslubiyati
- Intonatsiyaning uslubiy xususiyatlari.

27. Variant

- Fe'l so'z turkumining semantik va uslubiy xususiyatlari.
- Taqlid so'zlar uslubiyati
- Fonetik uslubiyat.
- Rasmiy uslubning o'ziga xos jihatlari.
- Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Mustaqil so'z turkumlari uslubiyati.

28. Variant

- Fe'l shakllari uslubiyati.
- Ot semantikasi.
- Egalik shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Kelishik shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Talaffuz uslublari.
- Fe'l shaxs-son, zamon, nisbat kategoriyalari uslubiyati.

29. Variant

- So'z qo'llashning aniqligi.
- Ko'makchi uslubiyati.
- Ilmiy uslubda mantiqiy fikrlash, abstraksiyalashning muhimligi.
- Evfemizmlar, neologizmlar, o'zlashma so'zlarning uslubiy qo'llanishi.
- "O'zbek tili uslubiyati" fanining predmeti, obyekti, maqsadi va vazifalari.
- Sifatlarning semantik xususiyatlari.

30. Variant

- Nutq fonetik vositalarining ta'sirchanligi, emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi ahamiyati.
- Olmosh so'z turkumi uslubiyati.
- Subyektiv baho shakllarining uslubiy xususiyatlari.
- Yordamchi so'z turkumlari uslubiyati.
- So'zlashuv uslubi
- Undov, taqlid va modal so'zlar uslubiyati

Тарқатма материаллар

Кейслар

1-кейс. Республикамизда олий таълим муассасаларига тест синовлари орқали қабул қилиш йўлга қўйилган. Тест синовларининг афзалликлари мавжуд бўлишига қарамасдан, ўқишга қабул қилинган талабаларнинг билимларида муайян камчиликлар учрайди. Уларнинг баъзиларида нутқ ва мулоқот маданияти паст даражада, ўз фикрини баён этиш, фикрини асослаш кўникмалари, ижодий ва мустақил фикр юритиш кўникмалари таркиб топмаганлиги маълум бўлади.

Саволлар:

1. Муаммо нимадан иборат?
2. Мазкур муаммони ҳал этиш учун профессор-ўқитувчилар қандай ишлар олиб бориши лозим деб ўйлайсиз?
3. Сиз бу муаммога қандай ечимлар таклиф қиласиз?

Манба: Педагогик квалиметрияга доир адабиётлар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ дахлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга ҳаракат қилинг.
5. Ўз фикрингизни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Тингловчилар кейс моҳиятини у билан танишиш орқали кичик гуруҳда муҳокама қилинади.
2. Тингловчи кичик гуруҳ аъзолари билан ҳамкорликда муаммони ҳал этишга замин тайёрлайдиган омилларни аниқлайди.
3. Муаммони ҳал этишга имкон берадиган омиллардан энг муҳимлари ажратиб олинади.
4. Кичик гуруҳ аъзолари умумий фикр асосида энг муҳим омилларни баён этади.
5. Кичик гуруҳларнинг фикрлари таҳлил этилади ва умумий хулоса ясалади.

Ўқитувчининг ечими

1-омил: Давлат Тест маркази томонидан фанлар бўйича тузилган тест топшириқлари стандарт тестлар бўлиб, абитуриентларнинг фан асосларини ўзлаштириш даражасини аниқлашга эмас, балки уларнинг хотирасининг кучлилиги даражасини аниқлайди.

2-омил: Профессор-ўқитувчилар ўқишга қабул қилинган талабаларнинг нутқ ва мулоқот маданияти, ўз фикрини баён этиш, фикрини асослаш кўникмалари, ижодий ва мустақил фикр юритиш кўникмаларини ривожлантириш мақсадида ностандарт ўқув ва тест топшириқларидан фойдаланиши лозим.

2-кейс. Олий таълим муассасасининг “Аноним хатлар” қутисига табиий фанлар факультетида педагогик фаолият юритаётган Ҳасан Ҳусановичнинг таъмагирлиги, талабаларга тазйиқ ўтказиши ҳақида маълумот келиб тушди.

Факультет декани Ҳасан Ҳусанович машғулоти олиб борадиган гуруҳ талабалари билан Ҳасан Ҳусанович иштирокида умумий тарзда суҳбат ўтказди. Хатдаги фактлар тасдиқланмади. Бу ҳолатни қандай изоҳлаш мумкин?

Саволлар:

1. Факультет декани ушбу масалани ўрганишда қандай хатога йўл қўйди?
2. Ушбу масала қандай ўрганиш лозимлиги ҳақида тавсия ишлаб чиқинг.
3. Нима сабабдан суҳбат давомида талабалар томонидан Ҳасан Ҳусановичнинг педагогик фаолиятидаги камчиликлар борасида фикр билдирилмади?
4. Сиз ушбу муаммони қандай ҳал этган бўлардингиз?

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Инсон ҳуқуқлари декларацияси”, Ўзбекистон Республикасининг Олий таълим муассасалари Низоми, Педагогик квалиметрия.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ дахлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга ҳаракат қилинг.
5. Ўз фикрингизни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Тингловчилар кейс моҳиятини у билан танишиш орқали кичик гуруҳда муҳокама қилинади.
2. Тингловчи кичик гуруҳ аъзолари билан ҳамкорликда муаммони ҳал этишга замин тайёрлайдиган омилларни аниқлайди.
3. Муаммони ҳал этишга имкон берадиган омиллардан энг муҳимлари ажратиб олинади.
4. Кичик гуруҳ аъзолари умумий фикр асосида энг муҳим омилларни баён этади.
5. Кичик гуруҳларнинг фикрлари таҳлил этилади ва умумий хулоса ясалади.

Ўқитувчининг ечими

Факультет раҳбарлари ўқитувчининг педагогик фаолиятидаги камчиликларни ўрганишда хатоликка йўл қўйган. Бу ҳолатда педагогик квалиметриянинг аноним сўровнома методидан фойдаланиш ва олинган натижаларни муҳокама этилиши лозим эди.

3-кейс. Факультет илмий Кенгашида “Йилнинг энг яхши ўқитувчиси” танловига номзодлар танланмоқда. Бакалаврият йўналишининг 3 курсида турли курслардан машғулоти олиб борадиган 2 та профессор-ўқитувчининг педагогик фаолияти ва эришилган натижалар таҳлил этилмоқда. Ҳар иккала устознинг ҳамма кўрсаткичлари бир хил, лекин талабаларнинг фанлар бўйича ўзлаштирган билимлари таҳлилида фарқ мавжуд.

Биринчи устоз талабаларнинг фанлар бўйича ўзлаштирган билимларини стандарт тест топшириқлари билан баҳолаган ва 100% ўзлаштириш ва 60% таълим самарадорлигига эришган.

Иккинчи устоз талабаларнинг фанлар бўйича ўзлаштирган билимларини ностандарт тест топшириқлари билан баҳолаган ва 98% ўзлаштириш ва 50% таълим самарадорлигига эришган.

Илмий кенгаш йиғилиши биринчи устозни танловда ғолиб деб топган ва рағбатлантирилган.

Саволлар:

1. Факультет илмий Кенгаши ушбу масалани ўрганиш ва таҳлил қилишда қандай хатога йўл қўйди?
2. Ушбу масала қандай ўрганиш лозимлиги ҳақида тавсия ишлаб чиқинг.
3. Сиз қандай фикрдасиз, Илмий кенгаш йиғилиши тўғри қарор қабул қилдими?
4. Сиз ушбу муаммони қандай ҳал этган бўлардингиз?

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Инсон ҳуқуқлари декларацияси”, Ўзбекистон Республикасининг Олий таълим муассасалари Низоми, Педагогик квалиметрия.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ дахлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга ҳаракат қилинг.
5. Ўз фикрингизни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Тингловчилар кейс моҳиятини у билан танишиш орқали кичик гуруҳда муҳокама қилади.
2. Тингловчи кичик гуруҳ аъзолари билан ҳамкорликда муаммони ҳал этишга замин тайёрлайдиган омилларни аниқлайди.
3. Муаммони ҳал этишга имкон берадиган омиллардан энг муҳимлари ажратиб олинади.
4. Кичик гуруҳ аъзолари умумий фикр асосида энг муҳим омилларни баён этади.
5. Кичик гуруҳларнинг фикрлари таҳлил этилади ва умумий хулоса ясалади.

Ўқитувчининг ечими

Ўзбекистон Республикасининг “Олий таълим муассаси Низоми”да “Йилнинг энг яхши ўқитувчиси” танловига номзодларни танлашда ижодкор, янгиликка интилувчан ва педагогик жараёнга инновацияларни жорий этган устозларга эътибор қаратиш лозимлиги кўрсатилган.

Биринчи устознинг талабаларнинг фанлар бўйича ўзлаштирган билимларини стандарт тест топшириқлари билан юзаки баҳолаган ва олинган натижа амалда ўзини оқламаслиги аниқ. Бу ҳолатда иккинчи устоз томонидан талабаларнинг фанлар бўйича ўзлаштирган билимларини ностандарт тест топшириқлари билан баҳолаганлиги унинг ижодкорлигини билдиради ва эришилган натижанинг ишончлилиги юқори.

Илмий кенгаш йиғилиши тўғри қарор қабул қилиши учун мазкур жараённи чуқур ўрганиши, интегратив ностандарт тест топшириқлари асосида талабалар билимини аниқлаши лозим эди.

NAZORAT TESTLAR
ORALIQ NAZORAT TESTLARI

- 1. «Boburnoma» asari qaysi stilda yozilgan?**
A. Badiiy stilda. B. Rasmiy stilda.
C. Jonli soʻzlashuv stilida. D. Ilmiy-publitsistik stilda.
- 2. Gazeta va jurnallarning bosh maqolalari qanday stilda yoziladi?**
A. Badiiy stilda. B. Rasmiy stilda.
C. Publitsistik stilda. D. Barcha stillarga tegishli.
- 3. БПНУ stilga tegishli xususiyat qaysi qatorda toʻgʻri koʻrsatilgan?**
A. Xalqona soʻz va iboralardan foydalaniladi.
B. Atamalar va shartli belgilar koʻp qoʻllaniladi.
C. Faqat bitta shaxs tomonidan yoziladi.
D. Toʻgʻri javobyoʻq.
- 4. Tilxat, tarjimayi hoi, ishonchnoma qaysi uslubda yoziladi?**
A. Publitsistik uslubda. B. Badiiy uslubda.
C. Rasmiy uslubda. D. Ilmiy uslubda.
- 5. Huquqiy qonunchilik va ishyuritish munosabatlari doirasida qoʻllaniluvchi nutq stili ... deyiladi.**
A. Publitsistik stil. B. Badiiy stil.
C. Rasmiy stil. D. Ilmiy stil.
- 6. Ommaviy axborot vositalarida, Oliy Majlis yigʻinlarida, turli anjumanlarda qoʻllaniladigan nutq stili ... deyiladi.**
A. Publitsistik stil. B. Ilmiy stil.
C. Rasmiy stil. D. Badiiy stil.
- 7. Oʻzbek tilini oʻrganuvchi tilshunoslik boʻlimiga ... deyiladi.**
A. Sintaksis. B. Oʻzbek tili stilistikasi.
C. Morfologiya. D. Leksikologiya.
- 8. Badiiy stilga xos gapni aniqlang.**
A. Til - millat vakillarini mustahkam tutib turuvchi belbogʻ.
B. Bakteriyalarni oʻldiradigan va organizmni yuqumli kasalliklarga qarshi chidamli qiladigan moddalar qonda boʻladi.
C. Qulbiddinov bola bechorani koʻp urishdi.
D. Sal oʻtmay osmonda sut rang nur purkab chaqin chaqdi.
- 9. Quyidagi gaplardan ilmiy stilga tegishlisini aniqlang.**
A. Dunyo varatilibdiki, birovga baxt, birovga alam keladi.
B. Sodda gap tuzilishiga koʻra yigʻiq yoki yoyiq boʻlishi mumkin.
C. Mafkura boʻlmasa, odam, jamiyat, davlat oʻz yoʻlini yoʻqotishi muqarrar.
D. Mushfiq onaning hasratlari bir dunyo edi.
- 10. Quyidagi soʻzlardan qaysi biri faqat badiiy stilga tegishli?**
A. Nigoh. B. Boqish. C. Qarash. D. Nazar.
- 11. Quyidagi sinonim soʻzlarning koʻproq soʻzlashuv stiliga tegishlisini aniqlang:**
A. Iqbol. B. Baxt. C. Tole. D. Saodat.
- 12. Til vositalarinig nutqda ishlatilish imkoniyatlari tilshunoslikning qaysi boʻlimida oʻrganiladi?**
A. Morfologiyada. B. Leksikologiyada.
C. Grammatikada. D. Stilistikada.
- 13. Uslubiy xoslangan soʻzlar qatorini toping?**
A. Binobarin, mazkur. B. Dudoq, gapirmoq.

C Qaroq, daftar. D. Bayonnoma, ovqat.

14. Ma'lura adabiy til me'yoriga bo'ysungan, tartibga solingan so'zlashuv stiliga ... deyiladi.

A. Ilmiy stil. B. Oddiy so'zlashuv stili.
C Badiiy stil. D. Adabiy so'zlashuv stili.

15. Ijtimoiy-siyosiy so'zlar qatlami qaysi stilni shakllantiruvchi vositalar hisoblanadi?

A. Ilmiystil. B. Rasmiy stil.
C Badiiystil. D. Publitsistik stil.

16. Frazologik sinonimlar berilgan qatorni aniqlang?

A. Hafsalasi pir bo'lmoq, tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq.
B. Solishtirmoq, taqqoslamoq, qiyoslamoq, chog'ishtirmoq.
C Sonsiz, sanoqsiz, beadam, adadsiz.
B. Tayyor, muhayyo, shay, taxt, hozir.

17. Quyidagi matn qaysi stilga tegishli ekanini aniqlang:

Siyosiy lutqunlik og'ir, lekin milliy o'lim - millatning bulkul halokatidir. O'zbek xalqi o'tgan asrda chorizm istilosi tufayli siyosiy tutqunlikka tiishdi, biroq milliy qiyofasini yo'qotmadi. Ana shu milliy qiyofamizdan bugungi siyosiy mustaqilligimiz o'sib chiqdi, chunki ma'naviyat siyosiy ozodlikka chorlayveradi.

A. Badiiy stilga. B. Ommabop stilga.
C Rasmiy stilga. D. Ilmiy stilga.

18. Qisqalik, aniqlik, soddalik, shuningdek, ibora va jumalarning bir qolipda bo'lishi qaysi stilga xos:

A. Badiiy stilga. B. So'zlashuv stilga. C Rasmiy stilga. D. Ilmiy stilga.

19. Quyidagi sifatlardan qaysi biri kishilarga xos ijobiy xususiyatlarni ifodalaydi?

A. Barchasi salbiy xususiyatlarni bildiradi. •
B. Tasqara. C Laganbardor. D. Razil.

20. Quyidagi sinonim so'zlardan qaysi biri betaraf (to'g'ri) ma'noda odamga nisbatan qo'llaniladi?

A. Daydimiq. B. Sakillamoq. C Sanqimoq.
D. Har uchala sinonim so'z odamaa nisbatan qo'llanganda hurmatsizlikni ifodalaydi.

21. Qaysi sinoniraik qatorda noto'g'ri qo'llanilgan so'z bor?

A. Bemahal, to'satdan, bevaqt.
B. Cho'loq, oqsoq, lang.
C Chiqim, sarf, xarajat, xarj.
D. Chora, iloj, tadbir, imkon, yo'l, amal.

22. Quyidagi sinonim so'zlardan qaysi birida salbiy bo'yodkorlik kuchli?

A. Qaysar. B. O'jar. C Battol. D. Tcrs.

23. «Aruz vazni hijolarining talaffuzidagi uzun-qisqaligiga asoslangan bo'lib, musiqa bilan chambarchas bog'liqdir.» Ushbu gap qaysi stilga misol bo'la oladi?

A. Rasmiy stilga. B. Publitsistik stilga.
C Badiiy stilga. D. Ilmiy stilga.

24. «Voy, boshingdan aylanib ketay seni. Sog'intirib qo'yding-ku ayajoningni» gaplari qaysi stilga misol bo'la oladi?

A. Publitsistik stilga.
B. Badiiy stilga.
C So'zlashuv stiliga. D. Rasmiy stilga.

25. «Yomg'ir suvidan bahra olib yashnayotgan sahro giyohlari, endigina bosh ko'targan tuyaqorin ham asta badaniga kuch yig'a boshladi.» Ushbu gap qaysi stilga misol bo'la oladi?

A. So'zlashuv stiliga. B. Badiiy stilga.
C Ilmiy stilga. D. Rasmiy stilga.

26. Ma'noviy sinonimlar berilgan qatorni toping?

- A. Ho'l, shalabbo. B. Respublika, jumhuriyat.
C Doston, poema. D. Tilshunoslik, lingvistika.

27. Nutq madaniyatiga to'liq ta'rif berilgan qatorni aniqlang.

- A. Mantiqiy izchillik va adabiy til me'yorlariga rioya qilish.
B. To'g'ri yozish qoidalariga rioya qilish.
C Lug'aviy me'yorlarga rioya qilish.
D. Yoqimli so'zlash

28. Stilistik bo'yoq, ta'sirchanlik mavjud bo'lgan so'zlarni aniqlang.

- A. Bolagina, o'quvchi, qushcha. B. Kitobcha, suv, gazetxon.
C Qizgina, qizcha, onajon. D. Onajon, ko'zim, bosh.

29. Ma'noviy shonimlar berilgan qatorni toping.

- A. Yuz, bet, ko'klam, chehra, bahor.
B. Kuldi, iljaydi, ishshaydi, jilmaydi, tirjaydi.
C Tilshunoslik, lingvistika, grammatika.
D. B, C, D.

30. Qaysi stil turida tilning tasviriy-ta'siriy vositalari yordami bilan obrazlar vositasida kishiga estetik ta'sir ko'rsatiladi.

- A. Rasmiy stilda. B. Publitsistik stilda.
C Ilmiy stilda. D. Badiiy stilda.

31. Ushbu matn qaysi stilga tegishli? «Bodom fevral oyida gullaydi. Qayrag'och qurilish materiali, shuningdek, mebel korxonalari uchun qimmatli xomashyo.»

- A. Ilmiy stilga. B. Publitsistik stilga.
C Badiiy stilga. D. Rasmiy stilga.

32. Ushbu matn qaysi stilda berilgan? «Jo'yaklarda suv bir hovuch ko'z yoshiday miltirab oqib turibdi. Quyosh qaymoq surtilgan shirmon nondek ufqqa qizarib bota boshladi.»

- A. Publitsistik stilda. B. Badiiy stilda.
C Ilmiy stilda. D. Rasmiy stilda.

33. Ushbu ta'rif qaysi stilga mos keladi? «Obrazlar, obrazli tasvirlar bilan emas, aniq ma'lumotlarning xolis, umumlashgan xususiyatlarini ta'riflash, tushunchalarga mos keladigan atamalar bilan ish ko'radigan stildir.»

- A. Badiiy stilga. B. Publitsistik stilga.
C Ilmiy stilga. B. Rasmiy-idoraviy stilga.

34. Ilmiy stilga xos asosiy belgilardan biri noto'g'ri bayon qilingan qatorni belgilang.

- A. Shartli belgilar qo'llanmaydi.
B. Undalmali gaplar, his-hayajonli gaplar deyarli qo'llanmaydi.
C. Tilning tasviriy-ta'siriy vositalari ishlatilmaydi.
D. Matn monologik nutq tarzida bo'lib, dialoglar bo'lmaydi.

35. Ukamga oldim, ukam uchun oldim kabi sinonimlar qanday sinonimlar deb yuritiladi?

- A. Lug'aviy sinonimlar. B. Uslubiy sinonimlar.
C Frazeologik sinonimlar. D. Grammatik sinonimlar.

36. Tfl vositalarining nutqda ishlatilish imkoniyatlari tflshunoslikning qaysi bo'limida o'rganiladi?

- A. Leksikologiyada. B. Slilislikada.
C Grammatikada. D. Dialektologiyada.

37. Rasmiy stilda ko'pincha qanday gaplardan foydalaniladi?

- A. Asosan darak va buyruq gaplardan.
B. Faqatdarak gaplardan.
C Asosan buyruq gaplardan.
D. Asosan buyruq va his-hayajon gaplardan.

38. Frazeologik sinonimlar berilgan qatorni aniqlang.

A. Asosan buyruq va his-hayajon gaplardan.
B. Tilshunoslik, lingvistika, kosmos, fazo, doston, poema.
C Asosan buyruq gaplardan.
D. Qo'lni yuvib qo'ltiqqa urmoq, hafsalasi pir bo'lmoq; kayfiyati uchib ketmoq, yuragi yorilayozdi.

39. Quyidagi matn qaysi stilga xos?

17-modda. Fuqarolarning huquq layoqati. Barcha fuqarolarning fuqarolik huquq va burchlarga ega bo'lish layoqati (huquq layoqali) teng ravishda e'tirof etiladi. Fuqaroning huquq layoqati tug'ilgan paytdan e'tiboran vujudga keladi va vafot etishi bilan tugaydi.

- A. Ilmiy. B. Publitsistik.
C Rasmiy. D. Badiiy.

40. Quyidagi matn qaysi stil namunasi hisoblanadi?

Yomg'ir - suyuq tomchi 'lolidagi atmosfera yog'ini. Tomchining diametri 0,5-0,6 mm bo'ladi. Yomg'ir bulutdagi mayda suv zarralarining qo'shilib yiriklashuvidan hosil bo'ladi. Yomg'ir ikki xildir: jala yomg'ir, shivalama yomg'ir. Shivalama yomg'irning yogish miqdori intensivligi soatiga 0,25 mm gacha, jala yomg'irniki esa 100 mm gacha bo'lishi mumkin.

- A. Publitsistik stil. B. Ilmiy stil.
C Rasmiy stil. D. Badiiy stil.

41. O'zlashtirma gaplar qaysi stilda ko'proq ishlatiladi?

- A. So'zlashuv stilda. B. Publitsistik stilda.
C Rasmiy stilda. D. Ilmiy stilda.

42. Ko'chirma gapli konstruksiyalar qaysi stilda ishlatiladi?

- A. Rasmiy stilda. B. So'zlashuv stilda.
C Badiiy-publitsistik stilda. D. Ilmiy stilda.

43. Qaysi fan badiiy asar tilini tekshiradi?

- A. Tilshunoslik. B. Adabiyotshunoslik.
C Qiyosiy tilshunoslik. D. Adabiyot nazariyasi.

44. Asosan qaysi stilda so'zlar ko'chma ma'noda qo'llanmaydi?

- A. Badiiy stilda B. Rasmiy ish stilida.
C.B.D. D. Ilmiy stilda.

45. Kishilikolmoshi 1-, 2-shaxs birligi o'rnida qo'llanganda qanday ma'no ifodalanadi?

- A. Stilistikma'noifodalanadi.
B. Olmoshlarga xos bo'lgan umumiy ma'no ifodalanadi.
C Grammatik ma'no ifodalanadi.
D. Ko'plikma'nosi ifodalanadi.

46. Jonli so'zlashuv nutqida o'zlari olmoshi kishilik olmoshlarining qay biri o'rnida qo'llanishi mumkin?

- A. faqat 3-shaxs o'rnida. B. 2-shaxs ko'plik o'rnida.
C 2- va 3-shaxs o'rnida. D. 2-shaxs birlik o'rnida.

47. Obraz, traktor, direktor kabi so'zlarning urg'usiz bo'g'inidagi keyingi unli tovush deyarli talaffiz etilmaydi. Bu o'zbek adabiy tilining qanday me'yori sanaladi?

- A. Orfoepik me'yori. B. Orfografik me'yori.
C Leksik me'yori D. Fonetik me'yori.

48. Asosan badiiy stilga xos bo'lgan izn (izn bermoq) so'zining sinonimini toping.

- A. Ixtiyor. B. Ijzat.
C Erk. D. Nishona.

49. Qisqalik, aniqlik, soddalik, shuningdek, ibora va jummalarning bir qolipda bo'lishi asosan qaysi stilga xos?

- A. Ilmiy stilga. B. So'zlashuv stiliga.
C Rasmiy stilga. D. Badiiy stilga.

50. «O'rtoq rafiqam! Ruxsat bersangiz, turmush qurganimizga bir yil to'lishi munosabati bilan sizni tabrik qilishga!» Ushbu gap qaysi stilga misol bo'la oladi?

- A. So'zlashuv stiliga. B. Rasmiy stilga.
C Ilmiy stilga. D. Badiiy stilga.

51. «Borolmadim:ishim chiqib qoldi. Ertaga boraman.» gaplari qaysi stilga xos?

- A. Badiiy stilga B. Rasmiy stilga.
C Ilmiy stilga. D. So'zlashuv stiliga.

52. *Bizningcha, uningcha, demak, xulosa qilganda, birinchidan, ikkinchidan* kabi kirish so'zlari qaysi stilga xos?

- A Ilmiy stilga. B. Rasmiy stilga.
C So'zlashuv stiliga. D. Badiiy stilga.

53. *Asosan, fikran, zarur, kerak* kirish so'zlari qaysi stilga tegishli?

- A. Badiiy stilga. B. Rasmiy-ish stiliga.
C Ilmiy stilga. D. So'zlashuv stiliga.

54. «Biz o'sha diplomatnomani tuzuvchilar...», «Arizani yozishdan maqsadim shuki...» kabi birikmalar qaysi stilga ishlatiladi?

- A. So'zlashuv. B. Ilmiy.
C Rasmiy. D. Badiiy.

55. «Hurmat ayla oq sut bergan onangni.» gapi qaysi stilga xos?

- A. Rasmiy. B. Ilmiy.
C So'zlashuv. D. Badiiy.

56. Quyidagi sinonimik qatorlardan oddiy so'zlashuv stiliga xos so'zlarni toping. 1) yolg'onchi, kazzob, aldamchi; 2) to'zim, bardosh, matonat, chidam; 3) tanovul qilmoq, oshamoq, yemoq; 4) achchiq, jahl, qahr.

- A. Yolg'onchi, chidam, yemoq, achchiq.
B. Aldamchi, to'zim, oshamoq, achchiq.
C Kazzob, to'zim, oshamoq, achchiq.
D. Aldamchi, chidam, oshamoq, achchiq.

57. Telefonda gaplashmoq - telefon orqali gaplashmoq kabi sinonimlar qatflay sinonimlar deb yuritiladi?

- A. Stilistik sinonimlar. B. Lug'aviy sinonimlar.
C Grammatik sinonimlar. D. Ma'noviy sinonimlar.

58. Odatda, rasmiy stilga qanday gaplardan foydalanilmaydi?

- A. His-hayajon gaplardan. B. Buyum gaplardan.
C Darak gaplardan. D. So'roq va buyruq gaplardan.

59. So'zlashuv stiliga xos lug'aviy birikmalar berilgan qatorni toping.

- A. Ichra, tirjaymoq. B. Naynov, tuzuk.
C. Toko'tkazgich, nechun. D. Ila (bilan), jinday.

60. Quyidagi so'zlardan xo'p so'zi bilan qo'llana oladiganini belgilang.

- A. Karra. B. Marta.
C Bor. D. Gal.

61. Sintaktik sinonimlar berilgan qatorni aniqlang.

- A. Xat yozdim. Xat yozildi; kuz shamoli, kuzgi shamol.
B. Ishni boshlash, kelyapti, o'qiyotir.
C Esi chiqib ket-di - qo'rqdi; kelyapti, o'qiyotir, ishlayapli. D. Esi chiqib keldi - qo'rqib ketdi; yog' tomsa yalaguday - toza.

62. Quyidagi so'zlardan qaysi biri badiiy stilga xos?

- A. Singari. B. Kabi.
C. Yanglig'. D. O'xshash.

63. Quyidagi rang bildirgan soʻzlardan badiiy stilga tegishlisini toping.

A. Zangori.	B. Moviy.
C. Koʻk	D. Havo rang.

64. Quyidagi sinonim soʻzlarning koʻproq soʻzlashuv stiliga tegishlisini belgilang.

A. Maza.	B. Rohat.
C. Huzur.	D. Lazzat.

65. Quyidagi gaplardan ilmiy stilga tegishlisini belgilang.

- A. Mayin shamol daraxt yaproqlarini asta tortqilaydi.
B. Qani endi, hamma senga oʻxshasa.
C. Yonishning tashqi belgisi issiqlik va yorugʻlik chiqishidir.
D. Hosildan boʻshagan yerlar haydalib, shoʻr yuvishga tayyorlab qoʻyildi.

66. Soʻzlashuv stilida qoʻUanadigan soʻzlar qatorini aniqlang.

- A. Chidamli, barobar, gʻarib.
B. Bashar, mozor, yaxshi, kasal.
C. Ado etmoq, behuda, yopiq.
D. Rostdan, boʻldi, mayli.

67. Quyidagi sinoniralardan rasmiy stilga tegishli soʻzlarni aniqlang.

A. Ketmoq.	B. Tushmoq.
C. Ozod qilinmoq.	D. Bekor boʻlmoq.

68. Quyidagi soʻzlardan qaysi biri faqat yozma nutqga xos?

A. Noʻsh etmoq.	B. Ichmoq.
C. Koʻtarmoq.	D. Oshamoq.

69. Quyivlagi shionimik soʻzlarning qaysi biri soʻzlashuv stiliga xos?

A. Illifoq.	B. Qadrdon.
C. Qalin.	D. Ahil.

70. Frazologik sinonimlarni toping.

- A. Qoʻlini yuvib qoʻltigʻiga urdi - hafsalsasi pir boʻldi.
B. Doʻppisini osmonga otdi - sevindi.
C. Astoydii - yengni shimarib.
D. Labi labiga tegmadi - gʻing demadi.

71. Grammatik sinonimlarni toping.

A. Toqat, chidam.	B. Gapirmadi, soʻzlashadi.
C. Toza, yogʻ tushsa yalaguday.	D. Kelyapti, kelayotir.

72. Qaysi gapda koʻplik qoʻshimchasi maʼnoni kuchaytirishga xizmat qilgan?

- A. Tumanli kunlarda muzlar erib, suvlar oqa boshladi.
B. Yoʻq, akamdan naq balolarga qolaman.
C. Shu payt oyimlar kirib keldilar.
D. Saodatning qoʻUari chaqqon harakat qilar edi.

73. Lugʻaviy sinonimlar ning maʼnosiga koʻra boʻlinishi qaysi qatorda toʻgʻri ifodalangan?

- A. Ot sinonimlar, sifat sinonimlar.
B. Toʻliq, notoʻliq sinonimlar.
C. Lugʻaviy, frazeologik sinonimlar.
D. Toʻliq, maʼnoviy sinonimlar.

74. Badiiy stilga xos gapni aniqlang.

- A. Butun osmonni bulutlarning ogʻir. qalin, qoramtir namati qoplagan.

B. Sen menga: «Ovqating undog‘, ovqating mundog‘» degan gapni qilaverma.

C. Stakanlarning ikkovida ham rangli eriima bor.

D. Ma'lumotnoma luman hokimiyatiga ko'rsatilsin.

75. Keltirilgan matnning stilini toping. «Oyijon, oyijon, boshginam ogriydi-yo» (qo'shiqdan).

A. Rasmiy-idoraviy.

B. So'zlashuv.

C Badiiy.

D. Ilmiy.

76. So'zning o'z ma'nosidan ko'chishi qaysi stilda uchraydi?

A. Ilmiy, rasmiy.

B. Rasmiy, publitsistik.

C Publitsistik, ilmiy.

D. Badiiy, so'zlashuv.

77. Rasmiy stilga xos xususiyatni belgilang.

A. Ibora va jumlarlar ma'lum qolipda bo'ladi.

B. Ko'p ma'noli so'zlar ishlatiladi.

C Terminlar qo'llaniladi.

D. Shevaga xos so'zlar faol qo'llaniladi.

78. Barmog'ini tishlab qolmoq iborasining sinonimi qaysi qatorda berilgan?

A. Aldamoq.

B. G'azablanmoq.

C Hayratlanmoq.

D. Afsuslanmoq.

79. Qaysi qatorda grammatik rae'yor buzilgan?

A. Umrini tog'larda o'tkazgan odamni tabiatni tushunmaydi deyish qiyin.

B. Ko'zining oq-u, qorasi bo'lgan Otabekning holi nima kechdi?

C To'liqinning xayolini yana qo'shnining qizi bo'ldi.

D. Institutga yaqinroq bog'lardan birontasiga borib dars tayyorlamoqchi edi.

80. Tovush takrori stilistik vazifa bajarayotgan so'z qatnashgan gapni toping.

A. U Naziraning gapidan qattiq ranjidi.

B. Salimov nima deyishini bilmay g'o'ddayib turaverdi.

C O'qituvchi bitiruvchilarga katta muvaffaqiyatlar tiladi.

D. Vatanimiz muhofaza qudratini oshiringiz.

81. Bir sinonimik qatarga mansub quyidagi so'zlarning ijobiy ma'noga egasini belgilang.

A. Turq.

B. Bet.

C Aft.

D. Chehra.

82. Stilistik noto'g'ri qo'llangan so'z qaysi qatorda berilgan?

A. Paxtagulladi.

B. Shohona kiyim.

C Salohiyatli olim.

D. Bahorni sevasan.

83. Boringlar va borlaring so'zlari o'rtasida qanday stilistik farq bor?

A. Birinchisi kitobiy stilga xos.

B. Farq yo'q.

C Birinchisi mo'tadil (neytral) so'z, ikkinchisi salbiy bo'yoqqa ega.

D. Ikkinchisi umuman ishlatilmaydi.

84. Gapning davomini mantiqiy jihatdan eng muvofiq tarzda tugallaydigan qatorni toping? «Pul topishning turli yo'llariga kirish bilan...»

A. teatrningshuhratini tezda tiklab bo'lmaydi.

B. teatrning shuhratini, darrov tiklab bo'lmaydi.

C teatrning shuhratini ertaga tiklab bo'lmaydi.

D. teatrning shuhratini aslo tiklab bo'lmaydi.

85. Ushbu gaplardan qay birida so'z qo'llashda stilistik xatolik mayjud?

A. Chiroyli ashulalar eshitib dam oldik.

B. Zumradningoqilaligi, zukkoligi va suluvlieiga katta-kichik maftun bo'ldi.

C Bu o'rinda sukut saqlash insofdan emas.

D. Anvar uydan chiqib, to'g'ri saroy tomonga ketdi.

86. Fikr hissiy-ta'siriy bo'yoq bilan ifodalangan qatorni aniqlang.

A. Bu yo'llardan Sayyoraning boshi g'ovlab ketdi.

B. Bolalar behad quvonib, Yo'ldining bo'yniga osilishdi.

C. Men sizga aytsam, odamning yomoni bo'lmaydi.

D. Toshkenl atrofida ham sho'x manzara joylar ko'p.

87. Stilistik jihatdan betaraf so'zlar qatorini aniqlang.

A. Iltijo, chehra, zurriyot, hozirlamoq.

B. Ajoyib, ajib, dushvor, udum.

C Aytmoq, odat, odam, yorug'.

D. Mushkul, bashara, sohil, hassa.

88. Faqat insonlarga nisbatan qo'llanadigan so'zlar qatorini aniqlang.

A. Sudralmoq, ho'l bo'lmoq, akillamoq, bezmoq.

B. Ag'anamoq, namlanmoq, bag'ishlamoq, joylamoq.

C Balandlamoq, talashmoq, tushmoq, sakillamoq.

D. Bekinmoq, tanovul qilmoq, ivib ketmoq.

89. Qaysi qatordagi gap stilistik jihatdan xato qo'llangan?

A. Yoqimli shamol esa boshladi.

B. Do'stlikni ardoqlash kerak.

C Bolali uy - bozor, bolasiz uy - mozor. B. Eshik ochiq bo'lsa ham, so'rab kir.

90. Stilistik jihatdan eng muvofiq so'zlar orqali shakllangan gapni toping.

A. Ona diyorim, yer uzra baxting kulsin.

B. Ona diyorim, zamin uzra toleying kulsin.

C Ona diyorim, yer uzra toleying kulsin.

E. Ona diyorim, zamin uzra baxting kulsin.

91. Qanday so'zlar stilistik betaraf so'zlar hisoblanadi?

A. Barcha stiliarda ishlatiladigan so'zlar.

B. Shevagaxos so'zlar.

C Kasb-hunarga xos so'zlar.

D. Atamalar.

92. Quyidagi gaplarning qaysi biri stilistik jihatdan qo'pol shakllangan?

A. Butun hayotimni o'qituvchilik ishiga bag'ishladim.

B. Qaysi biringiz rohat qilib, mehnatda o'sdingiz?

C Tug'ishi yaqin, bo'g'oz xotinlar ham ishga chiqmaydilar. D. Bog'imizda yosh olma ko'chatlari yaxshi ko'kardi.

93. Quyidagi gaplarning qaysi biri stilistik jihatdan noto'g'ri shakllangan?

A. Ko'zing og'risa, qo'lingni tiy, tishing og'risa, tilingni.

B. Jarohati og'irligidan kasal tinmay ihtar edi.

C Sotiboldining xotini og'rib qoldi.

D. Dard chekmagan dori qadrini bilmas.

94. Ushbu gaplardan qaysi birida so'z qo'llashda stilistik xatolik bor?

A. Go'zal qiz Oysuluvning basharasida ter ko'rindi.

B. O'zi xomush, yuzlari so'lg'in edi.

C Xabarni eshitib, qizning chehrasi yorishdi. D. Xalq sizning jamolingizni ko'rishga muntazir.

95. Qaysi qatordagi gapda o‘rin-payt kelishigi qo‘shimchasini ko‘makchi Man almashtirish mumkin emas?

- A. Qishdan ming mashaqqatda chiqib olishdi.
- B. Xalq maqollarida chuqur zukkolik bor.
- C Xatni qizil siyohda yozgan edi.
- D. Kecha poyezda kelibdi.

96. Adabiy tilning faqat yozma shakli uchun xos bo‘lgan me‘yorlar qaysi qatorda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- A B, C.
- B. Orfografik me‘yor.
- C Punktuation me‘yor.
- D. Grammatik me‘yor.

97. Quyidagi birikuviardan qaysi biri noto‘g‘ri?

1) kamchilikka erishmoq; 2) muvaffaqiyatsizlikka erishraoq; 3) . utlaqo to‘g‘ri; 4) shirin xotira.

- A. 1,4.
- B. 3,4.
- C. 1,2.
- D. 2,4.

98. «Yo‘l ko‘rmagan yo‘ldan ozar» Ushbu maqolda qo‘Uangan chiqish kelishigining qo‘shimchasi qaysi kelishik qo‘shimchasi bilan sinonimik munosabatda bo‘lishi mumkin?

A. Chiqish kelishigi boshqa kelishiklar bilan sinonimik munosabatda bo‘lmaydi.

- B. Tushum kelishigi bilan.
- C Jo‘nalish kelishigi bilan.
- B. Chiqish kelishigi bilan.

99. Qaysi qatorlarda ijobiy bo‘yoqdor so‘zlar berilgan?

- A B, D.
- B. Mazali, husn, qonmoq, ko‘karmoq.
- C Ayb, ayyor, kambag‘al, o‘jar.
- D. Jamol, alomat, miriqmoq, bejirim.

100. Qaysi qatordagi birlikning qo‘Hanishi stilistik jihatdan xato hisoblanadi?

- A. Qayd qilmoq.
- B. Qayt qilmoq.
- C Qayd etmoq.
- D. Qayt etmoq.

YAKUNIY NAZORAT TESTLARI

№1

Stilistika nimani o`rganadi?
til vositalarining nutqda ishlatilish imkoniyatlarini
so`zlarning kelib chiqishini
so`z shakllari, so`z turkumlari va ularning grammatik kategoriyalarini
shevalar, lahjalar hamda ularning lingvistik xususiyatlarini

№2

Qaysi soha stilistika tarkibiga kirmaydi?
Funklional lingvistika
Praktik stilistika
Nutq madaniyati
Morfologik stilistika

№3

Akad V.V Vinogradov stilistikani tekshirish aspektiga ko`ra qismlarga ajratadi. Quyidagilardan qaysi biri bu tasnifga kirmaydi?
ilmiy asarlar, xususan, stilistika sohasidagi ilmiy asarlar uslubini tadqiq etuvchi stilistika
adabiy yo`nalishlar, badiiy asar hamda yozuvchi uslubini tadqiq etuvchi badiiy adabiyot stilistikasi
turli janrlarning semantic va ekspressiv-stilistik harakterlarini hamda og`zaki va yozma nutq orasidagi farqni tekshiruvchi nutq stilistikasi
struktur stilistika

№4

Stilistikaning leksik birliklarini o`rganishda leksikologiyadan prinsipial farqi nimada?
stilistika so`z ishlatish, so`zdan foydalanish qonuniyatlari, so`z yoki so`z birikmalarining ekspressiv tomonini o`rganadi
til lug`at tarkibini, uning tarixiy qatlamlarini o`rganadi
til va lug`at tarkibi boyish manbalari va taraqqiyot yo`llarini o`rganadi
stilistika so`z yoki so`z birikmalarining ekspressiv tomonini o`rganadi

№5

Nima uchun nutq uslublari funksional stillar deb nomlanadi?
til birliklari bog`lanishi, aloqasi, munosabatlarini o`rgangani uchun
har bir til birliklarining alohida sistemasini o`rgangani uchun
muayyan hodisalar tarkibi bilan shug`ullangani uchun
har bir til birligini alohida o`rgangani uchun

№6

Qaysi xususiyat nutq uslublari xos emas?
nutq uslublari adabiy til meyorlari asosida alohidalikka ega

turli nutq uslublarning mavjudligi umumxalq tili birligini inkor etmaydi
ifoda vositalarining maqsadga muvofiq uyushgan tizimidan iborat
og'zaki va yozma nutq shakllari bilan uzviy bog'liq

№7

Qaysi uslub umumxalq adabiy tilining eng keng va universal turidir?
adabiy uslub
badiiy uslub
publitsistik uslub
ilmiy uslub

№8

Nutq uslublarining morfologik jihaddan farqi nimada seziladi?
u yoki bu morfologik elementlarning ortiq yoki kam ishlatilishida
qo'shimcha va so'z shakllarning variantligida
fikrning ixcham bayon etilishida
qo'shimchalar sinonimiyasida

№9

Ilmiy uslubda obrazlilik qanday funktsiya bajaradi?
nominativ funktsiya
persektiv funktsiya
sotsial funktsiya
emotsional funktsiya

№10

Publitsistik uslubda til vosidalarini tanlash va ulardan foydalanish, eng avvalo, nimaga bog'liq?
publitsistik nutq janr va turlariga
Muallifga
Davrga
publitsistik uslub bu sohada erkin.

№11

Qaysi xususiyat me'yor tushunchasiga xos emas?
me'yorlashtirishni faqat estetik tamoyil va tilning ijki omillari asosida amalga oshirish mumkin
nutq hodisasining keng tarqalganligi
til vositalarining parallel qo'llanishini istisno qilmaydi
uzluksiz rivojlanib boradi

№12

Nutqning turli uslubiga xosligi bilan ajralib turuvchi sinonimlar nima deb ataladi?
uslub sinonimlari
uslubiy sinonimlar
ideografik sinonimlar
leksik sinonimlar

№13

ikki qat - oyog'i og'ir. Ostiga jizilgan so'z qanday birlik?
Evfemizm
shevaga xos so'z
Tabu
arxaizm

№14

Kishi va predmetning tabiati va mohiyatiga xos bo'lmagan zmd belgini unga nisbatan qo'llash orqali antonimik mknosabat hosil qilish nima deb ataladi?
Oksimoron
Ironiy
Antiteza
Tazod

№15

Ijtimoiy jargan o'zbek tilida nima deb nomlangan?
abdol tili
devonacha til
qalandar tili
kasb tili

№16

Tabu qo'llangan javobni toping
gul (qizamiq)
qutilib olmoq (tug'moq)
ko'ziga tuproq to'lmoq (vafot etmoq)
qo'li egri (o'g'ri)

№17

Qaysi qatorda –lar qo'shimchasi noaniqlik, kuchaytirish, takrorlash, ta'kid ma'nolarini bildirmoqda?
Boshlarim og'rib ketdi.
Kelin ishga ketganlarmi? – so'radi boshini ko'tarib.
Boyvachcha-ku yo'qlar, tag'in nimani talashadi bular!
Saroblar chekindi.

№18

Qaysi qatorda qaratqich kelishigi qo'shimchasi belgisiz kela oladi?
Dod zolimning dastidan.
Yo'qdir armonim mening.
Odilning otasi keldi.
Bilmam qanday ayol bo'lgan Alisherning onasi.

№19

Qaysi kelishik shaklining –a, -na, -garu, -nar kabi dialektal tarixiy variantlari bor?
jo'nalish kelishigi
o'rin-payt kelishigi

tushum kelishigi
qaratqich kelishik

№20

Qaysi qatorda uslubiy g'alizlikka yo'l qo'yilgan?
Tuman gazetalaridan biridan qo'ng'iroq qilishdi.
Borliq uzra sochilmish nuri.
Shahzodalardan biriga qasida yozdi.
Sen qo'limda, kezib keldim jahonni.

№21

Qaysi qatorda egalik qo'shimchasi kamtarinlik, faxrlanish ma'nosini bildiradi?
Ishimizda turkolog olimlar fikrlaridan foydalanildi.
Sho'rginam qursin!
Bolaginam, o'zingga bir e'tibor bergin.
Qadamlaringga hasanot, onaginam.

№22

Qaysi qo'shimcha ko'pincha qaraganda, ko'ra, nisbatan ko'makchilarini talab qiladi?
–roq
–(i)mtir
–(i)sh
be-

№23

Qaysi turkumdagi so'zlar nutqda so'zlarning noo'rin takroriga yo'l qo'ymaydi?
Olmosh
Sifat
Ot
Ravish

№24

Predmetni ajratib, ta'kidlab ko'rsatish uchun xizmat qilmaydigan olmoshni toping.
Biz
Shu
Har kim
Bu

№25

Qaysi gapda kelasi zamon ma'nosi ifodalanmoqda?
O'tsak, o'tdik. Mahtal qilmaylik.
Qo'rqib joyimda pisib yotdim.
Qarasam, daryoda odam oqib boryapti.
Qarasam, ko'rinmadi.

№26

Buyruq gaplar kesimi qanday shaklda berilganda, istak, harakatni bajarishga xohish, ahd qilish, so'zlovchining o'zi ishtirokida ish-harakatga undash kabi mazmun ifodalanadi?

buyruq mayli I shaxs bilan
shart mayli II shaxs shakli bilan
istak mayli I shaxs shakli bilan
shart mayli III shaxs shakli bilan

№27

Inkor ma'nosi ifodalangan gapni toping.
Afsuski, bu gapga qoyil qoladigan odam atrofda yo`q ekan.
G'ulomjonning boshida biror ilmiy ish yaratish fikri ham yo`q emas.
Shundoq kanal qaziladi-yu, hukumat taqdirlamay qo`yarmidi?!
Mashhurbekning ishlamasligi mumkin emasdi.

№28

Nominativ gap berilgan qatorni toping.
Kechqurun ko`prik boshiga to`kib kelgan axlatlarini suv ertalab yana o`zlarining eshigi oldiga uyib tashlabdi. Ana ibrat.
o`zing suv ichadigan quduqqa tupurma.
Bu holat haqida tegishli joylarga xabar bermoq kerak.
Ularni vatan iftixorlari deb bilishadi.

№29

Kesim ma'no urg'usi olgan gapni aniqlang.
Butun hayotimni o`qituvchilik faoliyatiga bag'ishlayman.
Boshingga qilich kelsa, to`g`ri gapir.
Lekin baxt tushunchasi hayot tushunchasidan yuqoriroq turadi – men buni yoshlarga aytayotirman.
Sharq tarbiyasida bola yoshligidan bobosi yoki buvisi qo`lida o`sadi.

№30

Vokativ gap berilgan javobni aniqlang.
Ota sizga nima bo`ldi! Otajon!
Bugun Soybo`yi qishlog`ida katta ko`pkari bo`ladi.
Karim, bugun maktabga borasanmi?
Eh, yoshlik davri naqadar bebaho!

№31

Qanday gaplar murakkab qo`shma gaplar shaklida kelib, peyzaj kartinalarining umumiy tasvirini ifoda qiladi?
nominativ gaplar
shaxsi ma'lum gaplar
shaxsi noma'lum gaplar
so`roq gaplar

№32

Gapda so`z tartibi qanday funksiya bajaradi?
Sintaktik

Morfologik
Polisemantik
Monosemantik

№33

Qaysi holat gap bo`laklarining odatiy tartibiga zid?
aniqlanmish, aniqlovchi
ega, kesim
to`ldiruvchi, kesim
hol, kesim

№34

Qaysi javobda sintaktik figura berilmagan?
immanent birlik
Antiteza
Takror
ritorik so`roq

№35

Ritorik so`roq va undov gaplar, sintaktik figuralarning keng qo`llanishi qaysi uslubda kuzatiladi?
badiiy uslubda
so`zlashuv uslubida
publitsistik uslubda
ilmiy uslubda

№36

Quyida qanday birliklar o`rtasida sinonimiya ro`y bermoqda: Olim uchun vijdon ham o`tkir ilm kabi zarur. – Olimga vijdon ham o`tkir ilm kabi zarur.
to`ldiruvchilar
Egalar
Aniqlovchilar
Kesimlar

№37

Qaysi hodisa stilistikaning mustaqil fan sifatida shakllanishiga sabab bo`ldi?
Struktural tilshunoslikning vujudga kelishi
Tilshunoshlikka boshqa fanlar anlanalarining kiritilishi
An'anaviy tilshunoslikning rivojlanishi
Nutqning farqlanishi

№38

Quyidagi qaysi xislat milliy til stilistikasining funksional stilistikadan mundarijasi kengligini ifodalaydi?
Tilning og'zaki va yozma shakllarini o`rganadi
Tilning yozma shaklini o`rganadi

Ilmiy uslubni o`rganmaydi
So`zlashuv uslubini o`rganadi

№39

Stilistik belgi-sifadlar til birliklarining qaysi birida kuzatilmaydi?
Tilning barcha birliklarida stilistik belgi –sifatlar uchraydi
Sintaktik birliklarda
Morfologik birliklarda
Leksik birliklarda

№40

Poetik nutq ohangdorligi qaysi uslubiyat bilan bog`liq?
Fonetik uslubiyat
Leksik uslubiyat
Grammatik uslubiyat
Morfologik uslubiyat

№41

Tilning stilistik sistemasini talriflashda til birliklaridagi qaysi belgi alohida eltiborga olinadi?
Funksionol-stilistik bo`yoq
Ekspressiv-stilistik bo`yoq
So`zlarning leksik malnosi
So`zlarning alohida olingan holdagi ma`nosi

№42

Adabiy tilning funksional uslublari nechda?
5 ta
4 ta
6 ta
7 ta

№43

Betakalluflik bilan erkin muomala-alloqa qilish qaysi nutq uslubiga xos?
Oddiy so`zlashuv uslubi
Badiiy uslub
Adabiy so`zlashuv uslub
Rasmiy uslub

№44

Qarsi uslubda har bir so`z, har bir jumlaning aniq va to`g`ri bo`lishi, fikrlarning izchilligi va ketma-ketligi alohida ahamiyat kasb etadi?
Rasmiy uslub
Ilmiy uslub
So`zlashuv uslubi
Badiiy uslub

№45

Qaysi javobdailmiy bayon turi ko`rsatilmagan?
Ilmiy-badiiy bayon
Ilmiy-ommabop bayon
Ilmiy-matematik bayon
Ilmiy-texnik bayon

№46

O`zbek publisistikasining felleton, pamplet, publisistik maqola kasb janrlarida nodir asarlar yaratgan yozuvchini toping?
G`ofur G`ulom
Hamid Olimjon
Sirojiddin Sayyid
Oybek

№47

Adabiy til normalari amaliyotda nimaga qarab belgilanadi?
E`tiborli yozuvchilarning so`z ishlatishlariga
Kishilar nutqida keng ishlatiladigan lisoniy birliklarga
Xalq tiliga
Ommabiy axborot vositalariga

№48

Omanimlar qaysi janrni yaratishda qo`l keladi?
Tuyuq
G`azal
Ruboiy
Marsiya

№49

Ekspessiv bo`yog`i sinonimik qatorda asosiy, neytral so`zga nisbatan ekspressiv ottenkaga egaligi ko` farqlanuvchi sinonim turlarini toping?
Uslubiy sinonimlar
Ideografik sinonimlar
Uslub sinonimlari
Leksik sinonimlar

№50

–Yo`q, yo`q, janobi oliylar, lordlar, marshall, cherchillar, do`qingiz qilolmas ijodimizni barbot. (F.F) ostiga chizilga so`zlar qanday birliklar?
Ekzotik so`zlar
Evfemizmlar

Neologizmlar
Istorizmlar

№51

Mallum bir tishunchanigina ifodalab, qo`shimcha emosional ekspessiv bo`yoqqa ega bo`lmagan so`zlar qanday nom bilan yuritiladi?
Intellektyal-ekspessiv leksika
Professional leksika
Evfemizmlar
Tabular

№52

O`g`lingizni yo`lga solib qo`ying, aka hurmatingiz bor uchun aytib qo`yyapmiz. Gapda yo`lga solmoq iborasi qandaymalnoda qo`llangan?
To`g`ri yo`lga qaytarmoq
Ketish tomoniga to`g`rilab jo`natmoq
Manfaatdor bo`lgan holda rag`batlantirmoq
Faoliyatini yaxshilamoq

№53

–ning qaratqich kelishigi qo`shimchasining qaysi morfologik variant faqat poetic nutqqa xos?
–(i) n
–ni
Noll shakl
–ning

№54

Qaysi qatorda qaratqich kelishigi shakli berilgan?
Menimcha, bu ishda hech qanday shubhalanarli jihat yo`q.
Turli xil anvoyi atirgullar keltirilib, o`tqazildi.
Bahor keldi, gul ochildi, nur sochildi borliqqa.
Mehr-muhabbatga to`ymaydi inson

№55

Qaysi qatorda jo`nalish kelishigi qo`shimchasi chiqish kelishigi bilan antonimik munosabatga kirishadi?
Bu daftarni ming so`mga oldim.
Mehr-muhabbatga to`ymaydi inson
Qo`sha qarimoqqa muhr bo`ladi.
Yangi yo`lar qurishga kilishdilar.

№56

Chiqish kelishigidagi so`z bilan qo`llanmaydigan ko`makchilarni anqlang?
Sayin, sari

Boshqa, ko`ra
So`ng, keyin
Buyon, oldin

№57

O`zbek tilida subyektiv bahoning ifodalanishida qaysi usul eng mahsuldor sanaladi?
Morfologik usul
Semantik usul
Sintaktik usul
Fonetik usul

№58

O`zaro sinonim sifat yasovchilari toping.
–li,-dor
–gi –dagi
–li –gan
–sinom, kabi

№59

Qaysi son ko`plik tushunchasini bildirmaydi?
Bir
Ikki
O`n
Yuz

№60

Qaysi olmosh avvalroq gapirilgan shaxs yoki narsa nomi o`rnida keladi?
Shu
Bu
Men
Biz

№61

Qaysi gapda o`tgan zamon ifodalanmagan?
U bugun keladi.
Uyg`onsa, hammasi tush.
Qaraydi – hech kim yo`q. Shart cho`ntakka uradi.
Majlis tugaydi. Shunda zalga papka ko`tarib Samatov kiradi.

№62

Qaysi vosita orqali inkor gap ifodalanmaydi?
Barchasi bilan inkor gap tuzish mumkin.
Na
Emas
Yo`q

№63

Shaxsi aniq gapni toping.
Bizni ranjitmasinlar. Bu nizoga hech qanday aloqamiz yo`q.
Muhabbat hattoki o`limni yengadi deb to`g`ri aytishgan.
Devoriy gazeta chiqdi. Mahalla guzariga ilib qo`yishdi.
Jasoratlariga ofarin o`qimoq kerak.

№64

Passiv konstruksiyali gaplarda ega nimani ifodalaydi?
Harakat obyektini
Harakat subyektini
Harakat bajaruvchisini
Aniqllovchini

№65

Qaysi uslubda sifatlovchi aniqllovchilarning qo`llanishi sezilarli darajada ko`p?
Badiiy uslubda
Publitsistik uslubda
Ilmiy uslubda
So`zlashuv uslubida

№66

Gapda asosiy xabar tashuvchi bo`lak nima deb ataladi?
Rema
Tema
Stilistik bo`yoq
Predikat

№67

Qaysi javobda sintaktik figura berilmagan?
So`z qo`llash
Antiteza
Epifora
Ritorik so`roq

№68

Qaysi uslubda faqat kesimdan iborat to`liqsiz gaplar keng qo`llanadi?
So`zlashuv uslubida
Badiiy uslubda
Publitsistik uslubda
Ilmiy uslubda

№69

Qanday gaplar doimo o`z sinonimiga ega bo`ladi?
Ritorik so`roq gaplar
Vokativ gaplar
Darak gaplar
Egasiz gaplar

№70

Qaysi qatorda antonimlar berilmagan?
Bordi-bormadi
Donor-akseptor
Batrak-zamindor
Faol-nofaol

№71

Uyushiq bo`laklarda sanalayotgan narsalarning tugaganligini nima bildirib turadi?
Va, hamda bog`lovchilari
Umumlashtiruvchi so`z
Uyushiq bo`laklarning o`zi
Vergul

№72

Ifodalilikning birin-ketin kuchaytirib yoki pasaytirib borish nima deb ataladi?
Gradatsiya
Ritorik so`roq
Takror
Troplar

№73

Nutq qaysi jihatdan til bilan umumiylik kasb etadi?
tilshunoslik tomonidan o`rganiladi
individual xususiyatga ega
ijtimoiy hodisa
ko`proq ekstralingvistik faktorlarga bog`liq

№74

Stilistika termini qaysi so`zdan olingan?
fransuzcha tayoqcha
lotincha fason
yunoncha tayoqcha
lotincha uslub

№75

Qaysi hodisa fonetik uslubiyatga xos?
alliteratsiya, assonans, tovush takrori

Sinonimiya
so`z etimologiyasini tekshirish
ma`no ko`chish tiplarini tadqiq etish

№76

Ifoda vositalari sistemasining muayyan aloqa doirasida maqsadga muvofiq tanlash natijasida tarihan tashkil topgab nut-ko`rinishlari nima deb ataladi?
nutq uslublari
so`zlashuv nutqi
Gap
So`z

№77

O`zbek tilida publisistika stili qachon vujudga keldi?
XX asr boshida
XIX asr o`rtalarida
XX asr oxirlarida
XX asr o`rtalarida

№78

So`zlashuv uslubi qaysi tillarga bo`linadi?
oddiy va adabiy
oddiy va funksional
oddiy va ratsional
adabiy va ilmiy

№79

Qaysi hodisa so`zlashuv uslubiga xos emas?
Fikrlarning izchillik bilan uzviy bog`lanishi
Qo`shimcha emotsionol-ekspressiv ottenkaga ega bo`lgan
So`z tarkibidagi tovushlarning o`rin almashinishi
Gap tarkibidagi bo`laklar o`rni almashgan holda kela olishi

№80

Ilmiy uslub leksikasi asosini nima tashkil etadi?
Ilmiy terminlar
Tildagi so`zlar
Ma`noviy bo`yoqdor so`zlar
Simvollar

№81

Publisistik uslubning og`zaki turini toping?
Notiqlik
Maqola
Felyeton

Deklaratsiya

№82

Soʻzning yoki fikrning estetik taʼsirini kuchaytirish uchun tilning barcha leksik va Grammatik vositalaridan foydalanish, yangidab yangi ifoda vositalari yaratish imkonini beruvchi nutq uslubini aniqlang?
--

Badiiy uslub

Publisistik uslub

Soʻzlashuv uslubi

Rasmiy uslub

№83

A. Navoiyning oʻzbek tili rivojlanishiga muhim hissa qoʻshgan asarini belgilang?
--

Muhokamatul lugʻatayn

Lisonut-tayr

Xamsa

Sabʼatul abhur

№84

Oʻzaro leksik malno ottenkalari bilan farqlanuvchi sinonimlar turi nima atalgan?
--

Ideografik sinonimlar

Uslubiy sinonimlar

Uslub sinonimlar

Sintaktik sinonimlar

№85

Sinonimlardan qaysi birining qoʻllanish doirasi kengroq?
--

Keksa

Qari

Oqsaqol

Nuroni

№86

Rasmiy uslubga xos soʻz va nutq birliklari nima deb ataladi?
--

Kanseyarizmlar

Professionolizmlar

Ekzotik leksika

Jargonlar

№87

Tushuncha dagʻal va qoʻpol shaklda ifodalanadigan soʻz va iforalar qanday nomlanadi?
--

Kakofemizm

Evfemizm

Disfemizm

Tabu

№88

Qaysi qatorda yasovchi qo`shimchani uning sinonimi bilan almashtirib qo`llab bo`ladi?
Besavlat
Bemahal
Nobop
Bemalol

№89

Qaysi javobda-ning kelishik qo`shimchasi qarashlilik shakli qo`shimchasi o`rnida qo`llangan?
Jozibalar barchasi sening
Yer kurrasini boshini tang`idik
Ikki yoz yil yelkang sening Ezdi lordu, taxt toj.(M)
Guruhlarning biridan darak yo`q

№90

Qaysi javobda tushum kelishigi o`rnida chiqish kelishigi qo`shimchasini ko`llash mumkin?
Bolaning qulog`ini cho`zib o`ziga qaratdi
Bilganini gapirib berdi
Meni paxtani yuklashga buyurdi
Otni mindi

№91

Jo`nalish kelishigi bilan sinonim bo`la oluvchi ko`makchilarni ko`rsating?
Uzra, uchun, bilan
Uchun, kabi, ko`ra
Tomon, uchun, kabi
Qaraganda, uchun, singari

№92

Erta, xushro`y, jon ona kabi so`zlarga qanday qo`shimchalar qo`shilganda, ular erkalash, ilhomlantirish ma`nolarini bildiradi?
Egalik qo`shimchalari
Kelishik qo`shimchasi
Erkalash –kichraytirish qo`shimchalari
Qarashlilik qo`shimchasi

№93

Kichraytirish bo`yog`iga ega qo`shimchalarni ko`rsating.
–cha, –loq, –chak
–gina, –k-ga
–ma, –zor, –toy
–xon, –oy, –bonu

№94

Qaysi turkumdagi soʻzlar gapda oʻzidan oldin aniqlovchi qabul qilmaydi?
Son
Ravish
Olmosh
Ot

№95

Qaysi olmosh-lar koʻplik qoʻshimchasini ololmaydi?
Men
Siz
U
Biz

№96

Egalik qoʻshimchalarini olib kishilik olmoshlari ekvivalenti vazifasini oʻtovchi olmosh turini toping.
Oʻzlik olmoshi
Soʻroq olmoshi
Koʻrsatish olmoshi
Gumon olmoshi

№97

Soʻroq gaplar qanday matnlarda deyarli qoʻllanmaydi?
Ilmiy matnlarda
Badiiy matnlarda
Rasmiy-yuridik matnlarda
Publitsistik matnlarda

№98

Shaxsi noaniq gapni toping.
Tana – qoʻrgʻon, dard – mehmon deydilar.
Menga aytmoqchi boʻlganing shumi? Chiq uydan!
Ota-onalarimiz hurmatlarini joyiga qoʻyaylik, ularning haqlarini ado qilaylik.
Jamoliddinga shuni aytib qoʻyish kerak edi.

№99

Shaxsi umumlashgan gapni toping.
Bizni hokim oldiga vakil qilib yuborishdi. Qadimgilardan qolgan gap bor: qizga oltin taxt emas, barmoqday baxt tila.
Salomat boʻlsinlar.
Balki, uni jinoiy javobgarlikka tortarlar.
Tungi sayillar, shirin orzular. Buni unutib boʻlarmidi.

№100

Gapda yordamchi xabar tashuvchi boʻlak nima deb ataladi?
--

Tema
Rema
Stilistik bo`yoq
Predikat

№101

Chaqiriqlarda ko`pincha qaysi bo`lak birinchi o`rinda keladi?
Aniqllovchi
Ega
Hol
Kesim

№102

Gap bo`laklarining odatdagi tartibining o`zgarishi nima deyiladi?
Inversiya
Antiteza
Antigoniya
Ironiya

№103

Bir bosh bo`lakli gaplar qaysi uslubda keng qo`llaniladi?
Ilmiy uslubda
Publitsistik uslubda
So`zlashuv uslubida
Badiiy uslubda

№104

Grammatik formant, ko`makchi so`z, ko`makchi yoki to`liqsiz fe`llar, bog'lama uyushiq bo`laklarning qaysi birida keladi?
Oxirgisida
Birinchisida
Ikkinchisida
Har doim har birida

№105

Bir qancha gaplarning, strofalar, abzastlarning bir xil so`z va birikmalar bilan boshlanishi nima deyiladi?
Anafora
Antiteza
Litota
Takror

№106

Qaysi javobda trop (ko`chim) turi ko`rsatilmagan?
Barchasi troplardir
O`xshatish

Ironiya
Metonimiya

№107

Qaysi qatorda sinonimiya berilgan?
Antiteza-tazod
Epifora-anafora
Klimaks-antiklimaks
Takror-parallellizam

№108

Imtihondan yiqildim. Bu yerda qanday ko`chish usuli ro`y bergan?
Metafora
Metonimiya
Kinoya
Sinekdoxa